

Muinais 2 2004 tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURAA RY

Paleoliittisen eurooppalaisen koko

Putkikahvalliset punasavipadat

Rituaaliarkeologiaa

Muinais tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Vastaava toimittaja:

Hanna-Maria Pellinen, Varsinais-Suomenk. 18 A 4, 20740 Turku

hanna-maria.pellinen@archaeologist.com

Toimituskunta:

Miikka Haimila,

miikka.haimila@iki.fi

Pirjo Hamari,

pirjo.hamari@nba.fi

Paula Kouki,

paula.kouki@helsinki.fi

Eero Muurimäki,

eero.muurimaki@saunalahti.fi

Eeva Raike,

eeva.raike@nba.fi

Käännökset ruotsiksi:

Anna Wickholm,

annawickholm@hotmail.com

Toimitus: Muinaistutkija, Suomen arkeologinen seura, Museovirasto, PL 913, 00101 Helsinki.

Muinaistutkijan hinnat:

Vuositilaus Suomeen 22 euroa

Vuositilaus ulkomaille 25 euroa

SARKS:n jäseniltä 12 euroa

Irtomeromyynti: Akateeminen kirjakauppa, Helsinki

Ilmoitusten hinnat: takakansi 68 euroa (½ sivua 34 euroa), takakannen sisäpuoli 60 euroa (½ sivua 30 euroa), sisäsivut 50 euroa (½ sivua 25 euroa)

Muinaistutkija on vuonna 1982 perustetun Suomen arkeologisen seuran lehti, joka ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Painos 550 kpl. ISSN 0781-6790. Taitto Pirjo Hamari. Kannen suunnittelu Mikael E.T. Manninen. Dark Oy, Vantaa 2004.

Lehteen tuleva aineisto on jätettävä vastaavalle toimittajalle viimeistään 31.8.2004 (nro 3/04) ja 31.10.2004 (nro 4/04). Lisätietoja Suomen arkeologisen seuran internet-sivuilla osoitteessa:

<http://rontti.helsinki.fi/sarks/muinaist.htm>

Sisällys

- Helmut Bergold, Mathias Bäck, Mikael Johansson, Hanna Menander, Marianna Niukkanen, Carita Tulkki and Ulrika Wallebom:* Handled with care - on the typology and symbolism of redware pottery. 2
- Markku Niskanen & Juho-Antti Junno:* Paleoliittisen kauden eurooppalaisten ruumiin koko. 27
- Janne Hymylä:* Rituaalit ja polttokenttäkalmistot. Teoreettista ja metodologista pohdintaa. 38
- Keskustelua:* Karjala-romantiikkaa nykyarkeologian termein. 51
Mervi Suhonen
- Kirjaesittely:* Keihäänkärkiä myöhäisrautakautisessa yhteiskunnassa. 56
Anna Väinänen
- Ajankohtaista:* Uutisia meiltä ja maailmalta. *Paula Kouki ja H.-M. Pellinen* 61

Terveiset Orivedeltä!

Hanna-Maria Pellinen

Yksi suurimmista vuotuisista alan tapahtumistamme, arkeologipäivät, pidettiin tänä keväänä Oriveden opistolla 15.-16. huhtikuuta. Seminaarin aiheita olivat suojelun ja tutkimuksen yhteensovittaminen sekä uusi rautakauden tutkimus. Esitelmien lukumäärä painottui jälkimmäiseen teemaan, mutta keskustelua herätti ehkä hieman yllättäen enemmänkin ensin mainittu aihe. Keskustelun painopisteenä oli inventointi ja monet siihen liittyvät ongelmat.

Ovatko inventointien vähäiset resurssit kangistaneet ja rajoittaneet menetelmiä liikaa? Näin voi olla laita ainakin luonnontieteellisten kokeilujen suhteen. Esimerkiksi maatulkausta pidetään niin kalliina menetelmänä, ettei sen tarjoamaa hyötyä ehkä edes yritetä suhteuttaa menetelmän aiheuttamiin kustannuksiin. Kuitenkin Ruotsissa tielaitos on kiinnostunut kehittämään maatulkauksen mahdollisuuksia arkeologisten kohteiden paikantamisessa. Tuskinpa kyse on pelkästä tieteellisestä kokeilunhalusta, vaan odotetusta taloudellisesta hyödystä.

Inventoinnissa havaittavien löytöjen tulkitseminen näyttää olevan meillä vielä kovin epäyhdenmukaista. Kun yhden arkeologisen toimijan taholta vaaditaan kiinteän muinaisjäännöksen kriteeriksi useita irtolöytöjä, jopa esineitä sekä näihin liittyvä selkeä kulttuurinen konteksti, voidaan toisen tahon toimesta kiinteäksi muinaisjäännökseksi tulkita yhden kvartsi-iskoksen ja palaneen kiven yhdistelmä. Ymmärrettävästi mitään kovin tiukkoja sääntöjä juuri inventoinnin yhteydessä tehtävästä tulkinnasta ei voida laatia, koska jokainen kohde on loppujen lopuksi oma erikoislaatuinen tapauksensa, jonka tarkemman laadun yleensä vasta koekaivaus voi paljastaa.

Nyt kenttäkauden alkaessa toivotan kuitenkin kaikille maastoon lähtijöille onnea sekä pienten että suurten muinaisjäännösten etsinnässä!

HANDLED WITH CARE - ON THE TYPOLOGY AND SYMBOLISM OF REDWARE POTTERY

**Helmut Bergold, Mathias Bäck, Mikael Johansson,
Hanna Menander, Marianna Niukkanen, Carita Tulkki
and Ulrika Wallebom**

Introduction

Helmut Bergold and Mathias Bäck

This compilation presents partial result of the ongoing project on the topic of red earthenware: a Swedish-Finnish-Estonian collaboration aiming to establish dating frames for red earthenware from the period 1500–1900 AD. The tripod pipkin handles presented in this article origin from various locations in Sweden and Finland. Not very much has previously been written on this matter. Amongst the few articles are Anders Broberg's study from Helgeandsholmen, Stockholm (Broberg 1982b), and Aki Pihlman's work on the material from Mätäjärvi in Turku (Pihlman 1989).

Broberg has divided the handles into six groups datable between the years 1380 and 1674. As the basis for dating, coins are primarily used and in some degree faience and the absence or presence of clay pipes. Pihlman, on the other hand, has mainly relied on parallels from other excavations, particularly from Helgeandsholmen in Stockholm and Lüneburg in Germany. Pihlman has divided the handles into seven groups. He emphasises the dilemma of dating layers and phases on the basis of typology, and

he stresses as well the importance of using as much reference material as possible.

The project in progress has a particular underline that only material from certain stratigraphical circumstances is to be used with enough comparative dating material such as coins, stoneware, faience and clay pipes. The material presented here originates from different excavation sites in Sweden and Finland (Fig. 1).

Suitia Manor, Siuntio, Finland

Marianna Niukkanen

The manor of Suitia (Sw. Svidja) is situated in Siuntio (Sw. Sjundeå), Southern Finland, about 1.5 kilometres north-west of the parish church. The oldest surviving document of the estate is from 1420. Around 1494 Suitia was transferred to Joakim Fleming, a member of the Council of Swedish realm, and it became the main residence of the very wealthy and powerful family. Eric Fleming built the still existing grey granite main building in the 1540s. His son Claes Fleming inherited the manor in 1560. The decline of the estate started around year 1599

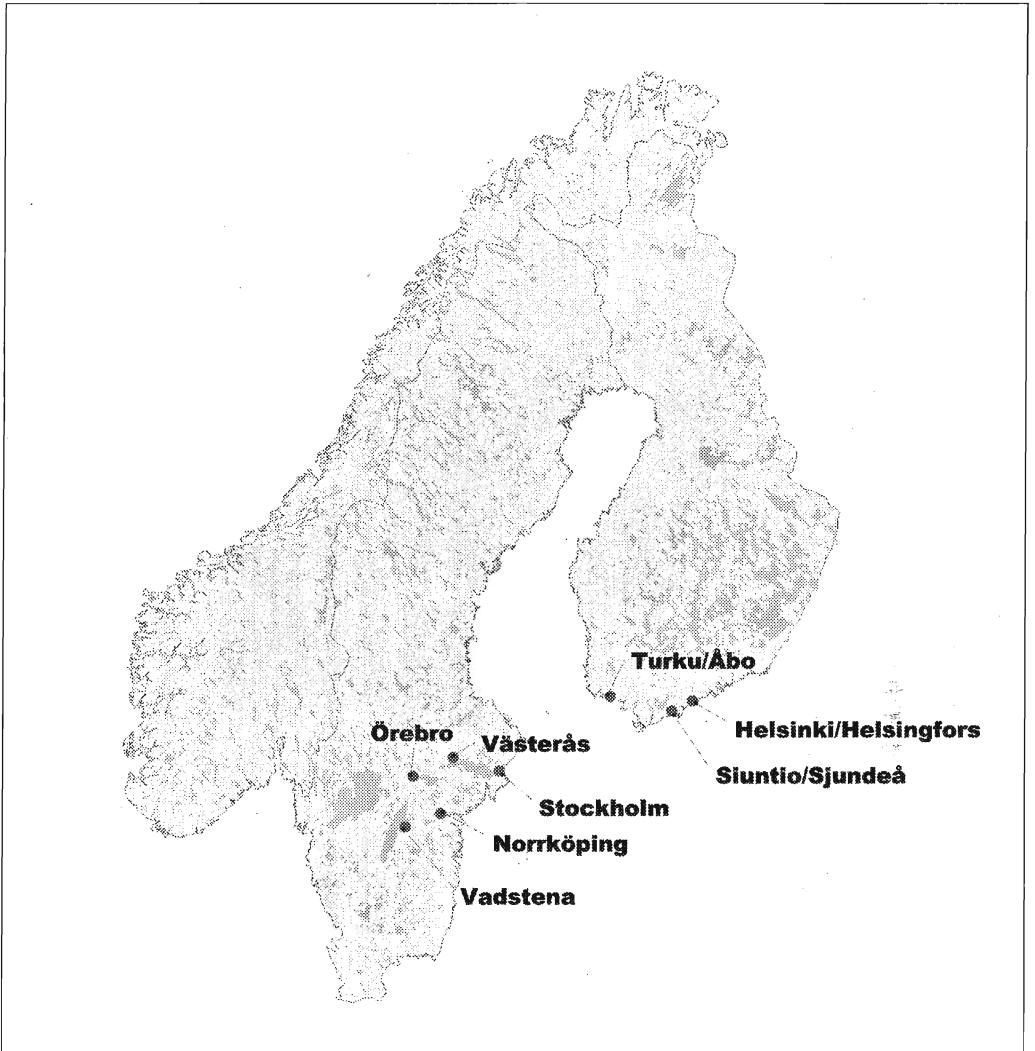

Fig. 1. Map of Sweden and Finland (and Norway) showing the sites mentioned in the text.

after the execution of the last Fleming owner.

In 1996–1997, the University of Helsinki carried out archaeological excavations in close proximity to the stone manor house due to restoration. By the kitchen wing at the west end of the manor house, three superposed wooden building remains dating from ca. 1500–1650 were

partially unearthed. From the building 2, three pipkin handles were found – no handles were found in the other buildings (Fig. 2). The building, which had served as a dwelling, has been dated to ca. 1540s–1600 with the help of historical sources, stratigraphy, stoneware, majolica, glass vessels and coins. The finds indicate a very high socio-economical status. (For closer

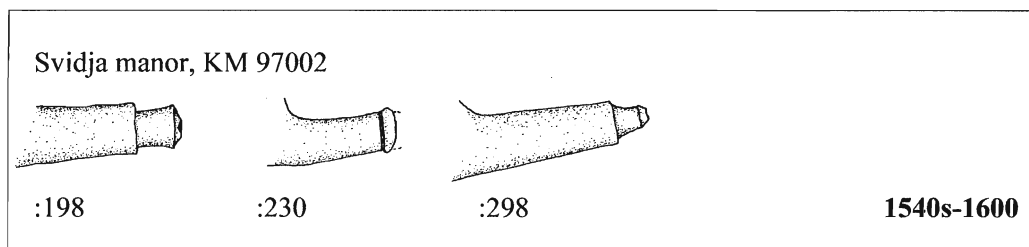

Fig. 2. Handles from the Suidtia manor. Drawing by Marianna Niukkanen.

information, see Niukkanen 1998 & 2002a.)

Dating ca. 1540s–1600 (KM 97002):

- 198 Redware, remains of wiped-off glaze, brick-red fine fabric.

- 230 Redware, glazed yellow, brick-red fabric, finger impressions. Terminal missing.

- 298 Redware, remains of burnt lead glaze, greyish fabric, finger impressions.

Snellmaninkatu 4-6, Helsinki, Finland

Marianna Niukkanen

Snellmaninkatu 4-6 is situated in the centre of Helsinki (Helsingfors), next to the Cathedral. The area, where the town had been moved from a more northerly site, became inhabited in the 1640s. The National Board of Antiquities carried out excavations in the courtyards of a 19th century office block in 1999. A stockyard was unearthed as well as a wooden dwelling and cowshed that had belonged to Elias Mårtensson, a common merchant, in the end of the 17th century. One major structure was a part of the palisade of a military fortress built by the Russian army between 1713 and 1721. The dating of the contexts is based

on historical sources, dendrochronology, clay pipes, coins and stratigraphy. The finds indicate fairly low or mediocre socio-economical status. Altogether seven pipkin handles were found in the datable layers (Fig. 3). (For closer information, see Niukkanen 2002b & 2002c.)

Dating 1660s–1670s (KM 2000002):

- 656 Redware, unglazed, light-red fabric.

- 659 Redware, patches of brownish-green glaze, coarse fabric, finger impressions.

Dating 1680s–1713:

- 574 Redware, unglazed (the inside of the pipkin glazed green), very coarse fabric with quartz inclusions, finger impressions.

- 603 Redware, unglazed (like the whole pipkin), fine light-red fabric.

- 606 Redware, streaks of brown-green glaze, partially poorly fired, finger impressions.

- 607 Redware, unglazed (the inside of the pipkin glazed brown), soot, terminal slightly deformed, finger impressions.

Dating post-1721:

- 157 Redware, coarse fabric with quartz inclusions, unevenly fired, soot, finger impressions.

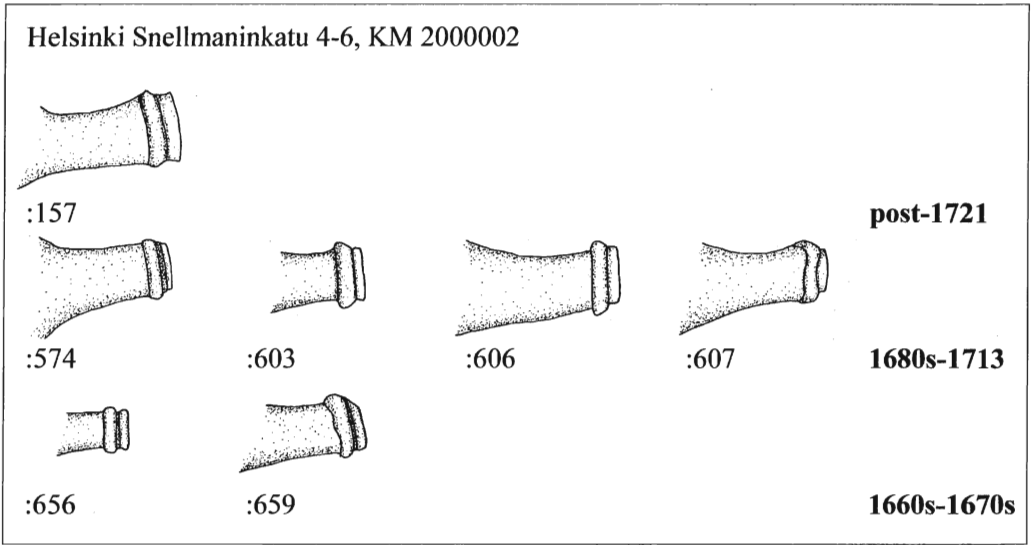

Fig. 3. Handles from Snellmaninkatu in chronological order. Drawing by Marianna Niukkanen.

Vasaparken, Västerås, Sweden

Helmut Bergold and Mathias Bäck

Vasaparken is, as the name indicates, an open green area in the southern part of the 17th century Västerås. The site is situated by the outflow of river Svartån, into Lake Mälaren. The place has had a special importance, since Västerås was largest port of shipment of iron from the Bergslagen district in the Mälaren area during the 16th and 17th centuries.

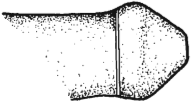
At the archaeological excavation that was carried out in 1999 by the National Heritage Board, Archaeological Excavations Department, UV Bergslagen, part of the city's oldest iron-weighing machine was found. This was also the place where the iron was taken on board the vessels for further shipment to Stockholm and elsewhere in Europe.

The excavation was carried out on four

plots whose origin has been traced to the 1630s. The ground had to this point been part of the garden belonging to Västerås castle which is located on the other side of the river. Queen Kristina donated the land to the burghers of the city after pressure to liberate building land.

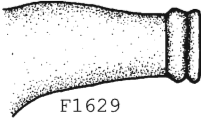
The inhabitants did socially belong to the upper middle class. Amongst the plot owners two shipmasters and the controller of the iron-weighing machine can be found. The excavated houses have a dating frame comprising the period 1630–1730, i.e. a period of one hundred years. It is also a period of large upheaval in Swedish history.

One of the main issues of the excavation was to find out if it was possible to distinguish morphological characteristics and trends in the potters' way to produce their products, in this case tubular handles of kitchen pipkins and pans, within a relatively short space of time.

F591

1700-1750

F1629

F1539

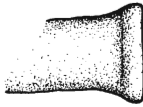
1690-1730

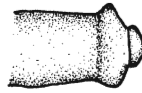
F1324

F454

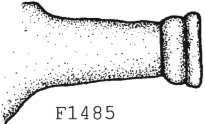

F1326

F1325

1680-1720

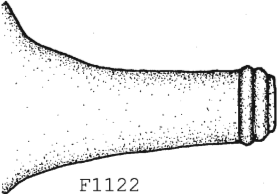

F1485

F1486

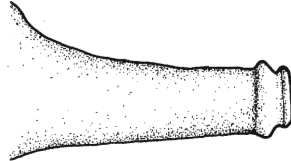
1670-1680

F1122

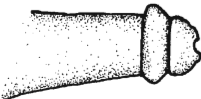

F1135

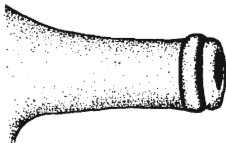
F1136

1660-1690

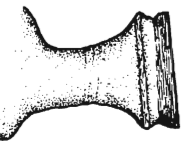
F981

1650-1680

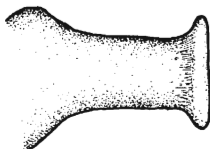

F1619

1630-1660

F657

F783

1625-1650

Fig. 4 (opposite page). Handles from Vasaparken in chronological order. Drawing by Mathias Bäck.

The 16 handles that are part of this analysis provide the total amount of tubular handles found at the excavation - this means a proportionately small number of pipkins with handles (Fig. 4). Nearly half of the material derives from a plot owned by the skipper Erik Jonsson at the time of the oldest map, i. e. 1688. The result should be considered in comparison with the total number of around 2,000 redware shards that were recovered from the excavation.

The two oldest handles were as well found in this plot. Since it is difficult to establish for how long a period Erik Jonsson owned or lived on the spot, it is not possible to determine if they ought to be connected to the Jonsson family or to a potential earlier owner.

Four other handles derive from a smaller building on the neighbouring plot. The building has been interpreted as a kitchen on the basis of the rich domestic material found, mostly redware cooking vessels.

The two remaining handles derive from a further plot and from a waste disposal site from a local potter who has been active during the first half of the 18th century.

The 16 handles can be divided in to ten main types based on the handle forms. Several types are represented by only one example. Type 4 has been separated into sub-groups 4a and 4b. The simple conclusion is that type 7 provides the most common shape. This

type represents five handles or 30% of the material.

The chronological range is shown below. (For further reading, see Bäck 2003 forthcoming).

Dating 1630-1660:

- 657 White ware, traces of green glaze, coarse fabric.
- 783 Redware, brownish-green glaze with pattern in green (white clay), fine light-red fabric.
- 1619 Redware, unglazed (the inside of the pipkin glazed beige), very light-red coarse fabric.

Dating 1650-1680:

- 981 Redware, patches of green glaze, fine light-red fabric, quartz inclusions.
- 1122 Redware, patches of brownish glaze, fine light-red fabric.
- 1135 Redware, patches of green glaze, coarse fabric, soot.
- 1136 Redware, patches of brownish glaze, coarse fabric.
- 1485 Redware, spots of green glaze, coarse fabric, finger impressions.
- 1486 Redware, unglazed, coarse fabric, soot.

Dating 1680-1720:

- 454 Redware, unglazed, fine light fabric.
- 1324 Redware, unglazed, fine light-red fabric.
- 1325 Redware, unglazed, coarse fabric.
- 1326 Redware, brown glaze with pattern in white clay, coarse fabric.
- 1539 Redware, brownish-green glaze, coarse fabric, soot, poorly fired.
- 1629 Redware, unglazed, light-red fabric.

Dating 1700-1750:

- 591 Redware, unglazed, fine light-red fabric.

The Dalkarlen block, Norrköping, Sweden

Hanna Menander

Norrköping lies where the River Motala flows into the Baltic Sea, in the north-east part of Östergötland. Although Norrköping was urbanised in the mid-14th century, it has been characterised as a small town with few institutions. In the second half of the 16th century, Norrköping underwent vigorous expansion due to the intensification of iron production in the mining area of Östergötland, which made the town important as an export harbour. Milling and fishing, which had been important economic activities in the Middle Ages, also increased at this time, and Norrköping came to fulfil an important function in the administrative apparatus. The first half of the 17th century saw the foundation of a weapon factory, a brass works and a glove maker's, which together constituted the foundation for the later development of Norrköping as one of the major industrial towns in Sweden (Helmfrid 1965; Broberg 1984).

National Heritage Board, Archaeological Excavations Department, UV Öst, carried out a major archaeological investigation in the Dalkarlen block, Norrköping, in 1998. The investigation covered an area of about 350 square meters with layers, mainly deposited in the 17th century, up to one metre thick.

The results of the excavation in the Dalkarlen block have been divided into nine phases of settlement development. The oldest phase dates from the end of the 15th century - beginning of the 16th century and ends with the great fire of Norrköping in 1655.

Pottery dominates the material and especially red earthenware. The material has been dated with the help of clay pipes, coins, stratigraphy and historical sources (Menander 2000; Menander & Karlsson 2002 pp. 65 ff). In this article I have chosen to work with pipkin handles from two waste deposits dated from the 1620s to the 1660s. Altogether I have worked with 63 pipkin handles and have been able to distinguish what I have designated as five different categories of the most common handle types (Fig. 5). Category 1 and 2 are the most common handle types, followed by category 3, 4 and 6. The least common in the material is category 5.

Dated from 1620 to 1660:

Category 1 & 2

- 6769 Redware, orange somewhat coarse fabric, remains of green glaze. Part of the pipkin's body preserved.

- 6872 Redware, red-orange somewhat coarse fabric, remains of moss-green glaze. Incorrect burning. Small part of the pipkin's body preserved.

- 6893 Redware, red-orange somewhat coarse fabric, remains of brown glaze. Small part of the pipkin's body preserved.

Category 3

- 6052 Redware, light orange fine fabric, no traces of glaze. Only the pipkin handle preserved.

Category 4

- 6048 Redware, orange somewhat coarse fabric, remains of brown glaze. Part of the pipkin's body preserved.

Category 6

- 5287 Redware, light orange fine fabric, remains of green/yellow glaze. Probably incorrect firing. Only the pipkin handle preserved.

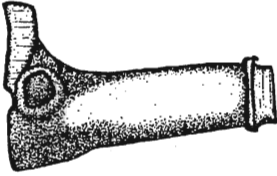
Category 5

- 7752 Redware, light beige-orange fine fabric, remains of brown glaze. Only the pipkin handle preserved.

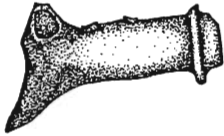
Dalkarlen block.

Dated from 1620 - 1660.

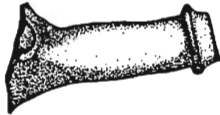
Kategori 1 och 2

Fnr: 6769

Fnr: 6872

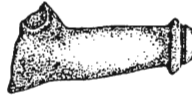
Fnr: 6893

Kategori 3

Fnr: 6052

Kategori 4

Fnr: 6048

Kategori 5

Fnr: 7752

Kategori 6

Fnr: 5287

youngest of Östergötland's six medieval towns, was granted its town charter in the year 1400. The emergence of the town was intimately associated with the establishment of the Birgittine convent in 1368 and in the late Middle Ages, Vadstena became a cultural and spiritual centre. This position was held until the Reformation at the beginning of the 16th century (Hedvall et al 2000).

In the summer of 2001, The National Heritage Board, Archaeological Excavations Department, UV Öst, investigated the Prelaten block in Vadstena. The area of investigation, which was situated on the eastern side of the town, covered an area of about 250

square meters with cultural layers of up to 0.2 - 0.3 metres. The result of the excavation shows that there have been two lots in the area. In the western lot it was possible to divide the settlement into two phases. The oldest phase has been dated from the mid-16th century until the 1570s. The second phase has

Fig. 5. Handles from the Dalkarlen block. Drawing by Anna Molin.

The Prelaten block, Vadstena, Sweden

Hanna Menander

Vadstena is situated in the western part of Östergötland, on the shore of the large lake Vättern. The town, which is the

been dated from 1570 until the 1620s. The dating is based on coins, stratigraphy and written historical sources.

The pottery material from the Prelaten block was mainly found in the buildings on the western plot. The material must be considered rich, and is probably a result of the fact that the oldest building has been subjected to fire. All in all, four pipkins were found (Fig. 6).

Dated from about 1550 until 1570:

- 82 Redware, light beige-orange fine fabric, no traces of glaze. Only the pipkin handle preserved.

- 239 Redware, light orange somewhat coarse fabric, remains of brown/green glaze. Only the pipkin handle preserved.

Dated from 1570 until about 1620:

- 78 Redware, orange fine fabric, no traces of glaze. Only the pipkin handle

preserved.

- 115 Redware, orange fine fabric, no traces of glaze on the handle. Part of the pipkin's body preserved.

The Sorken block, Örebro, Sweden

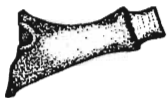
Ulrika Wallebom

Örebro is situated in the province of Närke, in the middle of South Central Sweden. The town is located on the western shore of Lake Hjälmaren and through its outflow in Mälaren it is connected to the Baltic Sea. Örebro is mentioned as early as ca. 1200 but would probably not have developed the characteristics of a town until the second half of the 13th century.

As early as in the 16th century farmers made high-quality firearms all over

Prelaten block.

1550-1570-tal

Fnr: 82

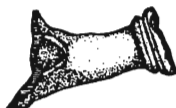

Fnr: 239

1570-1620-tal

Fnr: 78

Fnr: 115

Fig. 6. Handles from the Prelaten block in chronological order. Drawing by Anna Molin.

Närke. However, this production was centralised around the 1640s, and on royal demand these farmers were forced to move into Örebro and start producing weapons for the Swedish Army full-time. Örebro Arms factory became one of Sweden's greatest producers of muskets, pikes and carbines; weapons that had a quick turnover during the many wars that Sweden participated in during the late 17th and the early 18th centuries. After the peace of 1719 and 1721 the royal orders for weaponry decreased considerably, and in 1795 the arms factory was finally closed down.

During the autumn of 2002 an excavation took place in the area that included the housing and manufacturing area of the weapon smiths, just by the river Svartån in today's central part of Örebro. The examination was carried out by The National Heritage Board, Archaeological Excavations Department, UV Bergslagen. The investigation encompassed about 2,700 square metres and although a big part of it was disturbed by modern interferences, some distinct structures were observed. These included roads, cultivation-areas, dwellings, a smithy and two large waste deposits. The area consisted of at least two yards that are known from preserved maps. Through written sources we know that the yards were inhabited by probably quite poor pipesmiths and locksmiths.

The result of the stratigraphical analysis shows that the relics from the investigated area can be divided into nine phases of settlement development from the time just before the site was occupied in the 1640s to the period when workshops from around 1900 were erected (Wallebom 2003).

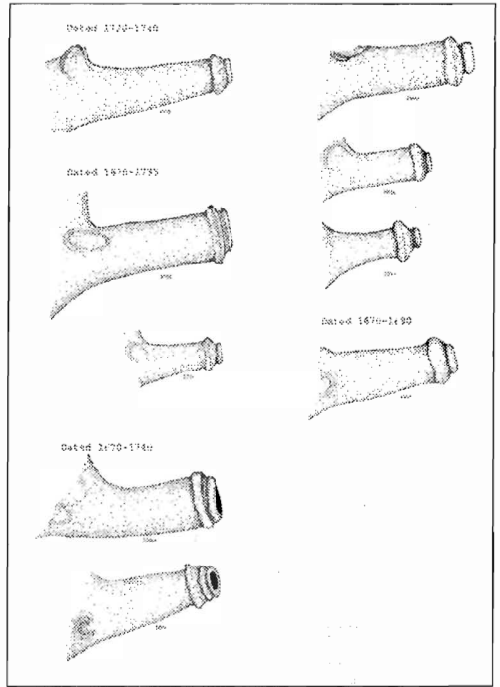

Fig. 7. Handles from the Sorken block in chronological order. Drawing by Ebba Knabe.

In the rich findings from the Sorken Block red earthenware dominates. The majority of the material was found in the two waste deposits, of which each essentially can be associated with each yard. The deposits were originally used as fishponds, but have gradually been filled with different types of waste material. The material has been dated with the help of clay pipes, coins and pottery decorated with dates. The present pipkin handles are all found in these waste deposits (Fig. 7). With few exceptions, they have a similar morphological shape.

Dated 1670–1690:

- 409 Redware, brick-red fabric. Partly brown glaze. Only the pipkin handle preserved. Finger impressions.

Dated 1670–1740:

- 889A Redware, light-red fabric. Remains of wiped-off, yellow glaze. Only the pipkin handle preserved. Two finger impressions on each side of the handle.

- 890 Redware, greyish brick-red fabric. Partly dark brown-green glaze. A small part of pipkin body is preserved. Finger impressions.

- 891A Redware, greyish brick-red fabric. Partly yellow-brown glaze. Only the pipkin handle preserved. Finger impressions.

- 891B Redware, light-red fabric, partly yellow-brown glaze. A small part of pipkin body is preserved. Finger impressions.

- 891C Redware, brick-red fabric, partly brown-green glaze. Secondary burnt. A small part of pipkin body is preserved. Finger impressions.

Dated 1675–1735:

- 733 Redware, fine light-red fabric. No traces of glaze on handle. A small part of pipkin body is preserved. The vessel has inner brown-yellow glaze. Finger impressions. No aperture on the handle.

- 716 Redware, brick red fabric. Traces of wiped-off, brown glaze on handle. A bigger part of pipkin body is preserved. The vessel has inner brown glaze. Very pronounced finger impressions.

Dated 1720–1740:

- 579 Redware, fine greyish light-red fabric. No traces of glaze on handle. A bigger part of the pipkin body is preserved. The vessel has inner green-brown glaze. Very pronounced finger impressions.

Tuomiokirkkokatu 2-4, Turku, Finland

Carita Tulkki

In 1977 an excavation was carried out close to the medieval cathedral of Turku (Åbo), during which archaeologists recorded the foundations of a large stone building and a dump of unglazed and glazed red earthenware. At first the stone wall was interpreted as a part of the churchyard wall but after further investigation it was identified as a cellar and probably a part of a larger building which was situated inside the wall. The functional purpose of this building is still unknown. (Brusila & Lepokorpi 1981.)

The building has not been recognised from the literary sources and it does not exist on any of the old maps of Turku. The first map dates from 1634, and therefore it is assumed that the building was destroyed or at least in ruins in that particular year and that the pottery must have been manufactured before that time. But still this is just the starting point for the dating.

About 2,100 sherds of younger red earthenware was discovered from the cellar. Some of the pottery is glazed but most of it (72%) is unglazed and seems to be potter's waste. Other finds are very scarce. Only very little stoneware (28 fragments) was found besides the redware but there were some other ceramic products. The most significant of those are the stove tiles. There are about 170 stove tile fragments, which are also the largest group of finds after the pottery (Tulkki 2001, 2, 59).

The stratigraphy of the cellar has been interpreted as very simple. All the

pottery and most of the other finds were found in a black homogenous cultural layer which was situated just above the floor of the cellar and under a thick mixed destruction layer (TMM, *Arkeologia* 21:1, 2). The black layer was only about 20 centimetres thick (TMM, *Arkeologia* 21:1) and it probably had accumulated in the cellar in a very short period of time. The cellar was probably used as a potter's dump at some time after the building had been destroyed.

There were altogether 111 tubular handles or parts of them discovered, 18 of which derive from glazed vessels and 93 from unglazed. The colour of the glaze varies in different shades of brown or green. There is no decoration except thumb impressions on both sides of the handle on almost all the handles that are complete or still attached to the body of the vessel.

Even though the amount is fairly large, only two different kinds of tubular handle

types and some variations of them exist. Of all the 111 handles or part of the handles there are 79 diagnostic handles, i.e. handles that represent either of these two types. These types are quite simple and easily identified from each other.

On type 1 the terminal of the handle is slightly flaring. The end of the handle can either taper a bit (Fig. 8a), or it is cut straight across (Fig. 8b). Type 1 is represented by 47 handles or fragments of handles, 5 are glazed and 42 unglazed.

On type 2 the terminal of the handle has a knob. The knob can taper softly (Fig. 8c), or it is thickened with beading (Fig. 8d). There are altogether 32 handles or fragments of handles which represent type 2. Six of them are glazed and 25 unglazed. One of the knob-ended handles could be seen as a variation of type 2 or altogether a type of its own. It is a short and stubby unglazed handle with a knob at the end and a flaring rim (Fig. 8e).

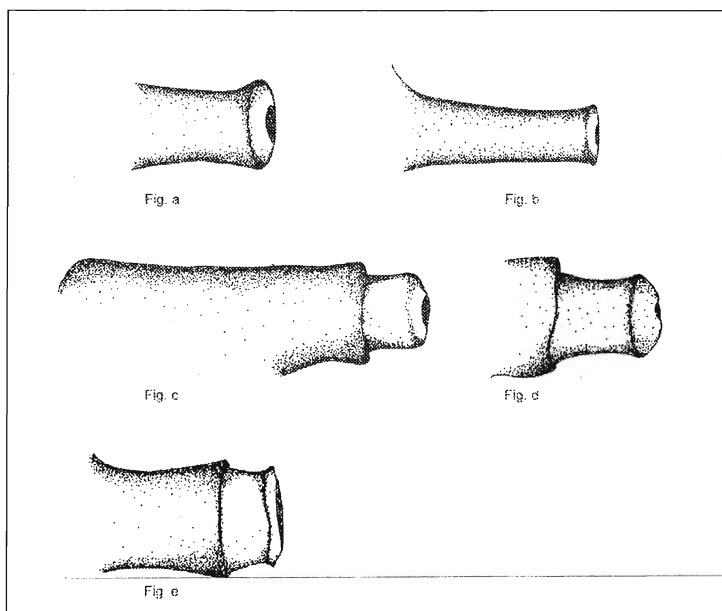

Fig. 8. Handles from Tuomiokirkkokatu. Drawing by Carita Tulkki.

One of the above mentioned type 2 handles is also attached to the rim of the vessel (Fig. 8c). This handle could originate from a pan or a skillet. Another handle is also attached straight to the rim but the end of the handle has been broken off and therefore it is not diagnostic.

Besides the map of 1634, a coin and an ale cask cock can give some kind of chronological frame for the pottery dump. The silver coin dates from the year 1610 and a bronze ale-cask cock was commonly used in the 15th century until the middle of the 16th century. As mentioned before the stove tiles are a very significant group in dating the pottery material. But even with the stove tiles there seems to be some problems because the typical Renaissance style relief decorated panel tiles and Baroque type vessel shaped tiles with flat undecorated surfaces were found in the same context. If the thin black layer accumulated in the cellar in a short time and all the fragments originate from the same potter's dump as they seem to do, these two types must have been manufactured and used in Turku at the same time. The Renaissance style moulds could have been in use in Turku already in the 1560s. But it is also possible that the moulds came in use some twenty years later and were still in use forty years later because the Baroque type tiles date to the end of the 16th century or to the beginning of the 17th century (Majantie 2002, 399).

Thus the ale cask cock does seem a bit early compared to the other datable material. But of course it could have been in use for a longer period of time and none of the above mentioned sources, objects or features are very helpful in dating the handles or other

features in the redware pottery, accurately to a certain decade or restricted period of time. The dating is quite complicated without exact contextual information.

The Svalan block, Stockholm, Sweden

Mikael Johansson

The vessels were all found at an archaeological excavation carried out by The Stockholm City Museum in the Svalan block in the district Norrmalm, Stockholm. The investigation was carried out in 1991 and covered an area of 750 square meters. The remains are dated from late the 15th century to ca. 1640 and correspond to shore near houses and landing stages. The excavation results are obtainable in a popular science article (Söderlund & Århem 1993). The material consists of 15,474 finds. The largest find group is red earthenware with a total amount of 7,949 find numbers. Among the finds there are 425 tubular handles or pieces there off. At least half of them are so intact that they can be characterised. The eight handles that are described in this part are thus just a selection representing the most common handles in the material (Fig. 9). It is very likely that they were manufactured in Stockholm. The fabric is red-brownish, temper of sand with quartz inclusions. The glaze is red, brown or green.

-570 is a pan dated to the period 1570-1600. It was found above a feature dated through dendrochronology to 1565-1566 and together with coins from 1575, 1590-1592 and 1593. In the same phase was also a stoneware vessel found with the year 1583 engraved.

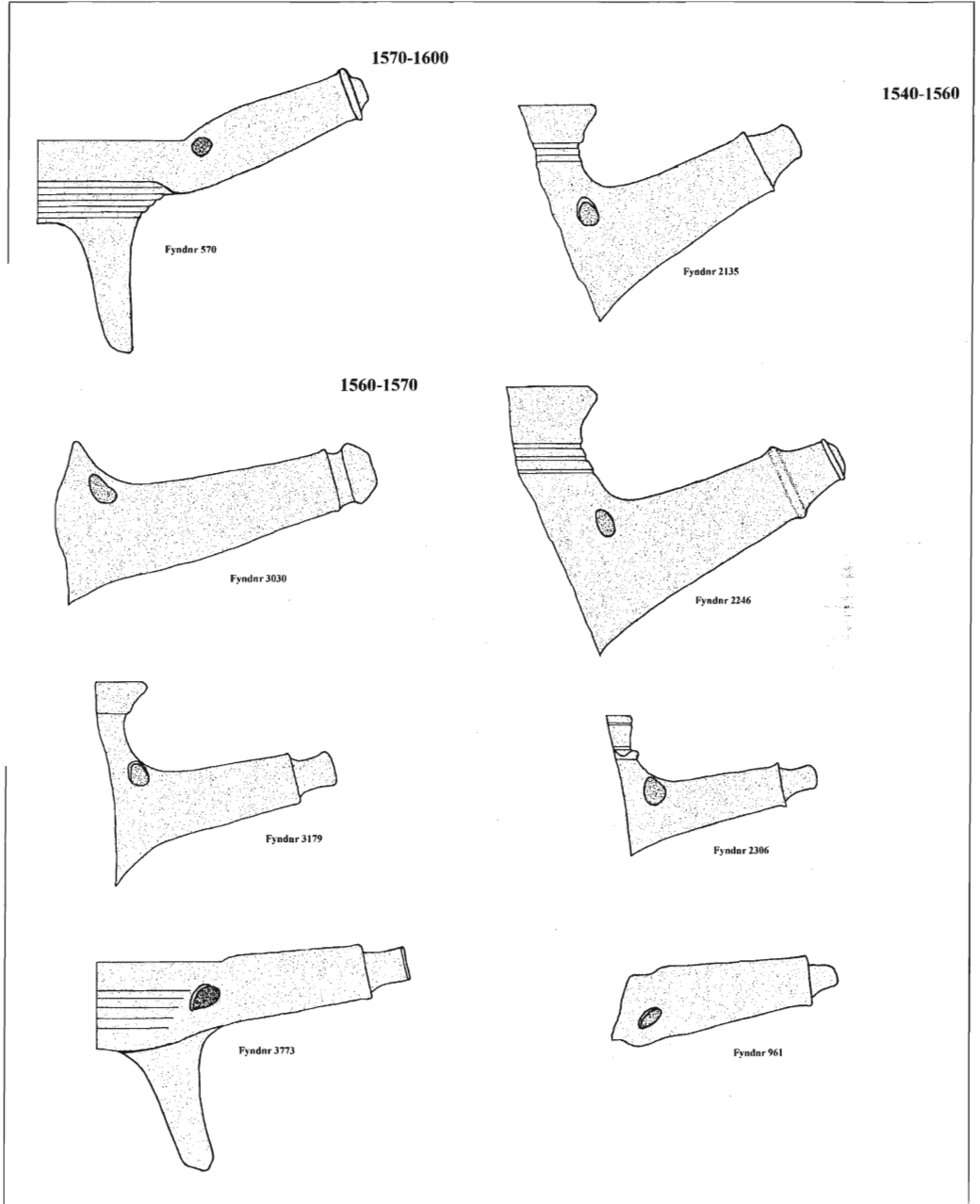

Fig. 9. Handles from the Soalan block in chronological order. Drawing by Mikael Johansson.

-Finds 3030 and 3179 are pipkins and find 3773 is a pan. They are dated to 1560–1570 and were found in connection to a feature dendrochronologically dated to 1565–1566 and together with a coin-stamp from 1564.

- 2135, 2246 and 2306 are pipkins and find 961 is a pan that are all dated to the period 1540–1560. They were found in a layer under the above-mentioned feature and close to bridge constructions dendrochronologically dated to 1542–1543. The vessels laid above an old seabed and in context with a coin from 1553 and stoneware from mid-16th century.

Skeppsbron, Stockholm, Sweden

Mikael Johansson

The nine pipkin handles presented here were found during an archaeological excavation along Skeppsbron, Old Town in Stockholm (Johansson 2000) (Fig. 10). All handles originate from tripod pipkins or pans that are probably manufactured in Stockholm. The fabric is red-brownish with temper of sand. The glaze is brown or green.

Finds 677, 532 and 512 have been dated to 1600–1630. The dating is based on eight dendrochronological samples dated to the period 1603–1628.

Finds 327, 351 and 301 have been dated to 1630–1642. The dating is based on seven dendrochronological samples dated to the period 1633–1642 and a coin dated to 1634–1644

Find 495 and 535 have been dated to 1642–1650 on the basis of one

dendrochronological sample dated to 1642 and a coin from 1647.

Find 463 has been dated to 1650–1673 and is based on six dendrochronological samples dated to 1669–1673.

Conclusions - datings of redware tubular pipkin handles

Helmut Bergold and Mathias Bäck

The analysis accomplish several intentions of which one is to study if it is plausible to formulate comparisons over a large geographical area (in this case the Central Baltic). Another is to create dating frames for the archaeological material of the same area. Great significance is laid upon the selection of material; a basic condition is that the assemblages have to be from a secluded stratigraphical sequence and dated on other criteria than pottery.

As the presentations have shown, quite a number of dateable finds have been used in combination with written sources and dendrochronology. In the coming work we will also use radiocarbon dating as a complementary addition, since it is known to give quite accurate dating frames also used on 17th century material under particular conditions (cf. Bäck & Strucke 2003).

Until now the analysis has given a surprisingly good conformity in spite of the huge geographical area stretching from Norrköping in Sweden across Vadstena, Örebro, Västerås to Stockholm, and continuing over the Baltic Sea to Turku and Helsinki in Finland. This causes fine conditions for the progressing work where also material from the Åland islands is

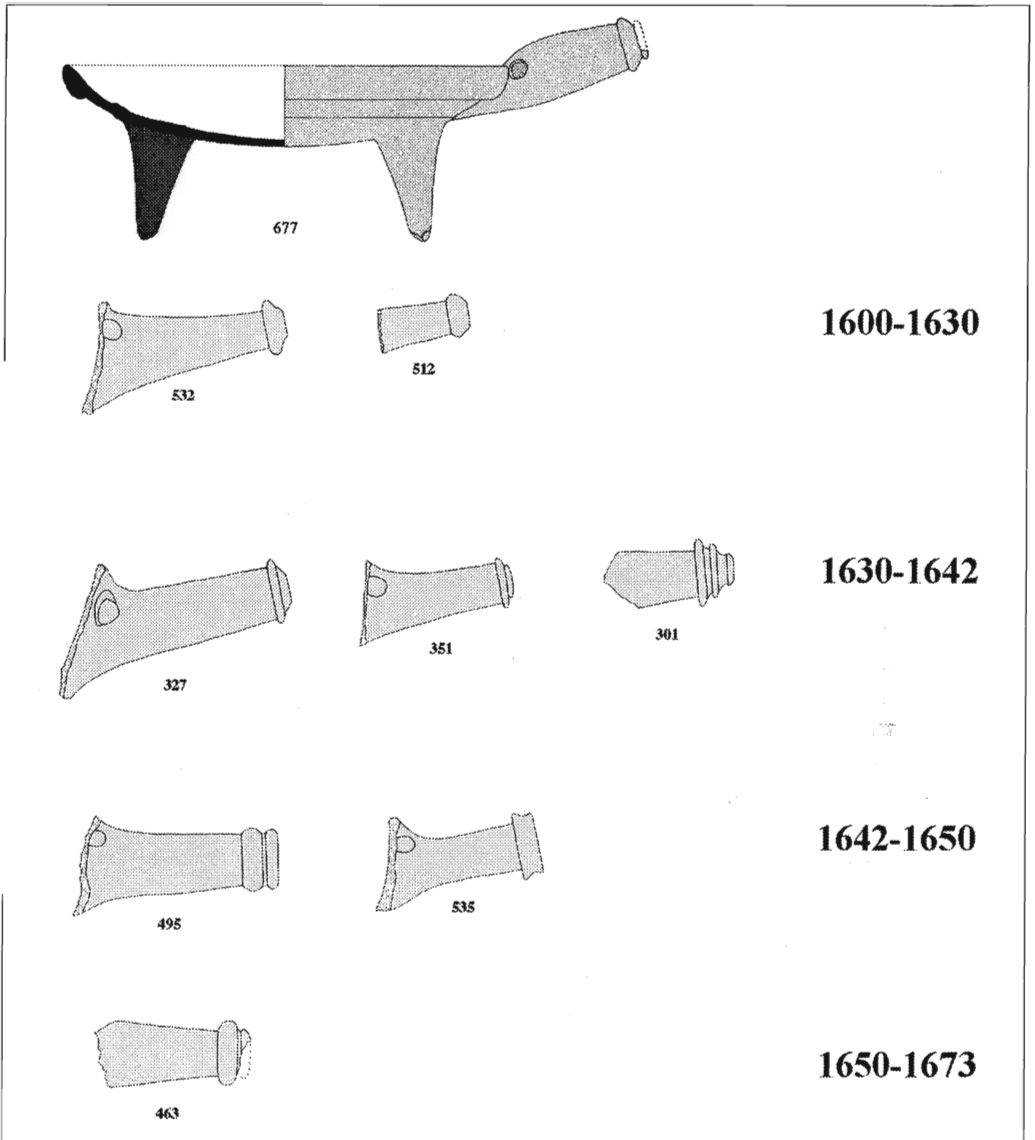

Fig. 10. Handles from Skeppsbron in chronological order. Drawing by Mikael Johansson.

represented. The area will also stretch further south of Finland and include the Estonian city of Tartu.

It is not meaningful to categorise the material at this stage. Nevertheless, we can establish that there are primary shapes representative for its period,

sometimes occurring with small differences from time to place, but the primary shapes are still the same.

The late 16th century shapes are represented by findings from Norrköping, Stockholm, Turku and Siuntio. They are on the subject of time well

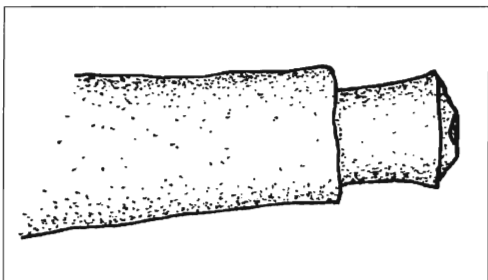

Fig. 11. Handle from the second half of the 16th century. Drawing by Marianna Niukkanen.

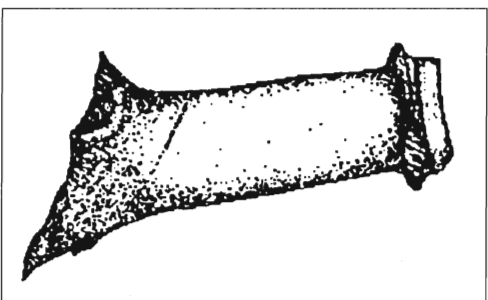

Fig. 12. Handle from the first half of the 17th century. Drawing by Anna Molin.

coherent and have generally high quality dating basis. There exists mainly one primary shape that occurs with only small differences (Fig. 11).

A distinct change in shape is observable during the first half of the 17th century. The earlier straight, narrowing and drawn-out termination of the handles is replaced with an ending part that is marked with a bulge or thickening (Fig. 12).

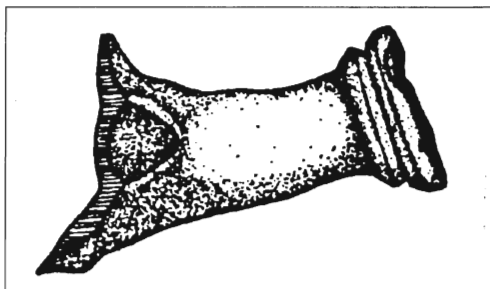
Both shapes seem to appear parallel during the first decades of the 17th century. During the early stages of the 17th century we also recognise another shape that has been found in, for example, Vasaparken and the Prelaten

block. It can be described as a handle with a hopper shaped ending (Fig. 13). This type, though, does not seem to be as common as the former.

Characteristic for the mid- or second half of the 17th century is the existence of two bulges in the terminal of the handle, of which the outer usually is of a slightly smaller width (Fig. 14). Examples of this type derive from the Sorken block, Vasaparken and Snellmaninkatu.

The 18th century material is presented in fairly small numbers and is far too few to draw any conclusions regarding morphological variations over time. There is although general tendencies that the tubular handles fall off during the 18th century. Explanations can probably be sought in general changes in the kitchen utensils and seen in connection with the coming of new wares (faience, porcelain and creamware) that revolutionized the household equipment during the 18th century. However, it must be kept in mind that these white wares did not replace the cooking vessels, and we must also seek the answer within the structuring of cooking and the construction and use of stoves.

Fig. 13. Handle from the early 17th century. Drawing by Anna Molin.

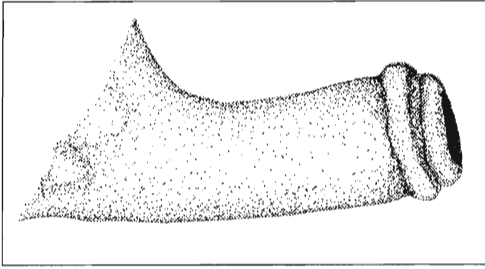

Fig. 14. Handle from the second half of the 17th century. Drawing by Marianna Niukkanen.

To sum up, we can firstly establish that the composed material in this study does not comply with the statistical demand required to rely the results as general trends. Nuances of the results can in the future change forwards or backwards for different shapes. It is important, though, to notice that the dating frames presented in this study are based on stratigraphically combined material. The handles have a known context and are dated on the basis of coins, clay pipes, stoneware, radiocarbon dating and dendro-chronology and not at first on typological studies based on earlier published material. However, the analysis shows that older chronological studies seem reasonable in main. This is very likely a result of a considerably larger amount of material in those studies.

The study contributes at first with the benefits of a stratigraphical excavation method in the proceeding work on establishing a more exact chronology for tubular handles. Further, the wide geographical range in the study means that material from different sites can be studied with the same methodological premises already in the stage of analysis.

The symbolic meaning of cooking – some reflections

Helmut Bergold and Mathias Bäck

This sort of study can also show the way to a deepened analysis of material culture in the matter of what the objects really represent, the objects ontology. “When food is consumed symbolically, its taste is often of relatively little importance: it is the image around the food that is most important” (Lupton 1996:23). It is vital to bring to a higher level of sophistication to the pottery analysis by emphasising variety, and concentrate on the meanings and uses of pottery in specific times and places. How should various types of pottery actually be understood considering the milieu they are found in? Is it just a functional phenomenon or are there silent meanings and expressions? In this particular example it can hardly be overlooked that the pipkin handles are more or less accurate imitations of the male sex organ. What is the connection between the male sex organ and, in this case, food preparation? As far as we know, concerning the pipkin handles, little is written on this matter. When we move into the symbolic world we have to keep in mind that objects can involve or correspond to many factors and that ideas are more or less impossible to prove. The pitfalls are many. The most common interpretation of sexual features point to a symbolic connection to fertility – an interpretation that probably is far too simplified in comparison to the manifold alternatives.

We might establish that the food we eat not only has a function as a source of sustenance, but also is consumed in a socio-cultural way. By that we mean all

essentials and traditions connected to food preparing and eating etc. There are numerous examples of cultural aspects on food and food preparing both over time and place. "The preparation of foodstuffs is part of individuals' incorporation into a culture, of making it 'their own' culminating in the act of eating" (Falk 1991:760).

Food and eating is to a great extent connected to deep emotional experiences. Memories, excitement, anger, distaste, pleasure, enjoyment etc. are feelings that can be associated with food. Through this statement we are reaching closer to the private sphere in which food is usually prepared.

Around the world, there are various examples on women's rôle acting with motherly care and security. There are relations to giving birth; the pipkin might be compared with the woman womb as a creator of life-giving food. Here are links to the female role as food prepares and to the body as a food provider during pregnancy and nursing. "Women *are* food to the fetus and infant, and the breasts can be sources of both sexual pleasure and food"(Counihan 1999:63). This forms a psychological ambivalence among the individuals, especially amongst the male part of the population. "How can we be bodies separated from our mothers when it is her body which we eat? Her fluids become ours. How can we imagine ourselves as separate bodies when we eat that which is not-us, which in turn becomes us?" (Oliver 1992:71). This circumstance ought to have been more obvious in the patriarchal society of the 17th and 18th centuries, which Scandinavia in many aspects has to been seen as. Let us also not overlook that we are dealing with the era of the witch-

processes. The woman did in many ways represent the liminal events in society. The female body symbolises therefore also threat, pollution and engulfment. "The female body has been constructed not only as a lack or an absence but with more complexity, as a leaking, uncontrollable, seeping liquid; as formless flow; as viscosity, entrapping, secreting; as lacking not so much or simply the phallus but self-containment - not a cracked or porous vessel, like a leaking ship, but a formlessness that engulfs all form, a disorder that threatens all order" (Grosz 1994:203).

The redware pipkins can be said to symbolise female fertility, on the one hand by creating the family, on the other hand by maintaining it through food preparing. In the redware pipkin semiology, men in shape of a penis protect these actions. The symbolic value of the food represents "the home itself, a man's relation to that home and a woman's place in it" (Murcott 1982:693).

This very much compressed review of the symbolic context in eating and cooking leads us to a couple of more specific examples that strengthen the idea about a connection between the male sex organ and the pipkin handles. The ethnologist Nils-Arvid Bringéus discusses in a study of blood-sausage making in Scandinavia, among other things, the ritual procedures the process is surrounded by. It was important to declare various kinds of blessings to avoid the sausage to be wasted or by other reasons become unfit as food. Among other things there are examples that one should pronounce both the male and female sex organ in relation with quality expectations of the sausage 'as hard as...' or 'as strong as...' (Bringéus 1975:262 f.). There are many examples of

expressions of the shape the sausage should be in; "Tough and strong as my count and the cockskin and ball skin..." or "Tough as the skin of a cock", and when put in the kettle it should "Stand like a cock and not like the skin on..." (Bringéus 1975:263). The funnel used (named 'horn') to stuff the sausage refers, according to Bringéus, likely to the male organ. "However, the horn was an attribute of shame; this appeared earlier in certain joking customs in Sweden which referred to the male organ" (Bringéus a.a.). There is thus also a jocular allusion in the background of these seemingly serious expressions in relation with the sausage making. It is well known that sexual allusions have been used both in a humorous way and in a pejorative purpose. In this case the expressions are probably mainly used to frighten away beings that could waste the food or harm the women who were preparing the food.

sexual organ; "and the blessing concludes with the words 'never will the fire slacken in my house'" (Klintberg 1971:243).

The rituals about sausage making are good examples of the ideas that flourished food preparing. The associations between the boiling sausage and the pipkin handle, which more or less in a lifelike manner reproduces the male sex organ, is according to us quite obvious.

If the handles symbolise the male sex organ and we presuppose the spouse carried out the household-work, shall we in that case look upon the handles as a kind of reminder of her husband and his capacity or just interpret them as a kind of folk humour? How did they become a trend in society? Are there other artefacts in the same period with a

Sexual associations do not only occur in immediate relationship with an expectation of a successful sausage production but can also be directly associated with the energy needed to transform the sausage from raw material to food (cf. above). Fire keeping prayers could for example involve mentioning both the male and the female

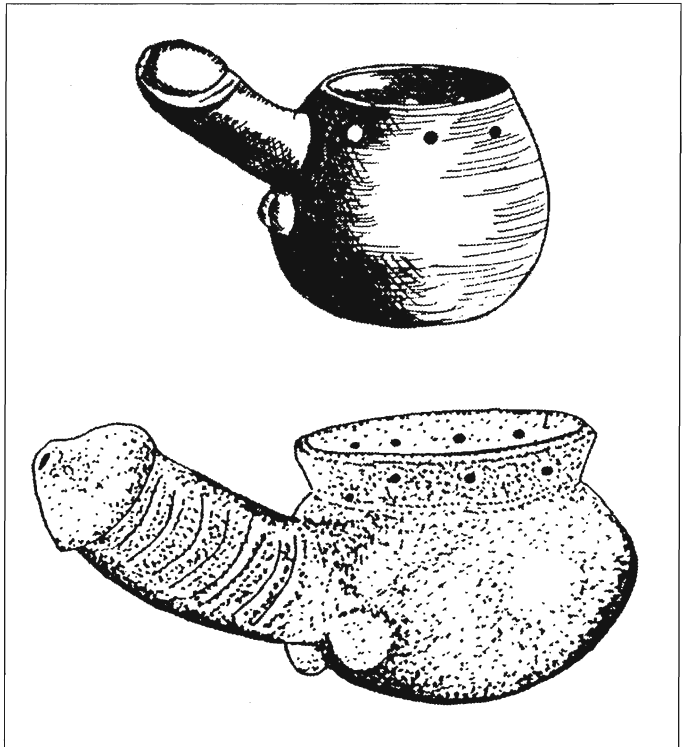

Fig. 15. "Sexual paccha". Examples of pottery with spouts, shaped as a phallus in a naturalistic way. After Gassner 1993.

similar purpose? Are there influences from other regions, religious or political ideas? Do these vessels occur within the whole spectra of socio-cultural levels in society? Is it possible with a development from a simple, straight and functional handle that by time has been transformed to look more like the male sex organ? Have the pipkin angles changed over time? This could very well have started as a joke by any potter and later on increased in popularity among both potters and the people.

Ethnographical examples of pottery containing phallic elements suggest a human touch in the social-psychological explanations stated above. Most illustrative and much more expressive than the Scandinavian examples are in this context maybe the pottery produced by the Mochica Indians in Peru and Bolivia (Fig.15).

Conclusion

Helmut Bergold and Mathias Bäck

In what way does the total find assemblies advise us to understand pottery from different individual sites? The classifications in the analysis process are unavoidable for us to be able to create comparable quantities. Classifications are interpretations. The question is to what extent we can allow us to manipulate a certain find category, produced in a society remote in time and with a different reference to production, distribution and consumption. What are the semantics of household pottery during the 16th to 19th century? A difficulty is that the pottery likely never was systematically classified during the time it was produced and used. If that is the case, what does the classification

stand for? Is it possible to increase the "truth" in the classification-process by working with factors that are obvious and described in contemporary sources? Studies of these phenomena are a link in the work in activating the findings from our excavations. In this specific case the pottery gives us an opportunity to discuss an older society's ideas about the relation between men and women, psychosocial notions that very seldom appear in contemporary written sources.

Topics like these cannot be discussed or answered within the frame of this piece of work but will be dealt with in the projects forthcoming final publication.

Tiivistelmä:

Punasavipatojen putkikahvojen typologiaa ja symboliikkaa

Käynnissä oleva yhteistyöprojekti tähtää ajoituskehityksen luomiseen Ruotsin, Suomen, Ahvenanmaan ja Viron ns. nuoremmalle punasavikeramiikalle ajanjaksolla 1500-1900. Artikkelissa esitellään tutkimuksen osaprojekti, joka käsittelee punasavisten kolmijalkapatojen putkikahvojen ajoittamista. Kahvat ovat peräisin yhdeksästä eri kohteesta Keski-Ruotsista ja Etelä-Suomesta, pääasiassa kaupunkikaivauksilta. Lähtökohtana on, että kahvojen löytökonteksti on ajoitettu mahdollisimman luotettavasti käyttäen apuna esim. rahoja, kivisavikeramiikkaa, liitupiippuja, dendrokronologiaa ajoituksia ja kirjallisia lähteitä. Tässä osaprojektissa käytetty materiaali on sen verran suppea, että tuloksia on pidettävä vasta alustavina.

Huolimatta laajasta maantieteellisestä alueesta, on aineistojen antama tulos varsin yhteneväinen, ja läpikäydystä materiaalista on erotettavissa ajoitettavia johtotyyppisiä. Vanhimmat tutkimuksessa mukana olleet

kahvat ovat 1500-luvun jälkipuoliskolta; ne päättyvät yleensä varatta kapeampaan pitkänomaiseen nuppiin (kuva 11). 1600-luvun alkupuolella yleistyivät kahvat, joiden päässä on rengas tai paksunnos (kuva 12). Samaan aikaan käyttöön tuli toinenkin tyyppi, suppilomaisesti levenevä kahva, joka kuitenkin vaikuttaa jääneen edellistä harvinaisemmaksi (kuva 13). 1600-luvun jälkipuoliskolla yleistyivät puolestaan kahvat, jotka päättyvät kahteen rengasmaiseen paksunnokseen, joista ulompi on kapeampi (kuva 14). 1700-luvun kahvoja oli aineis-toissa liian vähän analyysin tekemiseen – ko. vuosisadan kuluessa putkikahvalliset punasavipadat jäivät vähitellen pois käytöstä johtuen mm. astioissa, ruuanvalmistuksessa ja uunien teknologiassa tapahtuneista muutoksista.

Punasavikeramiikan avulla voidaan päästä kiinni myös sosio-kulttuurisia seikkoja koskeviin kysymyksiin. Ruoanlaittoon ja syömiseen liittyi historiallisellakin ajalla symbolisia merkityksiä, joista esimerkiksi kansatieteelliset lähteet kertovat. Kolmi-jalkapatojen putkikahvojen silmiinpistävään fallinen muoto saattaa viitata hedelmällisyssymboliikkaan. Mahdollisuutemme selvittää tämäntapaisia kysymyksiä luotettavasti nykyajan lähtökohdista käsin ovat tietenkin rajalliset. Tutkijoiden tekemä materiaalin luokittelu on tulkintaa, eikä vastaavaa luokittelua ollut tietävästi olemassa patoja valmistettaessa tai käytettäessä. (MN)

Abstakt:

Typologi och symbolik kring rörskafts-grytor i rödgods

Ett pågående samarbetsprojekt har för avsikten att skapa en ram för dateringen av den s.k. yngre rödgodskeramikens i Sverige, Finland, Åland och Estland under perioden 1500-1900. I artikeln behandlas forskningens delprojekt som fokuserades på

dateringen av trefotsgrytornas rörskaft. Skافتen kommer från nio olika fyndplatser i mellersta Sverige och södra Finland. Dessa härstammar främst från stadsutgrävningar. Utgångspunkten har varit att dessa rörskaft alla härrör från en pålitligt daterad fyndkontext som grundar sig på t.ex. myntfynd, stengodskeramik, kritpipor, dendrokronologiska dateringar eller på skriftliga källor. Det material som använts här är dock så pass litet att resultatet bör endast ses som preliminära.

Trots att det geografiska området är så stort, visar resultatet av denna analys att materialet ytterst homogent. Man kan urskilja daterbara ledtyper i materialet. De äldsta skافتen som var med i analysen kan dateras till andra hälften av 1500-talet. Dessa har i allmänhet en lång ändknopp på skافتet, vilken är smalare än själva skافتet (bild 11). Under början av 1600-talet blir skافت med en ring eller en förtjockning på ändan allmänna (bild 12). Samtidigt kommer också en annan typ i användning som dock inte tycks bli lika vanlig som den förra. Denna har ett skافت som blir bredare mot ändan och är trattformig (bild 13). Mot slutet av 1600-talet blir det allt vanligare med skافت som i ändan har två ringaktiga förtjockningar, varav den yttre är smalare (bild 14). 1700-tals skافتen i det analyserade materialet är för litet att visa några tydliga tendenser. Under detta sekel föll de rörskaftade rödgods-grytorna sakta ur bruk. Detta berodde bland annat på förändringar i matkulturen, kärleus utformning och ugnsteknologin. (AW)

Bibliography

Unprinted

Arkeologia 21:1. Tuomiokirkkokatu 2-4. Kaivauskertomus, löytöluettelo ja kaivauskartat. Turun Maakuntamuseo (TMM)

- Tulkki, C. 2001. Todisteita punasavi-astioiden valmistuksesta uuden ajan alun Turussa - Tutkimusmateriaalina Turun tuomiokirkon ympärysmuurirakennuksen kellarin keramiikkalöydöt. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologian oppiaine.
- Printed**
- Bringéus, N-A. 1975. Food and Folk Beliefs: On Boiling Blood Sausage. In; Arnott, M. L. (Ed.) *Gastronomy. The Anthropology of Food and Food Habits*. The Hague.
- Broberg, A. 1982a. Keramik, kinesiskt porslin, kakel och kritpipor, pp. 391-403. In; Dahlbäck, G. (Ed.) *Helgeandsholmen, 1000 år I Stockholms ström*. Borås.
- Broberg, A. 1982b. Senmedeltida och efterreformatoriska rörskaftsgrytor från Helgeandsholmen i Stockholm, pp. 223-230. *Hikuin* 8.
- Broberg, B. 1984. *Norrköping. Medeltidsstaden 50*. Riksantikvarieämbetet.
- Brusila, H. & Lepokorpi, N. 1981. Uutta tietoa Turun tuomiokirkon pohjoispuolen maanalaisista rakennusjäänöksistä, pp. 11-31. *Turun kaupungin historiallinen museo*. Vuosijulkaisu 42-43 / 1978-1979.
- Bäck, M. 2004. (Forthcoming) *Borgarbyggelse i Västerås hamnområde under 1600- och 1700-talet*. Arkeologisk undersökning i Vasaparken, Västmanland, Västerås stad, Kv Oden, RAÄ 232.
- Bäck, M. & Strucke, U. 2003 (Forthcoming) *Begränsningar inom den historiska arkeologin - vår fantasi eller analysmetoderna? ¹⁴C-dateringar och arkeologiska undersökningar av 1600-talsmaterial*. Stratigrafiens Mangfoldigheder. Viborg Middelalderseminar 2. 4. nordiske stratigrafimøde 2001.
- Counihan, C. 1999. *Anthropology of food and body: Gender meaning, end power*.
- Falk, P. 1991. The sweetness of forbidden fruit: towards a anthropology of taste. In; Fürst, E. L., Prättälä, R., Ekström, M., Ekström, L. And Kjaernes, U. (Eds.) *Palatable Worlds: Sociocultural Food Studies*. Oslo 1991.
- Gassner, J. 1993. *Phallos. Fruchtbarkeitssymbol oder Abwehrzauber?* Freistadt.
- Grosz, E. 1994. *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. Sydney.
- Hedvall, R. (Ed.) 2000. *Stadsgårdar i den senmedeltida stadsdelen Sanden, Vadstena*. Rapport UV Öst 2000:26. Linköping.
- Helmfrid, B. 1965. *Norrköpings historia 5. Tiden 1568 - 1655*. Helmfrid, B., Kraft, S. (Eds.) Stockholm.
- Hållans, A-M., Karlsson, P., Tagesson, G. 1999. *Kvarteret Dalkarlen. Bebyggelse och industri i stormaktstidens Norrköping*. Rapport UV Öst 1999:1. Arkeologisk undersökning. Norrköpings stad och kommun, Östergötland.
- Johansson, M. 2000. *Skeppsbron. Ett arkeologiskt tvärsnitt genom stormaktstidens Stockholm*. Stockholm
- af Klintberg, B. 1971. *Magisk diktteknik*. In; Rooth, A. B. (Ed.), *Folkdikt och folktro*. Lund
- Knutsson, H. 1982. *Ölhanar*, pp. 253-254. In; Dahlbäck, G. (Ed.) *Helgeandsholmen, 1000 år I Stockholms ström*. Borås.
- Lupton, D. 1996. *Food, the Body and the self*.
- Majantie, K. 2002. The introduction of a new heating technology, the smokeless ceramic tile stove, and the earliest evidence of its local production in Finland, pp. 398-400 in; Tulkki, Majantie, Uotila: Kokenhus project, pp. 396-401. *Medieval Europe Basel 2002*. Centre, Region, Periphery. Preprinted Papers, volume 1, sections 1-3. Ed. by Helmig, G., Scholkmann, B. & Untermann, M. Hertingen 2002.
- Menander, H. 2000. Ingen bonde ähr och nu snart som icke skall dricka tobach - en studie av kritpipors dateringsmöjligheter. *Att tolka stratigrafi. Det tredje nordiska stratigrafimötet. Åland 1999*. (Red) Eriksdotter, G., Larsson, S., Löndahl, V. Meddelanden från Ålands

- högskola nr 11. Åbo.
- Menander, H., Karlsson, P. 2002. Hypotheses, Soil and Seed – presentation of a Method. *Urban Diversity. Archaeology in the Swedish Province of Östergötland*. (Ed.) Hedvall. R. Rikantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 45. Linköping.
- Murcott, A. 1982. On the social significance of the "cooked dinner" in South Wales. *Social Science Information* 21, 4/5.
- Niukkanen, M. 1998: "Al ting aer forgaengelich..." Excavations at the medieval manor of Svidja in 1996–1997, pp. 59-69. *Fennoscandia archaeologica* XV. Suomen arkeologinen seura.
- Niukkanen, M. 2002a: Majolica and glass from the manor of Svidja, Southern Finland, In; J. Veeckman (Ed.), *Majolica and glass from Italy and Antwerp and beyond. The transfer of technology in the 16th – early 17th century*. Antwerpen.
- Niukkanen, M. (Ed.) 2002b: Sirpaleita suurvalta-ajan Helsingistä. *Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja* 22 (English summary).
- Niukkanen, M. 2002c: Historiallisen ajan rakenteiden ja maakerrosten ajoittaminen – esimerkkinä Helsingin Snellmaninkatu 4–6, in: Halinen, P. et al. (Eds.), *Kronologia, Arkeologipäivät 2001*. Suomen arkeologinen seura.
- Oliver, K. 1992. Nourishing the speaking subject: a psychoanalytic approach to abominable food and women. In; Curtin, D. & Heldke, L (Eds.), *Cooking, Eating, Thinking: Transformative Philosophies of Food*. Indiana University Press
- Pihlman, A. 1989. Saviastiat, pp. 83–104. Turun Mätäjärvi. *Turun maakuntamuseon raportteja* 10.
- Söderlund, K. & Århem, B. 1993. Tithåller i medeltiden – om de senaste årens utgrävningar i Stockholm. I *Samfundet Sankt Eriks årsbok* 1993. Stockholm.
- Tulkki, C. 2002. Red earthenware production in the medieval and early modern town of Turku, pp. 396–398 in; Tulkki, Majantie, Uotila: Kokenhus project, pp. 396–401. *Medieval Europe Basel 2002*. Centre, Region, Periphery. Preprinted Papers, volume 1, sections 1–3. Ed. by Helmig, G., Scholkmann, B. & Untermann, M. Hertingen 2002.
- Helmut Bergold
National Heritage Board, UV
Bergslagen, Sweden
helmut.bergold@raa.se
- Mathias Bäck
National Heritage Board, UV
Mitt, Sweden
mathias.back@raa.se
- Mikael Johansson
Stockholm City Museum,
Sweden
mikael.johansson@smf.stockholm.se
- Hanna Menander
National Heritage Board, UV
Öst, Sweden
hanna.menander@raa.se
- Marianna Niukkanen
National Board of Antiquities,
Finland
marianna.niukkanen@nba.fi
- Carita Tulkki
SUVI-project/
Satakunta Museum, Finland
carita.tulkki@pori.fi
- Ulrika Wallebom
National Heritage Board, UV
Bergslagen, Sweden
ulrika.wallebom@raa.se

PALEOLIITTISEN KAUDEN EUROOPPALAISTEN RUUMIIN KOKO

Markku Niskanen & Juho-Antti Junno

Johdanto

Ihmisen evoluution aikana tapahtuneet ruumiinkoon muutokset kiinnostavat paleoantropologeja, koska koko korreloi eläinten selviytymisstrategian ja täten käyttäytymisen kanssa (Krebs & Davies 1995; Junno 2002). Koolla on esimerkiksi vaikutusta ravinnontarpeen ja ravinnonhankintakyvyn kautta ruokavalioon (McHenry 1994; McHenry & Coffing 1999). Painonarviointi on myöskin tärkeä tutkittaessa ihmisen evoluution aikana tapahtunutta aivojen suhteellisen koon kasvua (Ruff et al. 1997; McHenry & Coffing 1999) sekä muutoksia luuston suhteellisessa jyrkyydessä (Holt 1999, 2003; Holliday 2002).

Tämä tutkimus käsittelee ja tarkentaa paleoliittisen kauden eurooppalaisten ruumiinkokoa. Aikaisemmissa tutkimuksissa (mm. Ruff et al. 1997; Formicola & Giannecchini 1999; Holt 1999; 2003; Holliday 2002) annetut pituus- ja painoarviot ovat mielestämme epätarkkoja, koska pituus on arvioitu yksinomaan raajojen luiden pituuksista käyttäen regressiokaavoja (esim. Trotter & Gleser 1952, 1958; Formicola & Franceschi 1996), joiden sopivuus paleoliittisen kauden eurooppalaisille on kyseenalainen (Formicola 2003). Kaavat (ks. Ruff et al. 1997), joilla paino arvioidaan pituudesta ja lantionlevey-

destä aliarvioivat suhteellisen leveäharteisten (Ruff 2000) ja/tai suuri-kokoisten yksilöiden painot. Tässä tutkimuksessa arvioimme paleoliittisen kauden eurooppalaisten pituudet käyttäen tarkempaa anatomista menetelmää ja painot pituuksista ja vartalonleveyksistä käyttäen suomalaisen referenssiaineistoon perustuvia regressiokaavoja.

Materiaalit ja menetelmät

Tutkimuksemme keskittyi fossiiliyksilöihin, jotka ovat riittävän hyvin säilyneitä ruumiin pituus- ja leveysmittojen rekonstruoimista varten. Valtaosa aineistosta on kerätty kirjallisuudesta, mutta osa yksilöistä on kirjoittajien itsensä mittaamia.

Euroopan heidelberginihmistä edustavat Englannin Boxgrove-löytöpaikalta löydetty noin 500 000 vuotta vanha sääriluun varsi (Stringer et al. 1998), sekä Espanjan Atapuerca-kompleksin Sima de los Huesos-löytöpaikalta löydetty lantio ja samalle yksilölle kuulunut reisiluun (Arsuaga et al. 1999). Atapuerca-yksilö eli 500 000 - 400 000 vuotta sitten (Bischoff et al. 2003). Molemmat yksilöt ovat miespuolisia. Neandertaleja edustavat eurooppalaiset ja länsiaasiaalaiset yksilöt (miespuolisia

14 kpl; naispuolisia 5 kpl). Churchill (1994), Holliday (1995) ja Niskanen (1990, 2000) antavat yksilöitä ja niiden ajoituksia käsittelevät lähdeviitteet.

Nuoremman paleoliittisen kauden eurooppalaiset on jaettu viimeisen jääkauden maksimia (n. 18 ky BP) varhaisempiin (EUP, *Early Upper Paleolithic*) ja myöhempisiin (LUP, *Late Upper Paleolithic*) yksilöihin. Mesoliittisen kauden yksilöt (MES) on yhdistetty LUP-yksilöiden kanssa (LUP/MES), koska mesoliittisen kauden yksilöiden lukumäärä on pieni ja koska niiden ajoitukset eroavat suhteellisen vähän nuoremman paleoliittisen kauden lopulla eläneistä yksilöistä, eikä osteologisissakaan mitoituksissa ei ole eroa.

EUP-otokseen kuuluu 24 yksilöä (miehet 14; naiset 10) ja LUP/MES-otokseen 35 yksilöä (miehet 24; naiset 11). Yksilöistä, ajoituksista ja lähteistä antavat tietoa Churchill (1994), Holliday (1995), Holt (1999, 2003), Sládek, V. et al. (2000) ja Niskanen (1990, 2000).

Regressiokaavat, joilla fossiiliyksilöiden painot arvioidaan pituudesta, hartianleveydestä (olkalisäkkeiden välinen etäisyys) ja lantionleveydestä (suoliluiden harjujen välinen etäisyys) perustuvat suomalaiseseen referenssiaineistoon. Sen muodostavat 25 miespuolista ja 25 naispuolista Oulussa mitattua 20-41-vuotiasta suomalaista.

Määrittelimme yhteensä 26:n yksilön (erityisesti vanhimpien ja/tai painavimpien yksilöiden) rasvaprosentit ihopoinmujen paksuuksista regressiokaavoilla (Parizkova & Buzkova 1971) ja/tai elektronisella Omron Bf 300:lla. Christopher Ruff (sähköpostikommunikaatio) pitää aineistoa sopivana paleoliittisen kauden eurooppalaisten

painonarviointia varten, koska yksikään yksilöistä ei ole selvästi ylipainoinen. Miesten korkein rasvaprosentti oli 24% ja naisten 31%.

Osteologisten yksilöiden paino arvioidaan joko nivelpintojen koosta, esim. reisiluun pään halkaisijasta, (ks. Ruff et al. 1991, 1997; McHenry 1992) tai ns. sylinterimalliperiaatteella pituudesta ja vartalon leveydestä (Ruff 1991, 1994; Ruff et al. 1997). Käytimme sylinterimalliperiaatetta ja arvioimme painon (kg) pituudesta (cm), hartianleveydestä (cm) ja lantionleveydestä (cm) käyttäen seuraavia regressiokaavoja:

$$\text{Miesten paino} = (1.672 \times \text{hartianl.}) + (3.95 \times \text{lantionl.}) + (0.273 \times \text{pituus}) - 154.824; r = 0.743; N = 25$$

$$\text{Naisten paino} = (1.113 \times \text{hartianl.}) + (2.829 \times \text{lantionl.}) + (0.377 \times \text{pituus}) - 122.822; r = 0.782; N = 25$$

Painonarviointikaavojen tarkkuuteen vaikuttaa pituuden, hartianleveyden ja lantionleveyden tarkka rekonstruktio (Holt 2003). Emme käyttäneet Fullyn (1956) anatomista menetelmää pituuden arviointiin, koska se antaa hieman liian alhaisia pituusarvioita (ks. King 2004) ja aivokopan ja artikuloitujen nilkanluiden korkeutta ei ole voitu mitata moneltakaan fossiililta. Käytimme näin ollen Niskasen keräämään aineistoon (mm. Terry Collection, Smithsonian Institute, Washington D.C.) perustuvia muunnelmia anatomisesta menetelmästä:

$$\text{Miesten pituus (cm)} = (1.158 \times \text{selkänikamien korkeuksien summa}) + (1.015 \times \text{reisiluun fysiologisen pituuden ja sääriluun maksimipituuden summa}) + 27.558$$

$$\text{Naisten pituus (cm)} = (1.158 \times \text{selkänikamien korkeuksien summa}) + (1.015$$

reisiluun fysiologisen pituuden ja sääriluun maksimipituuden summa) + 26.183

Näillä anatomisissa kaavoilla arvioitiin 54:n yksilön pituus. 24:n yksilön pituudet arvioitiin reisiluun fysiologisen pituuden ja sääriluun maksimipituuden summasta (rsp) anatomisiin pituuksiin perustuvilla ryhmäspesifeillä regressio-kaavoilla:

Neandertalien pituus = (1.763 rsp) + 26.25871; $r = 0.96$

EUP-yksilöiden pituus = (1.552 rsp) + 38.1737; $r = 0.959$

LUP/MES-yksilöiden pituus = (1.763 rsp) + 25.4231; $r = 0.947$

Koska vain kuudella neandertalilla on anatominen pituus, kulmakerroin (1.763) on LUP/MES-otokselta ja vakio on muunnettu neandertaleille sopivaksi.

Arvioimme hartianleveyden vasemman ja oikean solisluun keskipituudesta tai yhdestä säilyneestä solisluusta käyttäen

seuraavaa afroamerikkalaisten miesten hartialeveyksien (Herskovits 1930) ja solisluiden pituuksien keskiarvoihin (Terry 1932) perustuvaa kaavaa:

Hartianleveys (cm) = (2.268 x solisluun pituus) + 5.1813

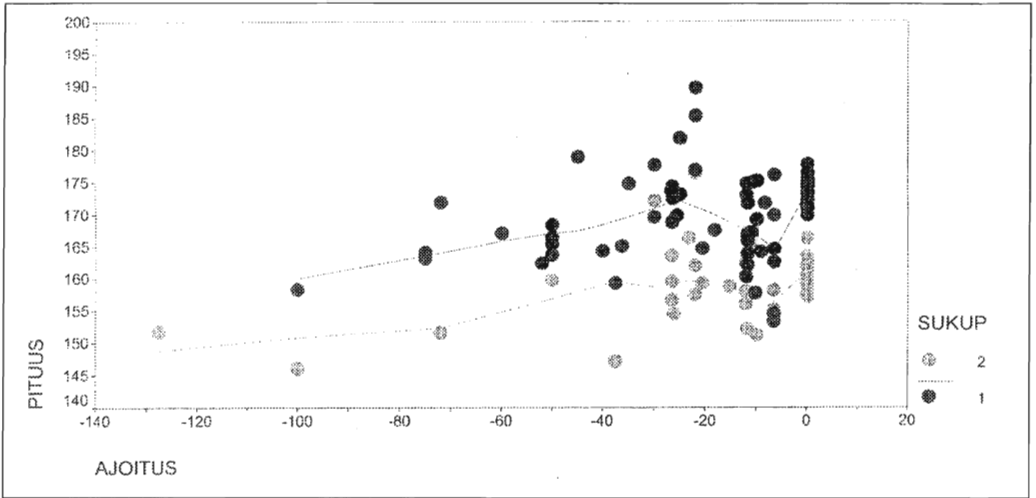
Arvioimme lantionleveyden kaavalla, jossa kerroin muuntaa kuivan lantion leveyden tuoreen lantion leveydeksi ja lisäys on pehmeän kudoksen keskimääräinen paksuus:

Lantionleveys (cm) = (1.015 x luisen lantion leveys) + 1.0765

Muutamalle yksilölle hartianleveys arvioitiin regressiokaavoilla lantionleveydestä tai lantionleveys hartianleveydestä. Kaavojen sukupuolispesifit kulmakertoimet ovat peräisin suomalaisesta referenssiaineistosta, mutta vakiot ovat ryhmä- ja sukupuolispesifejä. Emme arvioineet vartalon leveysmittoja yksilöiden pituusarvioista,

Taulukko 1: Neandertalien, paleoliittisen ja mesoliittisen kauden eurooppalaisten ja nykyeurooppalaisten keskipituudet. Nykyeurooppalaisten keskipituudet ovat 13 1960- ja 1970-luvulla mitattujen eurooppalaisten väestöjen sukupuolikohtaiset keskipituudet (lähteet: Eveleth & Tanner 1976; Prokopec 1977; Varrela 1984). Sukupuolidimorfia on miesten keskipituus jaettuna naisten keskipituudella.

	Sukupuoli	Lukumäärä	Keskipituus	Sukupuolidimorfia
Heidelbergin -ihmiset	Miehet	2	175.7 (175.3, 176.2)	--
Neandertalit	Miehet	14	165.6	1.09
	Naiset	5	151.3	
EUP	Miehet	14	175.1	1.08
	Naiset	10	162.8	
LUP/MES	Miehet	24	166.7	1.06
	Naiset	11	157.4	
Nykyeurooppalaiset	Miehet	13 (pop)	173.7	1.08
	Naiset	13 (pop)	161.0	

Kuva 1. Fossiiliyksilöiden pituusarvioiden ja ajoitusten (tuhansissa vuosissa bp) sirontakuvio. Käyrä on Lowess-käyrä.

kuten Ruff et al. (1997) ja Holt (1999, 2003) tekivät, vaan olemassa olevasta leveysmitasta.

Tulokset

Kahden miespuolisen yksilön valossa heidelberginihmiset (*Homo heidelbergensis*, 700-250 ky BP) olivat samantaisia kuin Euroopan varhaiset nykyihmiset (EUP) ja nykyeurooppalaiset. Boxgrove 1 oli pituudeltaan 175.3 cm (Stringer et al. 1998:Table 9) ja Atapuerca 176.2 cm (taulukko 1).

Neandertalit olivat paljon lyhyempiä kuin heidelberginihmiset, EUP-yksilöt ja nykyeurooppalaiset, mutta vain vähän lyhyempiä kuin LUP/MES-yksilöt. Keskipituus laski selvästi jääkauden maksimin (n. 18 ky BP) jälkeen (taulukko 1; kuva 1).

Pituusarviomme neandertaleille ovat hieman pienemmät kuin esimerkiksi Ruff et alin (1997) antamat.

Pituusarviomme EUP-yksilöille ovat suuremmat kuin mitä Holliday (2002) ja Holt (2003) ovat antaneet, mutta lähes samoja kuin mitä Formicola & Giannecchini (1999) antoivat. LUP/MES-yksilöiden pituusarvioissa ei ole suuria eroja.

Eurooppalaisten keskipainot pienenevät paleoliittisellä kaudella (taulukko 2 & 3; kuva 2). Heidelberginihmiset olivat selvästi painavampia kuin myöhemmät ihmiset. Atapuerca-yksilö olisi painanut 107 kg, eli selvästi enemmän kuin Ruff et alin (1997) kaavan antama 91.2 kg. Koska Boxgrove 1:n sääriluu on paksumpi kuin yhdenkään neandertalin (Stringer et al. 1998; Niskanen, oma observaatio), tämän yksilön on täytynyt painaa yli 100 kg. Koska tälle yksilölle ei ole vartalonleveyttä, tarkempaa painoarviota ei anneta.

Koska painoarviossa ei ole huomioitu eroja luiden jyrkyydessä, lihasmassassa ja rasvakudoksessa sekä raajojen suhteellisissa pituuksissa arkaaisten

miesten painoarviot ovat melko varmasti liian alhaisia. Dupertuisin (1950) mittaamien mesomorfisten (lihaksikkaiden, isoluisten ja "vähärasvaisten") miesten todellisen keskipainon (82.5 kg) ja arviopainon (74.5 kg) välisen suhteen perusteella Atapuercan heidelberginmies olisi painanut 119 kg ja neandertalimiesten keskipaino olisi 99.3 kg. Ruff et alin (1997) kaava antaa neandertalimiesten keskipainoksi vain 78.7 kg. Tämä kaava selvästi aliarvio myös suurikokoisten miesten (mm. useimpien suomalaismiesten) painot.

EUP-yksilöt olivat kevyempiä kuin heitä edeltäneet neandertalit, mutta painavampia kuin LUP/MES-yksilöt ja nykyeurooppalaiset. LUP/MES-yksilöt olivat hieman kevyempiä kuin nykyiset eurooppalaiset (taulukko 2 & 3; kuva 2).

EUP-miehet olivat myös vahvaluisia ja lihaksikkaita, minkä vuoksi painoarviota pitäisi nostaa. Toisaalta heidän suhteessa pituuteen pitkät raajansa laskevat kehon kokonaistilavuutta. Todellinen keskipaino on täten ehkä vain hieman enemmän kuin taulukossa

2 annettu 81.7 kg, ehkä noin 86 kg. Joka tapauksessa Ruff et alin (1997) kaavan antama EUP-miesten keskipaino (73.4 kg) on liian alhainen.

Painoarviomme LUP/MES-miehille ovat hyvin lähellä Ruff et alin (1997) kaavan antamia (taulukko 2). Tässä kokoluokassa kaavat antavat samantaisia painoarvioita. Meillä ei ole syytä epäillä näitä painoarvioita, koska EUP/MES-yksilöt eivät juurikaan eronneet nykyeurooppalaisista luiden jyrkyydessä ja lihaskoossa.

Koska vain yhdelle neandertalinaisella on painoarvio, emme käsittele neandertalinaisten keskipainoa. Siirrymme suoraan varhaisiin nykyihmisiin.

Kaavamme antaa EUP-naisten keskipainoksi lähes saman kuin Ruff et alin (1997) kaava, mutta LUP/MES-naisille pienemmän (taulukko 3). Syynä tähän on se, että Ruff et alin (1997) kaava yliarvioi pienikokoisten naisten painon.

Naisten luiden jyrkyys ja lihaskoko muuttui samaan suuntaan, mutta

Taulukko 2: Miespuolisten fossiiliyksilöiden, 1960- ja 1970-luvun eurooppalaisten miesten ja Junnon mittaamien suomalaisten miesten antropometrisia mittoja. Painoindeksi on ns. body mass index (BMI). Taulukkoon on otettu vain ne fossiiliyksilöt, joiden painot on arvioitu pituudesta, hartianleveydestä ja lantionleveydestä.

	Pituus	Hartianleveys	Lantionleveys	Paino (Ruff et al. 1997)	Paino	Painoindeksi
Heidelberginihmiset (1)	176.2	44.0	35.6	91.2	107.4	34.6
Neandertalit (8)	166.5	41.9	32.7	78.7	89.7	32.3
EUP (11)	176.6	42.6	29.7	73.4	81.7	26.2
LUP/MES (20)	166.7	38.2	28.7	66.7	67.8	24.4
Nykyeurooppalaiset (13 populaatiota)	173.7	39.7	29.1	70.6	71.1	23.6
Suomalaiset (25)	182.7	42.0	29.9	76.4	83.4	25.2

	Pituus	Hartian- leveys	Lantion- leveys	Paino (Ruff et al 1997)	Paino	Paino- indeksi
Neandertalit (1)	151.7	36.9	31.0	59.8	63.2	27.5
EUP (8)	162.3	38.0	28.4	60.5	60.9	23.1
LUP/MES (8)	158.3	34.6	27.5	56.8	52.9	21.1
Nykyeurooppalaiset (13 populaatiota)	161.0	36.0	28.5	60.1	58.6	22.6
Suomalaiset (25)	165.5	36.6	28.0	61.6	59.4	21.9

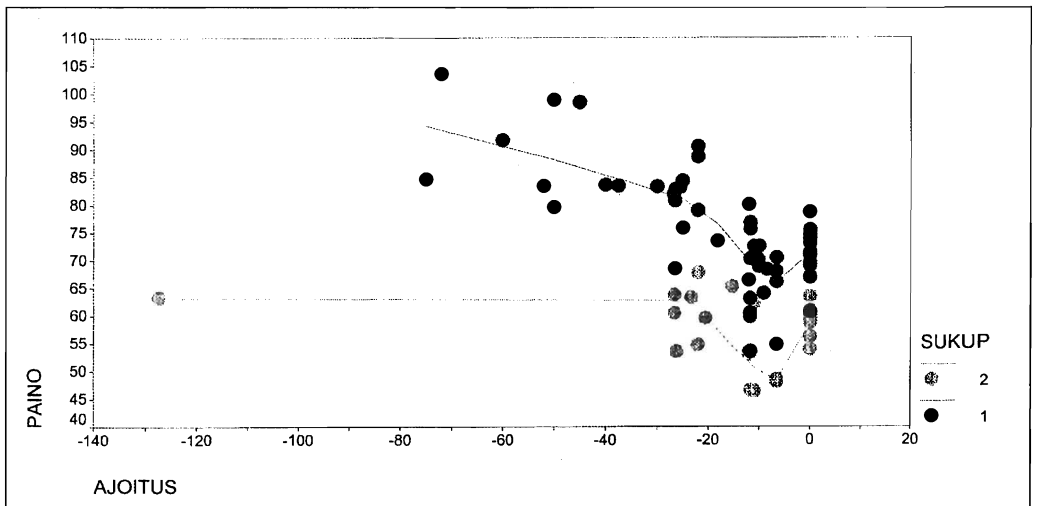
Taulukko 3: Naispuolisten fossiiliyksilöiden, 1960- ja 1970-luvun eurooppalaisten naisten ja Junnon mitaamien suomalaisten naisten antropometrisia mittoja. Painoindeksi on ns. body mass index (BMI). Taulukkoon on otettu vain ne fossiiliyksilöt joiden painot on arvioitu pituudesta, hartianleveydestä ja lantionleveydestä.

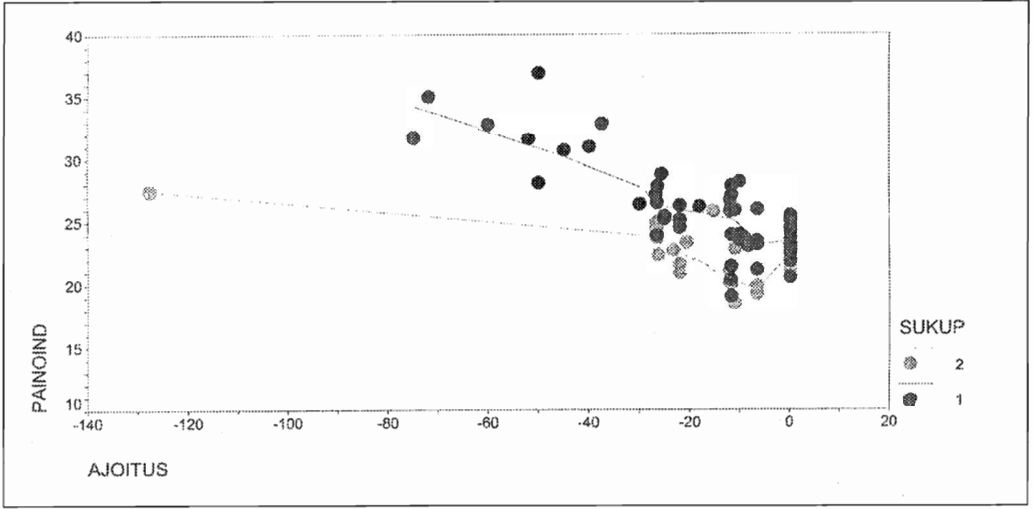
vähemmän kuin miesten (Niskanen, julkaisematon aineisto). Virhearviointi on täten todennäköisesti saman suuntainen, mutta pienempi kuin miesten kohdalla.

Painoindeksimme (taulukko 2 & 3; kuva 3) on karkea arvio, koska se on laskettu pituusarviosta ja painoarviosta. Koska kaikkien yksilöiden pituudet ja painot

laskettiin samalla periaatteella, painoindeksi kuitenkin antaa kuvan suhteellisen painon muutoksista paleoliittisen kauden aikana. Voimme täten olla varmoja, että varhaisilla eurooppalaisilla oli korkeampi painoindeksi kuin nykyeurooppalaisilla ja että nykyinen painoindeksi saavutettiin jääkauden lopulla.

Kuva 2. Fossiiliyksilöiden painoarvioiden ja ajoitusten (tuhansissa vuosissa bp) sirontakuvio. Käyrä on Lowess-käyrä.

Kuva 3. Fossiiliyksilöiden painoarvioiden ja ajoitusten (tuhansissa vuosissa bp) sirontakuvio. Käyrä on Lowess-käyrä.

Sytä koon muutoksiin

Suuri koko on valinnan suosima kylmässä ilmastossa, koska se maksimoi lämpöä tuottavien solujen määrän suhteessa ihon pinta-alaan, jonka kautta lämpöä menetetään (Krantz 1980). Euroopan heidelberginihmisen suuri koko on näin ainakin osittain ilmastollisen valinnan aikaansaama (Ruff 2002). Noin 250 000 vuotta sitten alkanut keskikoon pieneneminen on osittain teknologisten innovaatioiden (esim. tehostuneen tulenkäytön, Brace 1995) sallima.

Pohjoiset heidelberginihmiset olivat kookkaita ja vahvarakenteisia ehkä osittain siksi, koska metsästyksellä oli suurempi merkitys Euroopan kylmässä ilmastossa kuin tropiikin lämpimässä ilmastossa. Kasviravinnon saatavuus oli yksinkertaisesti kausiluontoista ja energiatarve on kylmässä suurempi kuin lämpimässä. Roebroeks (2001) antaa enemmän tietoa metsästyksen

merkityksestä Euroopan varhaisen asutuksen yhteydessä.

Heidelberginihmiset käyttivät puukärkisiä keihäitä (Thieme 1997; Schmitt et al. 2003). Saksan Schöningenistä löydettyjen keihäiden muoto viittaa heittokeihäisiin (Thieme 1997), mutta ei todista, että ne ovat heittokeihäitä. Heittokeihäsmäinen muoto syntyy, jos puun tyvi teroitetaan kärjeksi polttamalla tulevassa ja raaputtamalla terävällä kivellä (Niskanen, kokeellista arkeologiaa kesämökillä), kuten esimerkiksi Tasmanian aboriginaalit tekivät (Roth 1899; Ryan 1981). Heidelberginihmisten täytyi olla vahvoja, koska puukärkisen keihään upottaminen riittävän syväälle suureen eläimeen heittämällä tai iskemällä ei ole helppoa. Suuresta painosta olisi ollut heille hyötyä varsinkin, jos he kävivät eläimen kimppuun ”pistinhyökkäystyyliin”.

Viimeistään 250 000 vuotta sitten ilmestyneiden keskিপaleoliittisten kivi-

työkalujen käyttö vaatii vähemmän voimaa kuin Acheulean-kivityökalujen käyttö. Esimerkiksi Levallois-kärjet, joita ainakin Lähi-Idän neandertalit käyttivät keihäänkärkinä paransivat keihäiden läpäisykykyä merkittävästi (Shea et al. 2001). Suurta kokoa ja voimaa ylläpitänyt valinta olisi löystynyt johtaen keskikoon pienenemiseen. Neandertalimetsästäjät käyttivät pääasiassa iskukeihäitä (Schmitt et al. 2003). Luunmurtumien yleisyys (Berger & Trinkaus 1995) ja korkea aikuisuolleisuus (Trinkaus 1995) osoittavat, että tämä suurta voimaa vaativa metsästystapa altistaa metsästäjän vaaralle.

Nuoremman paleoliittisen kauden (n. 50/40-10 ky BP) teknologiset innovaatiot (esim. kiviesineiden yleistynyt varttaminen, parempi vaatetus, tulisijat, asumukset, tehostunut yhteistoiminta, ym.) heikensivät fyysisesti vahvaa ja kylmään sopeutunutta ruumiinrakennetta ylläpitänyttä valintaa. Tuloksena olisi ollut heikkorakenteisempi ja lineaarisempi ruumiinrakenne (Trinkaus 1986; Klein 1999).

Neandertalien ja varhaisten nykyihmisten ruumiinrakenteen eron takana on ehkä myös erilainen geeniperimä. Eräiden kallonpiirteiden esiintymistiheydet osoittavat, että 67% Euroopan varhaisten nykyihmisten geneeistä tuli muilta kuin neandertaleilta (Niskanen 2004a). Geeniperimää tuli ilmeisesti Afrikan varhaisilta nykyihmisiltä, koska neandertalien hyperarkkinen ruumiinrakenne korvaantui subtrooppisella ruumiinrakenteella. (Holliday 1995, 1997).

Olkaluun varren muoto osoittaa, että EUP-metsästäjät käyttivät yhä pääasiassa iskukeihäitä (Schmitt et al. 2003).

Tämä on vastoin aikaisemmin yleistä, pääasiassa heittokeihäisiin sopiviin kivi- ja luukärkeihin perustuvaa käsitystä (esim. Niskanen 1990, 2000). Toisaalta keihään selviytyminen suuren eläimen ruuhon on suurempi rasitus metsästäjän olkaluulle kuin keihään heittäminen (Schmitt et al. 2003). Keihäänheiton vaikutus olkaluun varren muotoon ehkä peittyi keihäällä selviytyminen aikaansaaman muodon muutoksen alle.

Metsästästeknologiassa suurin muutos tapahtui, kun iskukeihäät korvaantuivat pitkän matkan aseilla. Keihäslingon avulla heitetyt heittokeihäät yleistyivät jääkauden maksimin jälkeen (Schmitt et al. 2003). Jousi ja nuoli yleistyivät mesoliittisella kaudella (Tattersall et al. 1988). Näiden pitkän matkan aseiden sekä kalastuksen (ks. Klein 1999) kasvaneen merkityksen ansiosta metsästäjän koolla ja voimalla ei ollut enää niin paljon väliä. Keskikoko ja lihaskoko pienenivät merkittävästi (Niskanen 2000). Jos ravinnonsaataavuus heikentyi, valinta on peräti voinut alkaa suosia pienikokoisia yksilöitä.

Miesten ja naisten pituusero pieneni jääkauden maksimin jälkeen, koska miesten keskipituus väheni enemmän kuin naisten (8.4 cm vrt. 5.4 cm). Tämä tukee Formicolan ja Giannecchin (1999) hypoteesia ravinnonpuutteesta, koska kasvuolosuhteilla on suurempi vaikutus poikien kuin tyttöjen kasvuun. Miesten keskipituus voi muuttua 6 cm ja naisten 4 cm sukupolvessa. Keskipituus pienenee, jos ympäristö (mm. ravitsemus- ja terveydentila) estää yksilöitä saavuttamasta geneettisesti määrättyä maksimipituuttaan ja nousee, kun kasvava määrä yksilöitä saavuttaa geneettisen kasvupotentiaalinsa (Eveleth & Tanner 1976, 1990; Cole 2003; de Beer 2004).

Keskipituus ei voi kasvaa rajattomasti, koska populaation geeniperimä määrää keskipituuden ylärajan. Keskipituuden kasvu onkin päättynyt tai hidastunut useimmissa Pohjois-Euroopan maissa (Schmidt et al. 1995; Sunder 2003). Kasvututkimuksia varten tarkoin valikoitujen 21-vuotiaiden hollantilaisten keskipituudet – miehet 184 cm ja naiset 170.6 cm – (de Beer 2004) saattavat edustaa eurooppalaisten keskipituuksien geneettisesti määrättyjä ylärajoja.

Loppusanat

Tässä tutkimuksessa esitetyt painoarviot ovat vain arvioita, kuten muutkin luuston mittoihin perustuvat painoarviot (esim. Ruff et al. 1997, Holt 1999, 2003; Holliday 2002). Painoarviota voisi vielä tarkentaa rekonstruoimalla lihasmassan määrää, koska kädellisten lihastenkiinnitysalueiden koot korreloivat kehonpainojen kanssa (Zumwald et al. 2000) ja simpanssien ja gorillojen haislihaksen värttinäluuiden kiinnitysalueiden (värttinäkyhmyjen) pinta-aloilla on vahva korrelaatio olkavarren ympärysmittojen kanssa (Junno & Niskanen, valmisteilla). Fossiiliyksilöiden lihasten absoluuttisten ja suhteellisten kokojen rekonstruoiminen auttaisi myös yksilöiden elämäntapojen, esimerkiksi ravinnonhankinnan, rekonstruoimisessa.

Tämä tutkimus on eräänlainen pilottitutkimus. Suunnitteille oleva jatkotutkimus tehdään yhteistyönä professori Christopher Ruffin (Johns Hopkins University School of Medicine) kanssa.

Kiitämme henkilöitä, jotka antoivat mitata ja punnita itsensä, sekä Emil Aaltosen säätöitä.

Abstrakt:

Den europeiska människans kroppstorlek under paleolitikum.

Det är nödvändigt att kunna rekonstruera kroppstorleken då man vill forska skillnaderna i överlevnadsstrategier, i hjärnans relativa tillväxt eller i benens relativa massivitet som skett under människans evolution. I denna studie tas det fram nya kalkyleringar om den paleolitiska människans längd och tyngd. Studien visar att heidelbergmänniskorna och de nutida människorna från början av yngre paleolitikum var lika långa som de moderna människorna i Europa. Dessa var dessutom klart längre än neandertalarna och européerna under slutet av den yngre paleolitiska tiden och under mesolitikum. Medelvikten och viktprocenten går stadigt ner under hela den paleolitiska tiden, antagligen p.g.a. att storleken och kroppstyngden gav vika inför de teknologiska innovationerna. Det är också möjligt att ett sämre näringsfång kan ha gynnat en mindre kroppstorlek under slutet av paleolitikum.

Lähteet

- Arsuaga, J.-L., Lorenzo, C., Carretero, J.-M., Gracia, A., Matínez, I., García, N., Bermúdez de Castro, J.-M. & Carbonell, E. 1999: A complete human pelvis from the Middle Pleistocene of Spain. *Nature* 399:255-258.
- Berger, T.D. & Trinkaus, E. 1995: Patterns of trauma among the Neandertals. *Journal of Archaeological Science* 22:841-852.
- Bischoff, J.L., Shamp, D.D., Aranburu, A., Arsuaga, J.L., Carbonell, E., Bermúdez de Castro, J.M. 2003: The Sima de los Huesos hominids date to beyond U/Th equilibrium (>350 kyr) and perhaps to 400-500 kyr: new radiometric dates. *Journal of Archaeological Science* 30:275-280.

- Brace, C.L. 1995: Biocultural interaction and the mechanism of mosaic evolution in the emergence of "modern" morphology. *American Anthropologist* 97:711-721.
- Churchill, S.E. 1994: Human upper body evolution in the Eurasian later Pleistocene. Ph.D. dissertation. Albuquerque: University of New Mexico.
- Cole, T.J. 2003: The secular trend in human physical growth: a biological view. *Economics and Human Biology* 1:161-168.
- de Beer, H. 2004: Observations on the history of Dutch physical stature from the late-Middle Ages to the present. *Economics and Human Biology* 2:45-55.
- Duperuis, C.W. 1950: Anthropometry of extreme somatotypes. *American Journal of Physical Anthropology* 8:367-386.
- Eveleth, P.B. & Tanner, J.M. 1976: *Worldwide Variation in Human Growth*. Cambridge.
- Eveleth, P.B. & Tanner, J.M. 1990: *Worldwide Variation in Human Growth*. 2nd Ed. Cambridge.
- Formicola, V. 2003: More is not always better: Trotter and Gleser's equations and stature estimates of Upper Paleolithic European samples. *Journal of Human Evolution* 45:239-243.
- Formicola, V. & Franceschi, M. 1996: Regression equations for estimating stature from long bones of Early Holocene European samples. *American Journal of Physical Anthropology* 100:83-88.
- Formicola, V. & Giannecchini, M. 1999: Evolutionary trends of stature in Upper Paleolithic and Mesolithic Europe. *Journal of Human Evolution* 36:319-333.
- Fully, G. 1956: Une nouvelle méthode de détermination de la taille. *Annales Médecine Légale* 36:266-273.
- Herskovits, M.J. 1930: *The Anthropometry of the American Negro*. New York.
- Holliday, T. 1995: Body size and proportions in the Late Pleistocene western Old World and the origins of modern humans. Ph.D. dissertation. Albuquerque: University of New Mexico.
- Holliday, T. 1997: Body proportions in Late Pleistocene Europe and modern human origins. *Journal of Human Evolution* 32:423-447.
- Holliday, T. 2002: Body size and postcranial robusticity of European Upper Paleolithic hominins. *Journal of Human Evolution* 43:513-528.
- Holt, B. 1999: Biomechanical evidence of decreased mobility in Upper Paleolithic and Mesolithic Europe. Ph.D. dissertation. University of Missouri-Columbia.
- Holt, B., 2003: Mobility in Upper Paleolithic and Mesolithic Europe: evidence From the Lower Limb. *American Journal of Physical Anthropology* 122:200-215.
- Junno, J.-A. 2002: Varhaisten hominidien lajien ja yhteisörakenteiden määrittämisestä. Lisensiaatintutkimus. Oulun yliopisto.
- King, K.A. 2004: A test of the Fully anatomical method of stature estimation. *American Journal of Physical Anthropology Supplement* 38:125.
- Klein, R.G. 1999: *The Human Career: Human Biological and Cultural Origins*. 2nd Ed. Chicago.
- Krantz, G.S. 1980: *Climatic Races and Descent Groups*. North Quincy, MA.
- Krebs, J. & Davies, N. 1995: *An Introduction to Behavioural Ecology*. Oxford.
- McHenry, H.M. 1992: Body size and proportions in early hominids. *American Journal of Physical Anthropology* 87:407-431.
- McHenry, H. 1994: Behavioral ecological implications of early hominid body size. *Journal of Human Evolution* 27:77-87.
- McHenry, H. & Coffing, K. 1999: *Australopithecus to Homo: transformations in body and mind*. *Annual Review of Anthropology* 125-146.

- Niskanen, M. 1990: The transition of Neandertals to anatomically modern humans. MA thesis. Pullman: Washington State University.
- Niskanen, M. 2000: Neandertalien ja Euroopan varhaisten nykyihmisten fyysinen voima ja suorituskyky. *Muinaistutkija* 2000/3:15-29.
- Niskanen, M. 2004a: Nykyihmisen evoluutio, ekspansio ja mahdollinen risteytyminen Euroopan neandertalien kanssa. *Muinaistutkija* 1/2004:2-18.
- Niskanen, M. 2004b: Mitä luumme kertovat? M. Pesonen & Westermarck, H. (toim.): *Suomen kansa - mistä ja mikä?*, s.21-41. Helsinki: Helsingin yliopiston vapaan sivistystyön toimikunta.
- Parizkova, J. & Buzkova, P. 1971: Relationship between skinfold thickness measured by Harpenden Caliper and densitometric analysis of total body fat in men. *Human Biology* 43:16-21.
- Prokopec, M. 1977: An anthropometric study of the Rembarranga: comparison with other populations. *Journal of Human Evolution* 6:371-391.
- Roebroeks, W. 2001: Hominid behaviour and the earliest occupation of Europe: an exploration. *Journal of Human Evolution* 41:437-461.
- Roth, H.L. 1899: *The Aborigines of Tasmania*. Halifax.
- Ruff, C.B. 1991: Climate, body size and body shape in hominid evolution. *Journal of Human Evolution* 21:81-105.
- Ruff, C.B. 1994: Morphological adaptation to climate in modern and fossil hominids. *Yearbook of Physical Anthropology* 37:65-107.
- Ruff, C.B. 2000: Prediction of body mass from skeletal frame size in elite athletes. *American Journal of Physical Anthropology* 113:507-517.
- Ruff, C.B. 2002: Variation in human body size and shape. *Annual Review of Anthropology* 31:211-232.
- Ruff, C.B., Scott, W.W. & Liu, A.Y.-C. 1991: Articular and diaphyseal remodeling of the proximal femur with changes in body mass in adults. *American Journal of Physical Anthropology* 86:397-413.
- Ruff, C.B., Trinkaus, E. & Holliday, T.W. 1997: Body mass and encephalization in Pleistocene *Homo*. *Nature* 387:173-176.
- Ryan, L. 1981: *The Aboriginal Tasmanians*. Vancouver.
- Schmidt, I.M., Jorgensen, M.H. & Michaelsen, K.F. 1995: Height of conscripts in Europe: is postneonatal mortality a predictor? *Annals of Human Biology* 22:57-67.
- Schmitt, D., Churchill, S.E. & Hylander, W.L. 2003: Experimental evidence concerning spear use in Neandertals and early modern humans. *Journal of Human Evolution* 30:103-114.
- Shea, J., Davis, Z. & Brown, K. 2001: Experimental tests of Middle Palaeolithic spear points using a calibrated crossbow. *Journal of Archaeological Science* 28:807-816.
- Sládec, V., Trinkaus, E., Hillson, S.W. & Holliday, T.W. 2000: *The People of the Pavlovian: Skeletal Catalogue and Osteometrics of the Gravettian Fossil Hominids from Dolni Vestonice and Pavlov*. Brno.
- Stringer, C.B., Trinkaus, E., Roberts, M.B., Parfitt, S.A. & Macphail, R.I. 1998: The Middle Pleistocene human tibia from Boxgrove. *Journal of Human Evolution* 34:509-547.
- Sunder, M. 2003: The making of giants in a welfare state: the Norwegian experience in the 20th century. *Economic and Human Biology* 1:267-276.
- Tattersall, I., Delson, E. & Van Couvering, J. 1988: *Encyclopedia of Human Evolution and Prehistory*. New York.
- Thieme, H. 1997: Lower Palaeolithic hunting spears from Germany. *Nature* 385:807-810.
- Terry, R.J. 1932: The clavicle of the American Negro. *American Journal of Physical Anthropology* 16:351-379.

- Trinkaus, E. 1986: The Neandertals and modern human origins. *Annual Review of Anthropology* 15:193-218.
- Trinkaus, E. 1995: Neandertal mortality patterns. *Journal of Archaeological Science* 22:121-142.
- Trotter, M. & Gleser, G.C. 1952: Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes. *American Journal of Physical Anthropology* 10:463-440.
- Trotter, M. & Gleser, G.C. 1958: A re-evaluation of estimation of stature based on measurements of stature taken during life and of long bones after death. *American Journal of Physical Anthropology* 16:79-124.
- Varrela, J. 1984: Effects of X and Y chromosomes on body size and shape. Academic Dissertation. Turku: University of Turku.
- Zumwalt, A.C., Ruff, C.B. & Wilczak, C.A. 2000: Primate muscle insertions: what does size tell you? *American Journal of Physical Anthropology Supplement* 30:331.

Markku Niskanen
Yleinen arkeologia
Linnanmaa
PL 1000
90014 Oulun Yliopisto

Ph.D. Markku Niskanen on
ammattiltaan fyysinen antropo-
logi ja toimii tuntiopettajana
Oulun Yliopistossa.

Juha-Antti Junno
Yleinen arkeologia
Linnanmaa
PL 1000
90014 Oulun Yliopisto

FL Juho-Antti Junno on Emil
Aaltosen säätiön rahoittamana
tutkijana Oulun Yliopiston
arkeologian laitoksella. Hänen
tutkimuksensa käsittelee ihmi-
sen evoluutiota.

RITUAALIT JA POLTTOKENTTÄKALMISTOT

Teoreettista ja metodologista pohdintaa

Janne Hymylä

Johdanto

Polttokenttäkalmistojen pitkä tutkimushistoria ulottuu 1800-luvulle, mutta niiden problematiikkaan ja tarkempaan analysointiin on alettu kiinnittää runsaammin huomiota vasta viime aikoina. Lähiaikoina onkin ilmestynyt useita polttokenttäkalmistoja koskevia artikkeleita ja opinnäytetöitä (esim. Haimila 2002; Hietala 2003a, 2003b; Hymylä 2004, käsikirjoitus; Wickholm & Raninen 2003). Haluan tällä artikkelilla osallistua polttokenttäkalmistoista käytävään keskusteluun ja tuoda esille uskontoarkeologisen näkökulman aiheeseen. Tarkoitukseni on pohtia polttokenttäkalmistojen suhdetta rituaaleihin. Onko niiden rakenteita ja löytömaterialia mahdollista tulkita rituaaliteorioiden näkökulmasta ja jos on, niin mitä uutta se voi kertoa jäsenensä polttokenttäkalmistoihin haudanneista yhteisöistä? Pyrin myös tarkastelemaan sitä, miten nämä yhteisöt ovat mahdollisesti käsitelleet ja ritualisoineet kuoleman aiheuttaman poikkeustilan. Minkälainen on ollut yhteisön muodostama rituaalistrategia tämän poikkeustilan käsittelyssä? Koska tarkastelen arkeologista materialia rituaalikäytänteiden näkökulmasta, nimitän lähestymistapaani rituaaliarkeologiaksi. Rituaaliarkeologia voidaan pitää

uskontoarkeologian yhtenä osa-alueena, sen alakäsitteenä.

Pro gradu - työssäni on tavoitteenani ollut luoda rituaaliarkeologinen malli, jota voidaan soveltaa polttokenttäkalmistoissa tapahtuneiden rituaalien tutkimiseen (Hymylä 2004, tulossa). Käytän näistä rituaaleista yleisnimitystä kalmistorituaalit. Opinnäytetyöni pohjalta nostankin esiin näkökulmia, joita olisi mielestäni syytä pohtia (polttokenttä)kalmistoja tutkittaessa. Polttokenttäkalmistot ovat rituaaliarkeologisten tutkimusten kohteina ehkä helpompia kuin ruumis- ja röykkiökalmistot, sillä ne ovat pinta-alaltaan pienempiä ja siten paremmin hallittavissa olevia kokonaisuuksia. Lisäksi ruumis- ja röykkiökalmistojen hautojen ja röykkiöiden väliset alueet olisi myös tutkittava tarkasti, jotta saataisiin kuva kalmistoalueella tapahtuneista rituaalikäytännöistä. Tämä lienee mahdotonta nykyisten tuotantotaloudellisten painotusten aikana.

Rituaalin käsitteen määrittäminen ei mielestäni ole rituaaliarkeologialle täysin välttämätöntä. Esitän kuitenkin Roy Rappaportia (1999:24) mukailleen yhden määritelmän, joka kertoo rituaaleista tutkimuksellisesti kaiken olennaisen. Rituaalit ovat näennäisesti

muuttumattomia toimien ja ilmaisujen kokonaisuuksia, joita niihin osallistujat eivät itse ole määritelleet. Tämä tarkoittaa sitä, että rituaalit ovat ennalta olevien kaavojen mukaan luotuja dynaamisia esityksiä, jotka liittyvät siihen kulttuuriseen toiseuteen, jonka yhteisö on itse luonut. Rituaalit eivät siis ole uskonnollisia kokonaisuuksia *per se*.

Pyhän käsite

Uskontotieteestä tuttu pyhän käsite on rituaalien ohella tärkeä apuväline rituaaliarkeologialle. Vasta kristinuskon myötä käsite pyhä on saanut nykyisen merkityksensä jumalallisten asioiden attribuuttina. Esihistoriallisina aikoina pyhä on tarkoittanut kiellettyä ja erilleen rajattua. Se on ollut normatiivinen käsite, joka on säädellyt sallittujen ja kiellettyjen ilmiöiden välistä rajankäyntiä. Pyhää voidaankin pitää territoriaalisena, temporaalisena ja ruumiillisena rajakategoriana (Anttonen 1996).

Pyhän käsitteelle ominaista on sen ambivalenttisuus. Jotkin asiat voidaan nimetä pyhäksi joko niiden puhtauden tai epäpuhtauden takia (Anttonen 1996:155). Pyhän kaksinaisuuden ymmärtämiseksi Mary Douglasin (2000) tutkimukset puhtaan ja epäpuhtaan kategorioiden välisistä rajanvedoista ovat erittäin keskeisiä. Hän käyttää nimitystä anomalia asioista, jotka ovat eri kategorioiden rajalla kuulumatta täysin kumpaankaan. Puhdas ja epäpuhdas eivät ole kuitenkaan erillisiä asioita, vaan saman asian kaksi puolta. Puhdas määrittää epäpuhtaan olemassaolon ja päinvastoin, sillä puhdas voi olla pyhä vain epäpuhtaan kautta. Epäpuhdas on ritualisoitu saastaksi, joka jää puhtauden ulkopuolelle (Kristeva 1993:196).

Georges Bataillea (1998:51-53) ja Rappaportia (1999:371) mukailten nimitän epäpuhtauden tai saastaisuuden takia erilleen rajattuja asioita heterogeeniseksi pyhäksi tai kokemukselliseksi pyhäksi. Siihen liittyy ambivalenttisia tunteita: sekä inhoa että kiinnostusta. Heterogeenistä pyhää ei voi kuvata kuin negaatioin. Se ei ole N, mutta ei myöskään ei-N. Se on niiden välinen raja. Puhtauden takia erilleen asetettuja asioita kutsun, yhä Bataillen (1998:51-53) ja Rappaportin (1999:371) ajatuksia noudatellen, homogeeniseksi pyhäksi tai diskursiiviseksi pyhäksi. Diskursiivista pyhää voidaan kuvata, määrittellä ja käsitellä kielellisesti. Homogeeninen pyhä on menettänyt ambivalenttiset ominaisuutensa herättäen vain positiivisia tunteita. Homogeeninen pyhä on seurausta pyhän transformaatiosta, jossa heterogeenisuus muuttuu ritualisoitaessa homogeenisuudeksi.

Hyvänä esimerkkinä pyhän transformaatiosta voidaan pitää kuolemaa ja sen rituaalista käsittelyä. Yhteisön jäsen muuttuu kuollessaan kategorioiden väliseksi anomaliaksi, joka uhkaa yhteisöjärjestystä. Kuolleet ovat erilleen rajattuja niiden saastaisuuden, kalman tarttuvuuden ja pelottavuuden takia (Anttonen 1999:15-16). Kuollut on heterogeeninen pyhä, joka ei ole enää osa elävien yhteisöä, mutta ei myöskään vielä osa vainajia. Kuolemanrituaalien tarkoituksena on saattaa kuollut osaksi vainajien yhteisöä, eli ritualisoida rajanylitys elävien ja vainajien välillä. Kuolleet ovat rajakategoria yhteisön elävien ja vainajien välillä. Näin kuolleen aiheuttama heterogeenisuus muuttuu rituaalien myötä homogeenisuudeksi ja yhteisön kokema uhka väistyy. Uskon kuolemanrituaalien muodon ja sisällön tähtäävän juuri tähän

muutokseen ja korreloivan kuolleen aiheuttaman yhteisöllisen anomaliisuuden määrän kanssa.

Kalmistorituaalien kaksi tyyppiä ja niihin liittyvät rituaalilajit

Kuten jo edellä kävi ilmi, nimitän kalmistoalueella tapahtuneita rituaaleja kalmistorituaaleiksi. Kalmistorituaalit muodostuvat kuolemanrituaaleista sekä vainajakultin rituaaleista. Kuolemanrituaalit alkavat jo ennen yksilön kuolemaa jatkuen pitkälle varsinaisen hautaamisen jälkeen, kunnes kuollut on saatu liitettyä osaksi vainajien yhteisöä. Yksilön kuolemanprosessi voidaan jakaa Aili Nenola-Kallion (1985:183-191) mukaan fyysiseen kuolemaan, ruumiin hävittämiseen ja sosiaaliseen kuolemaan. Fyysiseen kuolemaan liittyviä rituaaleja on yleensä mahdoton tarkastella arkeologisesti, sillä kuoleminen on yleensä tapahtunut jossain muualla kuin kalmistossa. Ruumiin hävittämiseen liittyvät kuolemanrituaalit, kuten varsinaiset hautausmenot ja hautapaikan konstruointi ovat puolestaan kalmistorituaaleja ja siten myös arkeologisesti tutkittavissa.

Vainajakultin rituaalit liittyvät olennaisena osana esikristillisten yhteisöjen vainajatraditioon. Koko vainajakultin perimmäisenä ideana on vastavuoroisuuden velvoitteen luominen elävien ja vainajien välille (vrt. Mauss 1999:28). Kun ihmiset uhraavat vainajille, he voivat odottaa niiden vastavuoroisuuden ilmaisuja esimerkiksi elinkeinojen menestymisen muodossa. Vainajakultin rituaalit ovat liittyneet kaikenlaisiin elämän taitekohtiin, kuten elinkeinovuoden ja työkauden alkamiseen tai syntymään ja kuolemaan (Sarmela 1994:47). Nämä uhkaavaksi

koetut, pyhiksi attribuoidut rajakohdat on pyritty ylittämään mahdollisimman jouhevasti turvautumalla niiden rituaaliseen käsittelyyn ja luottamalla hyväksi havaittuun yhteisön elävien ja jo kuolleiden jäsenten rinnakkaiseen ja kommunikaatioyhteyteen, vainajakulttiin. Ei olekaan mikään ihme, että Uno Harva (1948:510-511) on kuvannut vainajia kaikkein tärkeimmäksi yksittäiseksi ylikuonnolliseksi mahtitekijäksi muinaissuomalaisen uskomuksissa. Luonnollisesti tärkein vainajakulttiin liittyvä konkreettinen paikka on ollut kalmisto, jossa yhteisön elävät jäsenet ovat voineet olla yhteydessä edesmenneisiin sukulaisiinsa (Honko 1993:56).

Kalmistorituaaleja tutkittaessa on tärkeää pyrkiä erottamaan mahdolliset kuolemanrituaalien jäänteet vainajakultin rituaalien jäänteistä. Yhtenä apuvälineenä tässä voivat toimia eri rituaalilajit. Arkeologisesta materiaalista lienee helpoin tunnistaa uhraamiseen liittyvät jäänteet. Uhraaminen rituaalilajina liittyy juuri tähän edellä mainittuun vastavuoroisuuden velvoitteen luomiseen. Keskeisin väline elävien ja vainajien välisessä rajankäynnissä eli vainajakultissa onkin uhraaminen. Toinen rituaalilaji, joka saattaa olla mahdollista liittää tiettyyn arkeologiseen materiaaliin ovat siirtymäriitit. Siirtymäriitit muodostuvat kolmesta osasta: irtaantumisvaiheesta, liminaalivaiheesta ja liittymisvaiheesta (van Gennep 1960:1-3). Niiden myötä on mahdollista toteuttaa rajanylitys statuksesta toiseen, kuten esimerkiksi elävästä yksilöstä vainajaksi. Kuolema ja siihen liittyvät käytänteet ovatkin yksi yleisimmistä siirtymäriittiteorian soveltamisen kohteista. Näin varmasti siksi, että kuolema elämänsä viimeisenä siirtymänä on kaikissa kulttuureissa

ritualisoitu (Anttonen 1999:15). Irtaantumisvaiheessa kuollut yksilö irtautuu rituaalisesti yhteisöstään, liminaalivaiheessa hän on kategorioiden välisessä statuksettomassa välitilassa kuolleena, kunnes liittymisvaiheen rituaalien myötä siirtyy lopullisesti osaksi vainajia (van Gennep 1960:147-149). Kalmistotutkimuksiin liittyen varsinkin liminaalivaiheen ja liittymisvaiheen rituaalit ovat keskeisiä ja voivat auttaa selventämään arkeologisen materiaalin luonnetta ja problemaattisuutta.

Pääsääntöisesti voidaankin ajatella, että siirtymäriitit ovat se rituaalilaji, jota voidaan hyödyntää parhaiten hautausrituaaleja tutkittaessa. Uhraaminen on puolestaan se rituaalilaji, jonka avulla vainajakulttia on paras analysoida. Uhraamisen ja siirtymäriittien lisäksi arkeologisesti tunnistettavia rituaalilajeja saattavat olla myös kalendaariiritit ja kriisiriitit. Ne voivat kuitenkin liittyä sekä hautausrituaaleihin että vainajakulttiin, joten niiden analyttinen arvo on melko vähäinen. Lisäksi ne ikään kuin sisältyvät rituaaliarkeologisesti keskeisempiin ja helpommin tunnistettaviin rituaalilajeihin: siirtymäriitteihin ja uhraamiseen.

Löytömateriaalin rituaaliarkeologista tarkastelua

Löytömateriaalin rituaaliarkeologinen tulkinta on hyvä alkaa jakamalla löydöt eri ryhmiin. Tulkinnan kannalta kalmistojen tärkeimpinä löytöryhminä voidaan mielestäni pitää esineistöä, keramiikkaa ja luumateriaalia. Myös sellaiset arkeologiset jäänteet, kuten palanut savi ja rautakuona saattavat olla rituaaliarkeologisesti tärkeitä. Varsinkin savitiivisteet antavat aihetta pohtia niiden mahdollista liittymistä rovio-

rakenteiden tai jonkinlaisten "kuolleiden talo" tai "kulttirakennus" -tyyppisten rakenteiden tilkitsemiseen. Rautakuona on yleinen löytöryhmä sekä suomalaisissa että ruotsalaisissa kalmistoissa. Sitä on tulkittu sekä rituaalisesti että ei-rituaalisesti. Useat asiat puoltavat sen liittymistä kalmistorituaaleihin, mutta myös vasta-argumentit on otettava huomioon (ks. esim. Shepherd 1997). Joka tapauksessa rautakuonan merkitystä on syytä pohtia tulevissakin kalmistotutkimuksissa. Lisäksi sellaiset löydöt, kuten jauhinkivet, kasvi- ja ruokajäänteet sekä kyntöjäljet kalmistossa on tulkittu rituaaliseksi jäänteiksi (ks. esim. Kaliff 1997:88-90, 101-102; Purhonen 1996:123-124). Koska kaikkia kalmistoista löytyviä arkeologisia jäänteitä on ajateltava ensisijaisesti siellä tapahtuneiden rituaalikokonaisuuksien materiaalisina jäänteinä, on tietenkin kaikkia löytöjä pyrittävä ajattelemaan niiden rituaalisen kontekstin kautta.

Esineistö on löytöryhmistä selvimmin liitettävissä varsinaisiin hautauksiin ja niihin liittyviin rituaalikäytänteisiin. Esikristillisissä yhteisöissä on ollut yleensä tapana haudata kuolleiden mukana esineistöä, jonka on arveltu olevan osoitus yksilön tai hänen sukunsa varallisuudesta. Esineistön levintä kalmistossa viittaa melko suoraan alueeseen, johon hautaukset on tehty. Varsinkin niin sanottujen löytökeskittymien tai -sikermien voidaan katsoa levinneisyydellään korreloivan hautauksia varten varatun alueen kanssa. Eräs mielenkiintoinen piirre polttokenttäkalmistojen esineistössä on niiden tahallinen hajottaminen. Varsinkin aseet ja rengasmaiset korut ovat usein joutuneet rikkomisen kohteiksi. Tätä rikkomista on yritetty selittää sekä käytännöllisillä että rituaalisilla syillä (ks. Karvonen 1998). Esitän yhtenä

mahdollisena rituaalisena selityksenä rikkomisen liittyvän kuolemanrituaalien liminaalivaiheeseen. Liminaalisuutta luonnehtii muodottomuus, statuksettomuus ja järjestäytymättömyys (Turner 1969:96). Kuolleen yksilön liminaalistasus on korkeimmillaan ruumiin hävittämisen, tässä tapauksessa polttamisen, jälkeisenä aikana. Ehkä myös esineistön rituaalinen tuhoaminen on saattanut ne samaan liminaalistasukseen kuolleen kanssa ja näin mahdollistanut sekä yksilön että esineistön samanlaisen rituaalisen käsittelyn: varsinaisen hautaamisen.

Keramiikka on löytömaterialina monitahoisempi kuin esineistö, koska se voi liittyä sekä kuolemanrituaaleihin että vainajakultin rituaaleihin. Jos keramiikkaa löydetään yhdessä esineistön kanssa, se todennäköisesti liittyy hautauksiin. Keramiikkaastiat ovat saattaneet olla kuolleen mukaan annettuja ruoka- ja juoma-astioita tai sitten niitä on voitu käyttää jonkinlaisena uurnana, jossa roviojäänteet on tuotu haudattavaksi. Varsinaiseen hautaamiseen liittyvä keramiikka on toiminut osana kuolemanrituaalien liittymisvaihetta, jonka kautta kuolleen transformaatio vainajaksi on tapahtunut. Keramiikka on voinut toimia myös osana ruumiin hävittämiseen liittyviä rituaaleja. Esimerkiksi Liedon Ylipäässä osa löydetyistä keramiikasta oli sintraantunut, joten sitä on ollut myös hautaroviolla (Korkeakoski-Väisänen 2002:39). Roviolla ollut keramiikka liittyy kuolemanrituaalien liminaalivaiheeseen. Sen rituaalinen käyttö osana polttohautausta on melko helposti erotettavissa, koska roviolla lämpötila nousee niin korkeaksi, että keramiikan sintraantumisen saattaisi olla oletettavaa. Onhan osa esineistöstäkin sulanut muodottomaksi tai

ainakin kärsinyt kuumuuden aiheuttamia muutoksia. Olisi mielenkiintoista vertailla polttokenttäkalmistojen keramiikkamateriaaleja ja tutkia kuinka suuri osa siitä on sintraantunutta keramiikkaa. Osa niistä on saatettu tulkita ja luetteloida kuonaksi tai palaneeksi saveksi (ks. esim. Hirviluoto 1996:79).

Jos taas keramiikan yhteydestä ei löydy esineistöä, se liittyy todennäköisesti kuolemanrituaalien liittymisvaiheeseen tai vainajakultin rituaaleihin. Vainajakultin rituaaleihin on liittynyt keskeisesti niin kutsutut primogeeniset uhrat. Vainajille on uhrattu niin pellon, karjan kuin metsänkin tuotosta esikoisantimet. Myös kaikenlaisten rajakohtien, kuten kylvö- ja sadonkorjuuaikojen yhteydessä on vainajille uhrattu (Sarmela 1994:47). Keskeisin vainajakultin rituaalien suorituspaikka onkin ollut elävien ja vainajien välinen konkreettinen rajapinta, kalmisto. Näin vainajakulttiin liittyneessä uhraamisessa käytettyjen keramiikka-astioiden paloja on oletettavasti löydettävissä myös kalmistoalueelta. Mielenkiintoista olisi myös tehdä kaivauksia kalmistoalueiden välittömässä läheisyydessä. Näin olisi mahdollista tutkia rituaalialueiden mahdollista levintää varsinaisen kalmistoalueen ulkopuolelle ja pohtia niiden korrelaatiota toisiinsa nähden.

Hautausrituaalien liittymisvaiheen ateriointiin on myös liittynyt keramiikka-astioita ja niiden jäänteitä kalmistossa. Vainajakulttiin ja liittymisvaiheeseen liittyvää keramiikkaa onkin erittäin vaikea, ellei mahdoton erottaa toisistaan. Yhtenä mahdollisuutena keramiikkamateriaalin tarkastelussa on sen kvalitatiivinen luokittelu. Mahdollisesti keramiikkamateriaalista on havaitta-

vissa eri laatuista paloja, jotka saattaisivat selittyä hautauksiin liittyvällä rituaalistrategialla. Esimerkiksi Laitilan Vainionmäellä laadultaan parempi keramiikka oli selvästi jakautunut kalmiston eteläosiin, jossa sijaitsivat myös löydettyt hautaukset. Karkeampi-laatuinen keramiikka puolestaan sijoittui pääosin kalmiston pohjoisosiin, josta hautauksia ei löydetty (Hirviluoto 1996:78). Kuolleiden muodostaman yhteisöllisen poikkeustilan rituaalinen käsittely on ehkä vaatinut parempi-laatuisten keramiikan käyttöä hautausrituaaleissa. On kuitenkin huomioitava, että keramiikan kvalitatiivinen analysointi perustuu pitkälti pienehköjen palasten subjektiiviseen tulkintaan. Luotettavien tulkintojen perustana olisikin oltava laaja keramiikkamateriaali sekä selvä kvalitatiivis-spatiaalinen jakauma.

Rituaaliarkeologian kannalta polttokenttäkalmistojen luumateriaalin analysointi olisi erittäin tärkeää. Kuitenkaan se ei Suomessa ole ollut kovin yleistä. Analysoituja polttokenttäkalmistoja ovat esimerkiksi Hämeenlinnan Riihimäki ja Imatran voima 9, Isonkyrön Ala-Perkillä sekä Laitilan Vainionmäki (Wickholm & Raninen 2003:3). Luuanalyysien puuttuminen on suuri ongelma polttokenttäkalmistojen tutkimiselle, sillä niiden avulla olisi mahdollista saada tietoa vainajien lukumäärästä, iästä ja mahdollisesti myös sukupuolesta. Lisäksi luuanalyysit antaisivat mahdollisuuden erottaa ihmisten ja eläinten luut toisistaan, mikä auttaisi huomattavasti myös rituaaliarkeologista tutkimusta. Jos luumateriaalista pystyttäisiin identifioimaan ihmisten luut, paranisi myös kalmistojen identifioinnin tarkkuus (ks. Taavitsainen 1992). Nykyään on myös mahdollista ajoittaa palanut luu siihen kertyneen

kiteisen karbonaatin avulla (Taavitsainen 2003:8), joten täydellisen luuanalyysin avulla olisi myös mahdollista ajoittaa kalmistoja.

Luiden sijainti kalmistossa ja niiden mahdollinen liittyminen esineistöön antavat mahdollisesti viitteitä hautaussten sijainnista. Eläinten luiden osalta tärkeimmät havaittavat seikat, jotka auttaisivat nimen omaa rituaaliarkeologiaa, ovat lajimääritys ja luiden tilallinen jakautuminen. Lajimääritys on hyvä aloittaa jakamalla eläimet ruoka- ja uhrieläimiksi (ks. Bennett 1987:116; Nicklasson 1997:135-136). Ruokaeläimiä edustavat kalmistoissa näiden eläinten syötävien osien kuten esimerkiksi raajojen luut. Uhrieläinten, kuten koirien tai hevosten luut ovat yleensä jäänteitä koko luurangosta (Bennett 1987:116). Eläinluumateriaalin tilallinen jakautuminen kalmistossa on myös erittäin tärkeä. Yleensä uhrieläimet liittyvät hautauksiin, sillä kuollut on saattanut saada mukaansa roviolle esimerkiksi koiran. Ruokaeläinten luut saattavat puolestaan viitata sekä hautausrituaaleihin että vainajakultin rituaaleihin. Kuolleen on usein ajateltu tarvinneen mukaansa ruokaa ja juomaa ikään kuin evääksi tulevaa varten. Lisäksi ruokaeläinten luut voivat myös viitata hautausrituaaleihin, joihin on saattanut kuulua ateriointi kalmistossa. Toisaalta taas vainajakultille ovat ruokauhrit kalmistossa olleet keskeistä, joten ruokaeläinten luista ei aina voida suoraan päätellä kumpaan rituaalityyppiin ne liittyvät.

Eräs mielenkiintoinen seikka on luiden säilyminen. Kuinka kauan palanut luu säilyy maaperässämme? Siihen vaikuttaa tietysti maaperän happamuus ja luun palamisaste. Mitä kovemmassa ja tasaisemmassa lämpötilassa luut ovat

Kalmistojen rakenteet

palaneet, sitä paremmin ne säilyvät. Myös kaivaus- ja jälkikäsittelemenetelmät vaikuttavat säilyneen luun määrään. Lisäksi on huomioitava erot alkuperäisen luumassan määrässä (Formisto 1996:86-87). Nämä seikat ovat tärkeitä analysoitaessa ihmisluuta, mutta myös eläinluumateriaalia tutkittaessa. Roviolla olleet uhri- ja ruokaeläimet ovat altistuneet huomattavasti kovemmalle lämpötilalle kuin ruoanlaittoon käytetyt ruokaeläimet. Näin ollen roviolla olleet luut säilyvät selvästi paremmin kuin ruoanlaittoon liittyvät luut. Koska palamaton luu ei säily maaperässämme hampaissa olevaa kiillettä lukuun ottamatta, voidaan epäsuorasti päätellä, että vainajakulttiin liittyneiden ruokauhrien sekä varsinaiseen hautaamiseen liittyvät luujäänteet eivät olisi säilyneet meidän aikoihin saakka. Näin säilynyt luumateriaali viittaisi nimenomaan hautausrituaalien liminaalivaiheeseen (ruumiin polttamiseen) liittyviin rituaaleihin. Lajimäärityksen lisäksi keskeistä on myös luumateriaalin tilallinen jakautuminen. Jos luut näyttävät jakautuvan alueelle, missä on myös mahdollisia hautauksia, viittaa se luiden olevan jäänteitä hautausrituaaleista. Tähän liitetty lajimääritys tarkentaa tulkintaa joko roviolla olleisiin uhrieläimiin tai kuolleen mukaan annettuihin ruokaeläimiin. Luumateriaalin puuttuminen kalmiston tietyiltä alueilta saattaa myös olla viite kalmistorituaaleista. Koska vainajakulttiin liittyvien ruokaeläinten luut eivät ole todennäköisesti säilyneet nykypäiviin saakka, voi luulöydötön kalmiston osa liittyä vainajakultin rituaaleihin. Näin myös puuttuvaa löytömateriaalia on ajateltava rituaaliarkeologisissa tulkinnoissa.

Myös kalmiston mahdollisia rakenteita on tarkasteltava rituaaliarkeologisesta näkökulmasta käsin. Kuolemanrituaalien eri vaiheet on liitettävissä löytömateriaalin lisäksi myös rakenteisiin. Oman näkemykseni mukaan ne liittyvät joko kuolemanrituaalien liminaalivaiheeseen tai sitten varsinaiseen hautaamiseen eli liittymisvaiheen rituaaleihin. Jos rakenteiden konstruointi on vaatinut paljon aikaa ja työtä, on oletettava niiden tulleen aloitetuksi jo ennen hautaamista. Hautapaikan valmistelun voikin nähdä osana liminaalivaihetta ja siirtymistä kohti varsinaista hautaamista, joka aloittaa kuolleen liittymisen vainajien joukkoon. Pienemmät rakenteet ja varsinaisen hautapaikan peittäminen ovat puolestaan liittyneet todennäköisesti vasta varsinaisiin hautausrituaaleihin.

Vaikka polttokenttäkalmistoista ei ole yleensä löydetty mitään sen suurempia rakenteita, on kalmistoja, joissa niitä on selvästi ollut havaittavissa. Esimerkiksi Piikkiön Rungon Koskenhaasta (Kivikoski 1937) ja Nakkilan Penttalasta (Hackman 1912) on löydetty selviä kalmiston jakavia kivirakenteita. Vaikka näiden esimerkkikalmistojen määrittely polttokenttäkalmistoiksi onkin kyseenalaista (ks. Kivikoski 1966:44-46; Meinander 1987:62-63), on mielenkiintoista pohtia, onko polttokenttäkalmistoihin liittynyt kalmistokiveyksen lisäksi kivikehä tai vastaavia rakenteita. Oiva Keskitalon (1979:134) mukaan siirtyminen rakenteettomiin kenttäkalmistoihin on alkanut vanhemman roomalaisen rautakauden aikana. Kuitenkin roomalaisaikaisten kalmistojen lisäksi myös esimerkiksi Laitilan Vainionmäen merovingiaikaisesta kalmistosta löydettiin kalmistokiveyksen

läpi ulottuvia selviä kivikehiä, jotka liittyivät nimenomaan hautauksiin (Söyrinki-Harmo 1996).

Kivirakenteiden lisäksi kalmistoissa on saattanut olla myös puurakenteita. Kalmistoista löytyvien savitiivisteiden on usein ajateltu olevan peräisin hautausrituaaleja varten rakennetun puurakennuksen seinien tilkitsemisestä. Rakennus olisi sitten poltettu osana rituaaleja kalmistossa tai jossain muualla, josta savitiivisteet olisi sitten tuotu kalmistoon (Cleve 1943:57-58). Myös kalmistoalueen rajaaminen on pohdinnan arvoinen seikka. Onko perustavanlaatuisten yhteisöllisten kategorioiden (elävät ja vainajat) konkreettinen leikkauspinta (kalmisto) erotettu ympäristöstään esimerkiksi puuaidalla? Kalmistoista löytyvät paalunsijat saattavat viitata tähän aitaamiseen, mutta oletettavammin ne ovat jäänteitä jostain muusta rituaalitoiminnasta, kuten esimerkiksi hautausten merkitsemisestä. Kalmiston rajaamisen toteamiseksi olisi myös varsinaisen kalmistoalueen ulkopuolisia alueita tutkittava. On kuitenkin todennäköistä, että kalmisto on ollut ympäristöstään kognitiivisesti erotettu alue, ehkä konkreettisesti.

Hautausrituaaleihin liittyvien rakenteiden lisäksi kalmistoalueelta saattaa löytyä myös vainajakulttiin liittyviä konstruktioita. Esimerkiksi Vainionmäeltä löydettiin kuoppa, jossa on ollut savella tuettu puupaalu pystyssä. Rakenne löydettiin juuri siitä kalmiston osasta, mistä hautauksia ei löydetty. Jäänteet onkin tulkittu uhrikuopaksi ja ne liittyvät yhteisön vainajakulttiin rituaaleihin (Purhonen 1996:124).

Kuten on edellä käynyt ilmi, löytö-
materiaalin ohella myös kalmistojen rakenteet ovat keskeisiä rituaalisia

jäänteitä, joiden analysointi on tärkeä osa kalmistojen rituaaliarkeologiaa tutkimuksia. Kalmistojen kaikki rakenteet on otettava mukaan tulkintoihin, sillä ne antavat arvokasta tietoa kalmistoissa tapahtuneista esikristillisistä rituaalikäytännöistä.

Löytömaterialin ja rakenteiden merkitys

Kalmistoja tutkittaessa on materiaalista usein pyritty etsimään ja löytämään suoria viitteitä haudattujen yksilöiden sosiaalisesta statuksesta (ks. Nicklasson 1997:172). Hautausten ja kalmistomateriaalin kontekstina on kuitenkin nähtävä kalmistoissa tapahtuneet rituaalit ja niihin liittyvät prosessit (Svanberg 2003:16). Vaikka kuolemanrituaalien jäänteet antaisivatkin kuvan hierarkkisesta yhteisöstä ja yksilöiden statuseroista, on mielestäni kuitenkin mahdotonta sanoa varmasti, onko itse yhteisö ollut hierarkkinen. En usko, että voimme vetää täysin suoria johtopäätöksiä yhteisöllisen rituaalistrategian ja yhteisörakenteen välillä. On tietysti mahdollista, että erilaiset rituaaliset investoinnit saattavat viitata myös haudattujen erilaisiin sosiaalisiin statuksiin. Tärkeää on kuitenkin pohtia, mistä investoinnit johtuvat.

Rituaalisten investointien eräänä selityksenä voivat olla yksilöiden varallisuuserot. Rikkaat yksilöt ovat saaneet rikkaat hautaukset - heidän omaisuutensa määrä on heijastunut omaisuudenjakorituaalien myötä myös hautakalustoon. Toisaalta kyse on saattanut olla myös kuolleen perheen tai suvun varallisuudesta, jolloin tulkinta hautauksesta yksilön merkitsijänä muuttuisi hieman. Ilman luuanalyysiä emme myöskään pääse varmuudella

käsi yksilön iän tai sukupuolen vaikutuksesta rituaalisiin investointeihin. On myös huomioitava, että varallisuus ei välttämättä ole suoraan verrannollinen sosiaaliseen statukseen. Esimerkiksi uskonnolliset specialistit ovat sosiaaliselta statukseltaan korkealla yhteisöhierarkiassa, mutta heidän asemansa ei ole riippuvainen heidän varallisuudestaan. Pierre Bourdieu onkin puhunut symbolisesta pääomasta, joka voi olla mitä pääomaa tahansa. Se voi olla esimerkiksi fyysistä, taloudellista tai sosiaalista. Tärkeintä kuitenkin on, että symbolinen pääoma on yhteisöllisesti tunnustettua (Bourdieu 1998:99).

Yhteisöllisen rituaalistrategian voikin mielestäni katsoa liittyvän kuolleen yksilön symboliseen pääomaan. Yksilön symbolisen pääoman määrä on suoraan verrannollinen hänen kuolemansa aiheuttaman anomaalisuuden määrään. Kuolemanrituaalit ovat olleet yhteisöllinen vastaus tähän poikkeustilaan ja sen käsittelemiseen. Niiden avulla heterogeeniseksi pyhäksi attribuoitu kuollut yksilö on saatu siirrettyä osaksi vainajien yhteisöä, jolloin pyhän transformaation myötä sen heterogeenisuus on muuttunut homogeenisuudeksi. Yhteisön rituaalistrategiansa mukaisesti kuolemanrituaaleihin investoima materiaali (esineistö) ja työmäärä (rakenteet) onkin nähtävä rituaalisina jäänteinä tämän anomalian käsittelystä. Näin ei yhteisön hierarkkisuuella tai yksilön statuksella ole suoranaista merkitystä kuolemanrituaalien arkeologisia jäänteitä tarkasteltaessa.

Takymetrin käyttö rituaali-arkeologisissa tutkimuksissa

Rituaaliarkeologinen tutkimus vaikuttaa varsin työläältä, sillä ilman laadukasta

perustutkimusta ei ole myöskään mahdollista tehdä rituaaliarkeologisia tulkintoja. Nykyään analysointi on kuitenkin helpottunut tietotekniikan ja digitaalisen dokumentoinnin myötä. Olen tullut siihen johtopäätökseen, että polttokenttäkalmistojen kaivauksissa olisi hyvä hyödyntää takymetrin suomia etuja, jos se vain on mahdollista. Suuremman tarkkuuden lisäksi siitä olisi apua myös jälkitöissä, sillä digitaalisessa muodossa olevia karttoja on helppo ja nopea piirtää puhtaaksi. Suurin etu tulee kuitenkin löytöaineiston käsittelyssä. Levintäkartat ovat vaivattomasti ja helposti tehtävissä. Myös tiettyjen löytöjen analysointi on todella helppoa mittausohjelmien hakutoimintojen avulla. Hakuehto- jen avulla aineistosta saa nopeasti haettua esimerkiksi tietyt löytöryhmät tai yksittäiset löydöt kentällä annettujen koodi- tai löytönumeroiden perusteella. Uskon myös siihen, että kenttä- dokumentointi ei hidastu takymetrin myötä, jos mittausryhmä on tottunut digitaaliseen dokumentointiin.

Takymetrin ja tallentimen avulla löytömateriaalin ja rakenteiden väliset suhteet pystyttäisiin dokumentoimaan tarkasti, jolloin myöhempi aineiston analysointi olisi helpompaa. Tällä hetkellä maanmittaus- ja rakennuspuolella on yleisimpänä mittaus- ja jälki- käsittelyohjelmalla suomalaisen 3d Systemsin luoma 3d Win - maastonmittausohjelma. Sen etuna ovat monipuoliset mittaus- ja laskenta- ominaisuudet sekä kuudelle kentälle perustuva mittausdatan koodaus. Näiden koodien avulla dataa on helppo käsitellä ja esimerkiksi tiettyjen löytöjen hakeminen mittaus-tietojen joukosta on vaivatonta ohjelman hakutoimintojen avulla. Harva arkeologi pystyy kuitenkaan käyttämään 3d Win -

ohjelmaa mittausaineiston käsittelyssä. Eräänä vaihtoehtona on kirjoittaa mittausdata .dxf - formaattiin, jota AutoCAD - ohjelmat lukevat. 3d Win - ohjelman avulla data on myös mahdollista kirjoittaa .mif - muodossa, jolloin se on avattavissa Map Info - ohjelmassa. Näin on mahdollista hyödyntää jälkitöissä joko AutoCadia tai Map Infoa, joiden käyttäminen on tutumpaa myös arkeologeille. Ainoa haittapuoli takymetrin arkeologisessa hyötykäytössä on sen suhteellisen kallis hankintahinta. Kaluston ja ohjelmiston vuokraus on kuitenkin mahdollista esimerkiksi maanmittausalan yrityksistä tai Muuritutkimus ky:ltä.

Takymetrin käyttöä voidaan mielestäni hyödyntää kolmella eri tasolla polttokenttäkalmistoja tutkittaessa. Täydellinen kenttädokumentointi vaatisi koko kiveyksen ja mahdollisten rakenteiden sekä kaikkien löytöjen digitaalista dokumentointia. Käytännön syistä tämä ei kuitenkaan ole aina mahdollista. Kompromissiratkaisuna on suurempien kivien dokumentointi takymetrillä ja mittausdatan tulostaminen esimerkiksi millimetripaperille. Näin tulosteeseen on helppo lisätä käsin piirtämällä puuttuvat osat kiveyksestä. Löydöt olisi tietysti mitattava paikalleen tarkasti. Kolmantena vaihtoehtona on piirtää kiveys käsin myöhempiä digitointia varten ja käyttää takymetriä pelkästään löytöjen talteen ottamiseen (ks. Seppälä & Haimila 1998). Tämän hetkisen mittauskaluston tason huomioiden viimeinen vaihtoehto tuntuu kuitenkin käytössä olevien resurssien alimitoitettulta hyödyntämiseltä.

Lopuksi

Rituaaliarkeologiaa voidaan mielestäni pitää kalmistotutkimuksien tärkeim-

pänä näkökulmana, sillä kuolemanprosessin materiaalien jäänteiden muodostumisen takana ovat aina kulttuurisidonnaiset käsitykset kuolemasta ja niiden rituaalinen manifestointi. Rituaaliarkeologian tarkoituksena ei ole kuitenkaan syrjäyttää arkeologista perustutkimusta, sillä ilman hyvää perustutkimusta ei ole myöskään mahdollista tehdä rituaaliarkeologisia tulkintoja. Olen luonut rituaaliarkeologisen näkökulman nimenomaan polttokenttäkalmistoja ajatellen, mutta sitä voidaan soveltaa myös kaikissa muissakin kalmistotutkimuksissa.

Luomani rituaaliarkeologinen lähestymistapa on siinä mielessä erikoinen, että se on puhtaasti rituaalilähtöinen. Olen koonnut sen pyhän käsitteen, eri rituaalilajien sekä rituaalityyppien (hautausrituaalit ja vainajakultti) pohjalta. Olen pyrkinyt ottamaan huomioon kaikki mahdolliset rituaalitutkimuksen aspektit, joita voisi hyödyntää arkeologisissa tutkimuksissa. On kuitenkin huomattava, että vaikka rituaaliarkeologinen näkökulmani onkin rituaalilähtöinen, on sen soveltaminen aina riippuvainen tutkimusmateriaalista. Mitään osaa kalmiston arkeologisesta materiaalista ei saa jättää tarkastelun ulkopuolelle.

Abstrakt:

Ritualer och brandgravfält - teoretisk och metodologisk resonering

Denna artikel behandlar arkeologiskt gravfältsmaterial ur ett rituellt perspektiv. Denna synvinkel kunde också kallas för ritualarkeologi. I min pro gradu avhandling har jag utvecklat en forskningsmodell som bygger sig på tre nivåer. Med hjälp av denna modell har jag lyckats få fram hur olika

ritualer har inverkat på det arkeologiska materialet i brandgravfält. Modellen bygger sig på två typer av gravfältsritual, olika ritualtyper samt kombineringen av begreppet "det Heliga" till en analytisk helhet. Det vore dessutom fördelaktigt för den ritualarkeologiska analysen ifall man kunde tillämpa den digitala dokumentationens fördelar.

Gravfältsritualerna delas in i dödsritualer och döds kult (av den avlidne). På arkeologisk väg går det lättast att forska ritualtyper som vandringsriter och offerande. De arkeologiska spåren av ritualer i gravfält kan ses som den avlidnes symboliska kapital. Samhället har investerat via dödsritualerna den mängd "energi" som den döde har behövt för att omformas från ett heterogent element (den döde) till ett homogent "heligt" (de döda) element. Denna investering har skett i form av materiella (föremål) och fysiska (själva gravkonstruktionen) helheter. För den rituella arkeologin är det viktigaste materialet i gravfälten keramik, ben samt de egentliga gravgåvorna. Givetvis är också alla andra fyndgrupper viktiga då man tolkar ett gravfält. Förutom själva fyndmaterialet är det också ytterst viktigt att se på de eventuella gravkonstruktionerna då man tolkar ur ett ritualarkeologiskt perspektiv. Man kan påstå att ritualarkeologin är den viktigaste synvinkeln inom gravfältsforskningen, eftersom det bakom varje materiell lämning som utvecklat ur en dödsprocess, alltid ligger kulturbundna tankar kring döden och kring dess rituella manifestation.

Lähteet

Painamattomat lähteet

- Haimila, M. 2002: Polttokenttäkalmisto – Erään tilan analyysi. Pro gradu – tutkielma. Arkeologia. Turun yliopisto.
- Hietala, E. 2003a: Lieto, Sauvala, Ylipää – polttokenttäkalmiston tutkimushistoriasta uusiin tulkintoihin? Pro gradu – tutkielma. Arkeologia. Turun yliopisto.
- Hymylä, J. 2004: Rituaalit ja polttokenttäkalmistot. Piikkiön Rungon Koskenhaan löytömaterialin ja rakenteiden rituaaliarkeologinen tulkinta. Pro gradu – tutkielma. Arkeologia. Turun yliopisto. Käsikirjoitus.

Kirjallisuus

- Anttonen, V. 1996: *Ihmisen ja maan rajat. 'Pyhä' kulttuurisena kategoriana*. SKS: Helsinki.
- Anttonen, V. 1999: Elämän kääntöpuolen etnografiaa: kuolema eri uskonnoissa ja kulttuuriperinteessä. Kuparinen, E. (toim.). *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*. Turun yliopisto: 11-37.
- Bataille, G. 1998: *Noidan oppipoika. Kirjoituksia 1920-luvulta 1950-luvulle*. Gaudeamus: Tampere.
- Bennett, A. 1987: *Graven. Religiös och social symbol*. Institutionen för Arkeologi: Stockholm.
- Bourdieu, P. 1998: *Järjen käytännöllisyys*. Vastapaino: Juva.
- Cleve, N. 1943: Skelettgravfälten på Kjuloholm i Kjulo I. *SMYA* 44:1.
- Douglas, M. 2000: *Puhtaus ja vaara*. Vastapaino: Tampere. (1966).
- Formisto, T. 1996: Osteological analyses. *Vainionmäki – A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland*. NBA: Vammala: 81-87.
- Hackman, A. 1912: Suomen vanhimmat

- rautakauden löydöt. *SM* XIX: 49-65.
- Harva, U. 1948: *Suomalaisten muinaisusko*. WSOY: Porvoo.
- Hietala, E. 2003b: Liedon Sauvalan Ylipää – Perusteellisesti tutkittu polttokenttäkalmisto? *Muinaistutkija* 3/2003: 2-12.
- Hirviluoto, A.-L. 1996: Pottery, burnt clay and slag. *Vainionmäki – A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland*. NBA: Vammala: 73-80.
- Honko, L. 1993: Death. Introduction. Honko, L., Timonen, S. & Branch, M. (eds.). *The Great Bear. A Thematic Anthology of Oral Poetry in the Finno-Ugrian Languages*. SKS: Pieksämäki: 565-577.
- Kaliff, A. 1997: *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Department of Archaeology: Uppsala.
- Karvonen, J. 1998: Deliberately Damaged Objects in Iron Age Cremation Cemeteries. *FA* XV: 3-13.
- Keskitalo, O. 1979: *Suomen nuoremman roomalaisen rautakauden löydöt*. Hyal Moniste 20: Helsinki.
- Kivikoski, E. 1937: Suomen vanhinta rautakautta. *Tärkeitä kalmistolöytöjä Piikkiöstä*. *SM* XLIV: 21-46.
- Kivikoski, E. 1966: *Suomen kiinteät muinaisjännökset*. Tietolipas 43. SKS: Helsinki.
- Korkeakoski-Väisänen, K. 2002: Kolmekymmentä vuotta opetuskaivauksia Turun arkeologian oppiaineessa. *Arkeologia Suomessa – Arkeologi i Finland 1999-2000*: 39-48.
- Kristeva, J. 1993: Likaisuus muuttuu saastaksi. *Puhuva subjekti. Tekstejä 1967-1993*. Gaudeamus: Tampere: 187-222.
- Mauss, M. 1999: *Lahja*. Tutkijaliitto: Helsinki.
- Meinander, C.F. 1987: *Etelä-Pohjanmaan historia I. Esihistoria*. Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta: Vaasa.
- Nenola-Kallio, A. 1985: Kuolema, yksilö ja yhteisö. Kuolemanrituaalien alustavaa tarkastelua. Junnonaho, M. (toim.). *Etiäinen 1*. Turun yliopisto: 178-206.
- Nicklasson, P. 1997: *Svärdet ljuger inte. Vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland*. Almqvist & Wicksell International: Stockholm.
- Purhonen, P. 1996: Mortuary Practices, Religion and Society. *Vainionmäki – A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland*. NBA: Vammala: 119-129.
- Rappaport, R. 1999: *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge University Press.
- Sarmela, M. 1994: *Suomen perinneatlas*. SKS: Helsinki.
- Seppälä, S.-L. & Haimila M. 1998: Tavara tarkasti talteen – Löytöjen numeerisesta paikannuksesta ja käsittelystä esimerkkinä polttokenttäkalmisto. *Kentältä poimittua* 4: 104-113.
- Shepherd, D. 1997: The Ritual Significance of Slag in Finnish Iron Age Burials. *FA* XIV: 13-22.
- Svanberg, F. 2003: *Death Rituals in South-East Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the Viking Age 2*. Almqvist & Wicksell International: Stockholm.
- Söyrinki-Harmo, L. 1996: The Formation of the Vainionmäki cemetery. *Vainionmäki – A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland*. NBA: Vammala: 102-118.
- Taavitsainen, J.-P. 1992: Cemeteries or refuse heaps? Archaeological formation processes and the interpretation of sites and antiquities. *SM* 1991: 5-11.
- Taavitsainen, J.-P. 2003: Lapinraunioiden kronologis-funktionaalisten kysymysten hahmottelua – uusia AMS-ajoituksia Keski-Suomen lapinraunioiden palaneesta luusta. *Muinaistutkija* 1/2003: 2-23.
- Turner, V. 1969: *The Ritual Process*. Routledge & Kegan: London.
- Van Gennep, A. 1960: *The Rites of Passage*. Routledge & Kegan: London.
- Wickholm, A. & Raninen, S. 2003:

Rautakautinen riesa –
polttokenttäkalmistojen problematiikka. *Muinaistutkija* 2/2003: 2-13.

Käytetyt lyhenteet

FA Fennoscandia archaeologica
NBA National Board of Antiquities
SM Suomen Museo
SMYASuomen Muinaismuistoyhdistyksen
Aikakauskirja
SKS Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Janne Hymylä
Kulttuurientutkimuksen laitos
Arkeologia
Turun yliopisto
janne.hymyla@nic.fi

Janne Hymylä on juuri valmistunut filosofian maisteriksi Turun yliopiston arkeologian oppiaineesta.

Karjala-romantiikkaa nykjarkeologian termein

Mervi Suhonen

Muinaistutkijan viime numerossa Ville Laakso esitteli Viipurin läänin historiategoksen ensimmäisen, joulumarkkinoille ilmestyneen osan. Sama kirja on arvosteltu mm. Tieteessä tapahtuu -lehdessä (Matskainen 2004) ja Helsingin Sanomissa. Yhdyn mielelläni niihin arvostaviin arvioihin, joita kirjasta on julkistettu, ja myönnän ne puutteet, joihin esittelyjen kirjoittajat ovat kiinnittäneet huomiota. Luovutetun Karjalan esihistoria on nyt paketoitu koviin kansiin, joita avatessa ei tarvitse pettyä. Pakkauksen päällä lukee houkuttelevasti "Karjalan synty". Arkeologia kantaa vastuunsa Karjalan ja karjalaisuuden juurista, mikä ei ole ristiriidaton tehtävä. Kalevalaisuuden ja nykytutkimuksen saumakohdassa tarvitaan tasapainottelua ja kompromisseja.

Etnisyys esi- ja varhaishistoriassa on suomalaisessa nykjarkeologiassa herkästi ärsyttävä tema, jonka tutkimuksen aktiiviaika näyttää toistaiseksi olevan ohitse. Moni kieltäytyy kaivelmasta kansojen tai väestöryhmien juuria ainakaan niiden maantieteellisiä tai ajallisia alkuperäisiä löytääkseen.

Nykyväestöjen kulttuurisen ja historiallisen taustan selvittäminen on kuitenkin menneisyystieteiden yhteiskunnallinen tehtävä, jonka väistämisen

perusteeksi eivät riitä edes nyky-maailmassa inhottavia ilmenemismuotoja saaneet etniset ja uskonnolliset skismat. Arkeologian yleistajuistamista tarvitaan eikä lukijakunta kapean ammattikuntamme ulkopuolella lakkaa kysymästä, miksei suomalaisten, saamelaiden tai karjalaisten kulttuuriperintöä voisi seurata kauas esihistoriaan. Luovutetun Karjalan esihistorian kirjoittajina ovat huippuosaajat, joiden asiantuntemusta ei kukaan suomen kielellä kirjoittava tutkija näissä aihepiireissä varmasti ylitä. Kaikki työryhmän arkeologit ovat asemansa vakiinnuttaneita tohtoreita, joilla on kompetenssinsa takaama oikeus esittää tulkintojaan niin, että arkeologista tietoa kaipaava suuri yleisö vakuuttuu menneisyystiedon kiinnostavuudesta ja relevanssista – ehkä sen jonkinasteisesta "totuudellisuudesta".

Lähtökohtien kahtalaisuus luo nykyiselle ammattietikällemme kasvot, joita Viipurin läänin historian avausjaksosakaan ei ole kätkeyty. Karjalan synty – kirjan jokaisessa artikkelissa on useita huomautuksia arkeologisten tulkintojen muuttuvuudesta, vielä löytämättä olevien kohteiden potentiaalista ja niistä lähdekriittisistä ongelmista, joita kuhunkin löytöpaikkaan liittyy. Myös karjalaisuuteen arkeologisenä ongel-

mana puututaan eri yhteyksissä, ja johdannoksi ristiretkiaikaan sille annetaan selkeä määrittelykin (s. 384-385).

Moraalisesta löyhäkätisyydestä kirjoittajakuntaa ei siis tarvitse moittaa. Muinais-Karjala on kuitenkin "paikannimi", jota tuskin voi väittää arvoväritteettömäksi. Aleksanteri Saksan väitöskirjassa muinaisen Karjalan olemassaolo on lähtökohta, jonka aineksia tutkimuksessa puretaan ja analysoidaan (Saksa 1998:15). Karjalan historian suomenkielisessä yleisesityksessä Karjala. Historia, kansa ja kulttuuri (1998) karjalaisheimon vaiheita esitellään paikoin hyvinkin etnissävyisin kielikuvin (mm. Heikki Kirkinen: Keitä karjalaiset ovat? s. 38-54). Pirjo Uino on väitöskirjassaan todennut, että vaikka hän pyrkii suhtautumaan karjalaisuus-attribuutteihin tutkijan ottein, on karjalaisuus-terminologian käyttö on kirjallisuudessa välttämätöntä, kun eri tieteenalojen kannalta puhutaan alueista, jotka sijaitsevat Karjalassa ja joilla historiallisella ajalla on asunut karjalaisia (Uino 1997:21-22, 101-102, 128, 165).

Karjalan arkeologinen aineisto on tietenkin tutkimuksen kannalta valitettavan suppea ja uusien inventointien tarve on huutava. Yhdessä kirjassa esiteltäväksi materiaalia on silti enemmän kuin riittävästi. Ytimekäs, arkeologinen asiateksti on paikoin maallikolle varsinainen lukuhaaste, minkä toki voi tulkita myös kunnioitukseksi lukijaa kohtaan. Yllättäen muutamissa kohdissa notkahdetaan lähes viihteelliseen kerrontaan ("Kylläisin vatsoin suurtalonpoikien oli hyvä punoa .. strategioita", s. 381). Suurikokoiset, ilman mittakaavaa julkaistut korulöytöjen kuvat ja värilliset

idyylimaisemat vievät meidät Karjalaan, josta kalevalainen rauha ja sankaruus eivät ole kaukana. Arkeologisen tiedon hauraudesta tietoinen lukija jää miettimään, ovatko stereotypiat tarkoituksellisia kokonaisuuden keventäjiä vai salakavalasti asiatiedon joukkoon unohtuneita helppoja ratkaisuja.

Karjalan synty -teoksessa Uino jatkaa väitöskirjassaan valitsemaansa linjaa ja kirjoittaa karjalaisista ("viikinkiajan karjalaiset ovat uskoneet elämän jatkuvan ... kuoleman jälkeenkin", s. 324) jo ennen kuin karjalaisuus on esinemuotojen perusteella näkyvissä (Omaperäisestä karjalaisesta korustosta ei vielä [viikinkiajalla] voi puhua", s. 342). Hautaesineistöä esitellessään Uino perustelee huolellisesti, ettei kulttuurisesti yhtenäinen Karjala sovi käsitteeksi viikinkiajan kontekstiin. Löytöaineisto viittaa vielä 800- ja 900-luvuilla ensisijaisesti monensuuntaisiin kulttuurikosketuksiin, ei alueelliseen omakeinaisuuteen. Uino päätyy kuitenkin toteamaan, että Karjalan keskeiset asutuskeskukset vakiintuivat jo viikinkiajalla, mikä käytännössä merkitsee ristiretkiaikaisen Muinais-Karjalan maantieteellisen alueen hahmottumista jo ennen 1000-lukua (s. 382).

Jo viikinkiajan alkupuolella, mutta varsinkin 1000- ja 1100-lukujen hopealöydöissä näkyy Karjalan vauraus, mikä ei suinkaan vähennä alueen hohdokuutta varsinkin, kun osa muinaisuudesta vielä odottaa löytäjänsä maan uumenissa. Laatokan itärannan väestön kontaktiverkostossa erityisen mielenkiintoinen on luonnollisesti Länsi-Suomi, josta muuttaneen väestön keskeinen merkitys karjalan kielen ja karjalaisen esinekulttuurin muotoutumisessa edelleen tunnustetaan. Slaavien monivaiheinen menneisyys,

saagojen viikinkiretket, tarunomainen Bjarmia ja tšuudien arvoitus ovat aiheita, joita Karjalan esihistorian kirjoittaja tuskin voi kiertää. Uinon edustama pragmaattinen näkökulma lienee järkevin tapa välttää sotkeutumista käsitteviidaksoon. Aikakauden "kuvakudos" rakentuu monista sellaisista osista, joiden taustana on etnisyyss - kaikessa romanttisuudessaan. Kansallisromanttisen 1800-luvun perintöä ei voi yksin syyttää: heimoista ja päälliköistä kertovat satoja vuosia varhaisemmat kronikkatekstitkin, tosin ehkä samankaltaisista syistä.

Karjalaisten kulttuuripiirteiden arkeologisen näkyvyyden kannalta tilanne muuttuu 1000-luvulla ratkaisevasti (s. 385). Saksan, Uinon ja Hiekkasen yhteisartikkelissa esitellään Laatokan itärannan komeat ristiretkiaikaiset kalmistoaineistot, minkä jälkeen käsitellään niiden perusteella määrittyvän Karjalan yhteyksiä muille kulttuuri-alueille: Savoan, Hämeeseen, Inkerinmaalle, Aunukseen, Perämeren rannikolle ja Viaan. Liikkuvien väestöryhmien rinnalle keskustelukäsitteiksi nousevat maantieteelliset alueet, joita nykytutkimus käsittelee mieluummin ydinilmäiden keskuksina kuin seutuina, joille olisi tarpeen piirtää tarkat rajat.

Viimeistään ristiretkiajasta puhuttaessa Karjalan ja muidenkin "etnisten" alueiden asukkaiden alueidentiteetti on implisiittinen olettamus, johon moni lukija yhdistänee myöhemmille pitäjille tai maakunnille tyypillisen me-hengen. Arkeologille menneisyyden toiseus on tutkimuksen kiintoisa lähtökohta, kun taas tutkimustulosten kuluttaja pyrkii samastumaan esi-isien maailmaan. Arkeologiaa yleistajuistava teksti on linski, joka ei taita menneisyyden valoa

vain yhdellä tavalla. Karjalan synty -kirjan laajuisen teoksen kohdalla voidaan kysyä, olisiko esimerkiksi kulttuurivaikutteiden välittymistapoja käsittelevä teoreettisempi artikkeli ollut paikallaan tähdentämään lukijalle arkeologisen ja "todellisen" menneisyyden välistä eroa. Ehkä-politiikka ja näennäinen epävarmuus, joista arkeologeja usein moititaan, johtuvat itse asiassa siitä, että tieteellisesti konstruoitu esihistoria on abstraktio, kun taas paikkakunta- ja aluehistoriat täyttävät varhaisimpienkin vuosituhansien osalta historiankirjoituksen perinteisempiä tehtäviä.

Markus Hiekkasen pohtii esihistoriallisen ajan ja keskiajan taitetta käsittelevässä osuudessaan, miten Ruotsin kruunu ja Novgorod 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa alkoivat kilpailla Karjalan hallinnasta. Vuoden 1300 jälkeen yhtenäistä karjalaista esineellisen kulttuurin aluetta ei ole arkeologisesti osoitettavissa, ja karjalan kielen hajaantuminen murteiksi näyttää alkavan samoihin aikoihin (Leskinen, tietoruutu s. 448-449). Kristillistytvä, Pähkinäsaaren rauhan poliittisen rajan halkoma, keskiaikainen Karjala ei enää ole muinainen.

Varhaisin Karjalaa koskeva kronikkamaininta on jo 1100-luvun puolivälistä. Arkeologisen ja muun lähdeaineiston kohtaaminen 1200-luvulla ja keskiajalla on Karjalassakin erityishaaste. Tältä kannalta mielenkiintoinen on esimerkiksi ajatus Vuoksen vesireitistä, joka yhdisti Viipurin, Tiurin ja Käkisalmen karjalaislinnoitukset (s. 354-359, 372, 410-411; vrt. myös Uino 1997:88, 184; Saksa 1998:95-96). Se, ettei Vuoksea mainita Hansan ja Novgorodin välisissä keskiaikaisissa sopimusteksteissä, on mielestäni riittämätön

peruste sille, että Nevan valtavyölyä vaikeakulkuisempi jokiyhteys olisi ollut "karjalaisten oma" kauppatie. Historiallisen ajan arkeologian aineistomääriin tottuneelle jo Viipurin ja Käkisalmen välinen noin sadan kilometrin etäisyys herättää epäilyksen, riittääkö kolme ajoitusltaan ja luonteeltaan tulkinnanvaraista muinaislinnaa päätelmään toiminta-alueesta.

Toisensuuntainen nytkähdys voi syntyä, kun 1200-luvun tapahtumia lähestytään historiankirjoituksen termein. Karjalan synty -teoksessa ristiretkitematiikka väistetään melko huolellisesti ja kilpailu Karjalasta näyttäytyy valta- ja kauppapoliittisesti motivoituna. Silti Ruotsin ja Novgorodin sotajoukot valloitus- ja omistamistavoitteineen rikkovat Muinais-Karjalan yhtä julmasti kuin miekkalähetysväki, jota emme nykytutkimuksen valossa enää juuri tapaa ("[Pähkinäsaaren rauhan]sopimus oli vuosien sotimisen perusteella tehty kompromissi", s. 482). Rautakautisena kulttuurialueena hahmottuvasta Laatokan-Karjalasta, jonka löytymisestä edelleen saamme kiittää ennen kaikkea Theodor Schvindtin elämäntyötä, tulee 1200-luvulla helposti "liian keskiaikainen" poliittinen alue rajoineen ja organisoituine hallintojärjestelmineen. Läntinen Kannas, jolta rautakautista arkeologista aineistoa tunnetaan erittäin vähän, liittyy osaksi Karjalan asutushistoriaa oikeastaan vasta historiallisen ajan taitteessa peltoviljelyn ja seurakuntahistorian myötä.

Suomalainen arkeologia ei ole riisuutunut kansallisen tieteen viitastaan eivätkä kulttuurihistoriallisen paradigman saappaat ole kuluneet kulkelvottomiksi. Kriittiset, vankasti teoreettiset ja kliseiden suhteen varovaiset otteet ryhmä- ja alue-

identiteetin käsitteisiin sekä etnisyysongelmiin esi- ja varhaishistoriassa ovat tietenkin hedelmällisiä ja tervetulleita. Arkeologisen teoretoinnin ja kansantajuistavan popularisoinnin väliin jää kuitenkin laaja kenttä. Karjalan synty -teoksen työstäneen ryhmän valinnat kuoppaisessa väli- maastossa kertovat paitsi Karjalatutkimuksen rikkaudesta ja tulevista tehtävistä myös arkeologiamme urheudesta ja tunnontuskista 2000-luvun alun monikulttuurisessa maailmassa.

Kiitokset

Kiitän Knut Drakea ja Jukka Korpelaa ajatustenvaihdosta, joka on kasvattanut omaa kriittisyyttäni keskustelussa Karjalasta erityisesti historiallisen ajan kynnyksellä. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen teoriapiirissä Sami Ranisen, Ville Laakson ja muiden osanottajien mielipiteet kirvoittivat monia ajatuksia, joista osan olen tässä verbalisoinut.

Lähteet

- Karjala. Historia, kansa, kulttuuri* 1998: Toim. Nevalainen, P. & Sihvo, H. Pieksämäki.
- Karjalan synty 2003: *Viipurin läänin historia I*. Toim. Matti Saarnisto. Jyväskylä.
- Laakso, V. 2004: Karjalan ensimmäiset vuosituhat. *Arvostelu. Muinaistutkija* 1/2004: 52-57.
- Matskainen, H. 2004: Carpe diem - Menetetyn Karjalan uusi geologia ja arkeologia. *Tieteessä tapahtuu* 1/2004: 73-77.
- Saksa, A. 1998: Rautakautinen Karjala. Muinais-Karjalan asutuksen synty ja varhaiskehitys. *Studia Carelica Humanistica* 11.

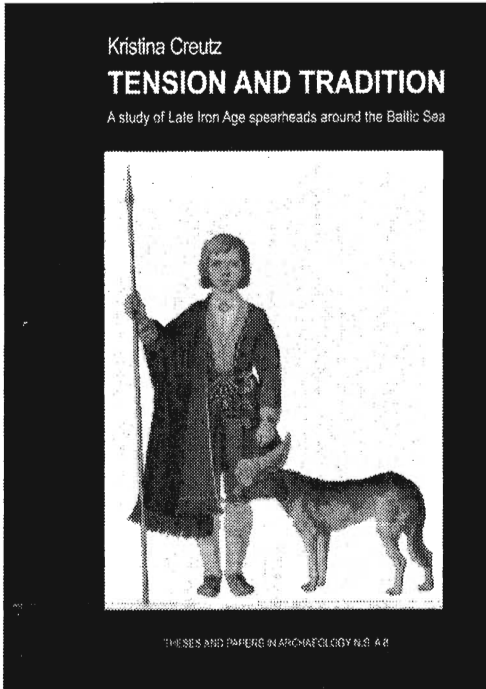
Uino, P 1997: Ancient Karelia.
Archaeological Studies. Suomen
Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja
104.

Mervi Suhonen
Arkeologia
Henrikink. 2
20014 Turun yliopisto
mesuho@utu.fi

Arkeologian jatko-opiskelijana
Turun yliopistossa Mervi
Suhonen on laatinut käsikirjoi-
tuksen Keskiajan kaupungit 5.
Viipuri. Varhainen kaupungis-
tumiskehitys ja nykyinen
suunnittelu.

Keihäänkärkiä myöhäisrautakautisessa yhteiskunnassa

Anna Väänänen

Kristina Creutz: *Tension and Tradition. A study of Late Iron Age spearheads around the Baltic Sea.* Jyväskylä 2003.

Johdanto

Rautakauden lopun yhteiskunta ja sen rakenne ovat kiinnostaneet arkeologeja jo monessa sukupolvessa. Aihetta on tarkasteltu useasta eri

näkökulmasta ja tehdyt päätelmät ovat perustuneet niin kalmistoista ja asuinpaikoilta kuin linnavuorilta ja kätkölöydöistä saatuihin aineistoihin. Myöhäisrautakauden yhteiskunnasta muodostunut kuva on vaihdellut huomattavasti riippuen siitä, millä alueilla milloinkin on liikuttu. Itämeren piirissä Ruotsin ja Venäjän kohdalla on jo pitkään puhuttu sosiaalisesti kerrostuneesta luokkayhteiskunnasta, kun taas Suomi ja Viro on nähty enemmän egalitaarisen järjestelmän alueina. Viime vuosien uudet tutkimustulokset ovat kuitenkin antaneet viitteitä siitä, että käsitystämme esihistoriamme loppuvaiheiden yhteiskunnan olemuksesta olisi jälleen syytä tarkastella uudelleen.

Yksi tällainen perinteisiä näkemyksiä haastamaan noussut tutkimus on Kristina Creutzin väitöskirja *Tension and Tradition. A study of Late Iron Age spearheads around the Baltic Sea.* Tukholman yliopistoon vuonna 2003 valmistuneessa väitöksessään Creutz pyrkii kyseenalaistamaan vanhat näkemykset ja tarjoamaan tilalle uuden tavan tulkita myöhäisrautakautista yhteiskuntaa Itämeren alueella. Creutzin lähtökohdانا toimivat pääasiassa 1000-luvulle jKr. ajoittuvat Petersenin M-tyyppin keihäänkärjet, joita hän tarkastelee alkuun perinteisen typologisen

lähestymistavan mukaisesti. Keihäänkärkien eri piirteiden yksityiskohtaisesta kuvailusta liikkeelle lähtevän tutkimuksen tavoitteena on yhdistää kärjet laajempaan sosiaaliarkeologiseen tekstiin.

Arkeologinen lähdeaineisto

Petersenin M-tyypin keihäänkärkiä esiintyy laajalla alueella Euroopassa. Creutz on kuitenkin rajannut käsittelynsä koskemaan vain Itämeren pohjoisosia. Tutkimukseensa hän on valinnut esineitä Virosta ja Latviasta sekä tietyiltä alueilta Ruotsista (Mälarin alueelta ja Gotlannista), Suomesta (Ahvenanmaalta, eteläisestä Suomesta ja Karjalasta) sekä Venäjältä (Suomenlahtea ja Laatokkaa ympäröiviltä alueilta). Tutkimusalueetta yhdistävänä tekijänä toimii siten pohjoinen Itämeri.

Creutzin työ pohjautuu perusteelliseen esinetutkimukseen. Tekijä on valinnut tarkasteltavakseen kaikkiaan 335 M-tyypin keihäänkärkeä. Mukaan on hyväksytty vain ne kärjet, joita Creutz on henkilökohtaisesti voinut tutkia. Tämän seurauksena aineisto jakautuu suhteellisen epätasaisesti eri valtioiden välillä: esimerkiksi 105 kärkeä on peräisin Virosta, mutta Venäjältä on vain 20. Suomesta on mukaan otettu 69 esinettä. Keihäänkärjet ovat hyvin erilaisista konteksteista, osa haudoista, osa irtolöytöjä ja osa tekijän rituaalisiksi tulkittamista yhteyksistä.

Kirjan alkuosa keskittyy esinetutkimukselliseen puoleen esitellen tarkasti sekä itse keihäänkärjet että eri menetöt, joiden avulla niitä on työssä tutkittu. Creutzin voi sanoa todella panostaneen arkeologisen lähdeaineiston tutkimukseen. Kärkien tarkastelussa on

käytetty kymmenportaista järjestelmää, joka lähtee liikkeelle aineiston kokoamisesta ja dokumentoinnista ja etenee muun muassa röntgenkuvauksen, mekaanisen puhdistuksen, mikroskooppi- ja pyyhkäisyelektronimikroskooppitutkimusten kautta puuanalyysiin, koristeiden tutkimukseen sekä kokeelliseen arkeologiaan. Itse esineet esitellään maittain hyvin yksityiskohtaisesti. Tekstissä ovat mukana luettelot löydöistä sekä niiden levintäkartat. Jälkimmäisten kohdalla suurempi täsmällisyys olisi kuitenkin ollut paikallaan, sillä esimerkiksi Suomen kartassa löytöjä on merkitty suorastaan väärin paikkoihin. Yksittäisiä kärkiä voi tarkastella lähemmin myös kirjan liitteenä olevasta luettelo-osasta, joka käsittää sekä tarkat kuvaukset jokaisesta kärjestä että piirrookset niistä.

Esinetutkimuksensa perusteella Creutz päätyy tarkentamaan Petersenin keihäänkärkiä koskevaa jakoa paremmin omia tutkimustuloksiaan vastaavaksi. Hän luo perusteellisen typologisen tutkimuksensa pohjalta oman jaottelunsa, niin sanotun Itämeren ryhmittelyn (*The Baltic Sea Grouping*), jossa hän jakaa M-tyypin keihäänkärjet kahdeksaan eri ryhmään muun muassa niiden muotojen ja koon perusteella. Ryhmittelyn merkitystä hän puolustaa toteamalla järjestyksen auttavan erottamaan kärkien välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä, käsityötaitoa ja kronologiaa sekä tuovan hänet lähemmäs yksittäisiä valmistajia.

Ihmiset keihäänkärkien taustalla

Työssään Creutz ei tyydy vain tarkastelemaan itse keihäänkärkiä luokitellen niitä pituuden, leveyden ja

muiden vaihtelevien ominaisuuksien suhteen, vaan hän pyrkii saamaan yhteyden ihmisiin kärkien taustalla. Tekijä on asettanut tavoitteekseen selvittää M-tyyppin keihäänkärkien roolia esihistoriallisessa yhteisössä sekä kärkeihin yhteydessä olleiden ihmisten välisiä suhteita. Myös kärkien valmistukseen liittyvät kysymykset ovat mielenkiinnon kohteina. Työssä pohditaan erityisesti, onko valmistus tapahtunut keskitetysti vai paikallisesti, sekä toimiko Gotlanti jonkinlaisena valmistuskeskuksena kuten aiemmin on oletettu.

Eräänlaisen yhdistävän luvun kautta Creutz siirtyy esineiden fyysisestä puolesta niiden sosiaaliseen kontekstiin. Hän aloittaa selvittämällä aiheensa aiempaa tutkimushistoriaa, jonka hän jaottelee historian kulkua ja muun muassa poliittisia tilanteita seuraaviin kausiin. Tekijä katsoo tutkimuksessa alkaneen 1980-luvulla niin sanotun kontekstuaalisen lähestymistavan. Tuolloin nousseen vahvan tutkimusten objektiivisen luonteen kyseenalaistavan reaktion voi havaita vaikuttaneen myös Creutzin omaan työhön. Hän uskoo täydellisen objektiivisuuden olevan mahdotonta, sillä tulkintojen tekijään vaikuttavat useat eri asiat henkilökohtaisista tiedoista koulutukseen ja tavoitteisiin. Tekijä muistaa useasti työnsä edetessä huomauttaa faktan ja spekulatiivisuuden eroista. Faktaksi hän tulkitsee kirjan alussa olevan kärkien luokittelun, spekulatiiviseksi kaiken sitä seuraavan sosiaalisen pohdiskelun ja tulkinnan.

Tehtyään selväksi lopputyön spekulatiivisen luonteen Creutz keskittyy tarkastelemaan hermeneuttisesta tutkimusnäkökulmasta seitsemää eri ihmisryhmää, jotka ovat aikojen kuluessa voineet olla tekemisissä

keihäänkärkien kanssa. Apunaan hän käyttää historiallisia, sosiaaliantropologisia ja kansatieteellisiä lähteitä. Creutzin mukaan eräänlaisena organisaattorina toimi keihäänkärkien tilaaja eli henkilö, jolla oli ajatus tietynlaisista kärjistä sekä selkeä tarve niille. Organisaattorilla oli aktiivinen rooli tuotannon alkuvaiheissa ja hän kenties myös välitti kärkiä eteenpäin. Kyseisessä roolissa toimineita henkilöitä Creutz etsii tiettyjen hautojen, kronikoiden sekä riimu- ja hautakivien todistusaineiston perusteella. Mitään laajempimittakaavaista kaupankäyntiä tekijä ei usko kärkien tilaajien harjoittaneen, sillä kärjet ovat hänen mukaansa paikallisesti valmistettuja ja levinneet muutamaa, kenties lahjana annettua poikkeusta lukuun ottamatta vain valmistusalueensa lähiseuduille.

Toisena henkilönä keihäänkärkeihin liittyneiden ihmisten ketjussa tulevat Creutzin tarkastelussa sepät. Heitä tarkastellaan sekä nykypäivän kokeellisen arkeologian valossa että yleisemmällä tasolla ja esihistoriallisesta aineistosta käsin. Tutkimuksen yhteydessä valmistettiin kokeellisesti kolme keihäänkärkeä, joista yksi oli juuri M-tyyppiä. Kokeellisen tutkimuksen tarkoituksena oli rekonstruoida sepän työprosessi ja hänen käyttämänsä työkalut. Lisäksi se auttoi tunnistamaan kullekin eri sepälle tunnusomaisen käsityönjäljen. Yleisemmällä tasolla Creutz käsittelee sepän moninaista luonnetta yhteiskunnassa. Hän pohtii muun muassa ammattiin mahdollisesti liittyneitä kunnioituksen, taikauskon, erikoistumisen tason sekä statuksen käsitteitä. Tekijä päätyy näkemykseen aseseipistä korkea-arvoisina, vapaina käsityöläisinä, jotka valmistivat tuotteitaan tietyllä alueella lähialueen käyttöön. Hän tunnistaa tutkimus-

aineistostaan kaikkiaan 25 eri seppää, jotka hän esittelee maittain. Esimerkiksi Suomessa ovat Creutzin mukaan toimineet niin sanotut Hämeen, Vesilahden ja Lempäälän sepät.

M-tyypin keihäänkärkien putkiosissa esiintyy usein hopeakoristelua. Kärkien hopeointia ja hopeaseppien toimintaa tutkiessaan Creutz päätyi moniin uusiin tuloksiin. Hän toteaa kärkien olleen aiempaa uskottua useammin koristeltu hopealla, mikä kyseenalaistaa hopeakoristelun statusarvoa. Uutta tietoa on myös se, että hopeasepät ovat käyttäneet työskennellessään valmiita skandinaavisia, niin sanottuja Ringerike-malleja. Niitä on kulkeutunut myös Itämeren itäosiin siellä valmistetuissa kärjissä käytettäviksi. Lisäksi Creutz on havainnut hopean kiinnityksessä käytetyn polttohopeointia ennen uskotun taonta- tai vasarointitekniikan sijasta.

Varsin keskeinen rooli keihäänkärkien käytössä oli niiden omistajilla. Creutz pohtii kärkien käyttöä useasta mahdollisesta näkökulmasta. Niitä käytettiin todennäköisesti taistelussa, mistä voivat kertoa muun muassa vauriot itse esineissä. Myös metsästyksessä on voitu hyödyntää M-tyypin kärkiä, vaikka siitä on vaikeampi löytää todisteita. Oman lukunsa muodostavat niin sanotut rituaaliset käyttötarkoitukset. Keihäänkärkiä on Creutzin mukaan saatettu esimerkiksi uhrata jumalille tai käyttää erilaisissa seremonioissa. Osa kärjistä on voinut toimia lahjoina, joita on vaihdettu sosiaalisesti korkeassa asemassa olleiden henkilöiden kesken.

Viimeisenä esihistoriallisena toimijana keihäänkärkien yhteydessä Creutz käsittelee henkilöitä, jotka asettivat kärjet hautaan. Heidän aktiivinen roolinsa hautaustoimituksessa sisälsi

sekä suunnitteluvaiheen että itse esineiden laittamisen hautaan. Olenaista oli, mitä kyseinen toimitus aikanaan tarkoitti: mitä uskonnollisia tai symbolisia merkityksiä sillä oli. Creutz esittelee 1000-luvun hautaustapoja tutkimusalueillaan ja sitä mistä osista hautoja kärjet ovat tarkalleen ottaen löytyneet. Hän päätyy tulkintaan keihäänkärjistä henkilökohtaisina esineinä, joilla tuskin on haudoissa pelkästään rituaalinen merkitys. Esineiden paikka hautojen sisällä on hänen mukaansa mitä todennäköisimmin tarkkaan harkittu.

Kuudentena ja seitsemäntenä ihmisryhmänä ovat keihäänkärkien kanssa olleet tekemisissä omalta osaltaan myös nykyajan ihmiset: arkeologit ja konservattorit. Arkeologin roolia tulkintojen ja johtopäätösten tekijänä Creutz pohtii useassa eri vaiheessa erityisesti juuri objektiivisuuden näkökulmasta. Konservattorin vaikutuksen hän esittelee hieman loogista kronologista järjestystä rikkoen hopeaseppien yhteydessä. Hän pohtii muun muassa konservoinnin kärkiin aiheuttamia jälkiä ja varoittaa sekoittamasta niitä esihistoriallisiin, esineen käyttöaikana syntyneisiin jälkiin.

Päätelmiä rautakautisesta yhteiskunnasta

Esiteltyään arkeologisen lähdeaineistonsa ja pohdittuaan niiden ihmisryhmien, jotka ovat olleet tai ovat edelleen tekemisissä kärkien kanssa, suhdetta keihäänkärkiin ja toisiinsa Creutz päätyy tarkastelemaan myöhäisrautakautista yhteiskuntaa erillistutkimuksen valossa. Hän käyttää esimerkkitapauksena Saarenmaan alueella tekemäänsä tutkimusta. Saarenmaalla mitä todennäköisimmin toimi-

neen niin sanotun Pöiden sepän työtapoja ja käsityönjälkeä tarkastele-
malla Creutz kokoaa yhteen päätelmiään
keihäänkärjistä ja niiden valmistus-
prosesseista. Viiden eri kirjallisen
lähteen ja Saarenmaan arkeologisen
aineiston avulla hän päätyy siihen
käsitykseen, että virolainen, ja sitä kautta
myös suomalainen yhteiskunta, on ollut
esihistoriallisen ajan lopulla sosiaalisesti
kerrostunut. Keskeisessä roolissa
Creutzilla on tulkintoja tehtäessä Pierre
Bourdieuin käsitteistö. Bourdieuin kunnia-
ja kenttäperspektiivikäsitteiden kautta
tekijä pohtii kärkien merkitystä niiden
tilaajalle, käyttäjälle ja valmistajalle sekä
sitä, mitä ne näiden henkilöiden välisistä
suhteista paljastavat.

Creutz uskoo sellaisen käsityötaidon,
jota kärjet edustavat, vaativan
taustalleen vahvaa johtajuutta ja
organisaatiota. Siten kyseisen kaltainen
sepäntö ei voisi olla mahdollista
egalitaarisessa yhteiskunnassa. Tekijä
katsoo tilanteen olleen sama Itämeren
kaikilla alueilla, vaikka kenties
seremoniaalisesti toisistaan eroavat
hauta-aineistot osoittaisivatkin muuta.
Yhteisöt ovat saattaneet olla järjes-
täytyneet toisistaan poikkeavilla
tavoilla, mutta aseiden välitys ja käytön
organisointi ovat Creutzin mukaan
vaatineet taustalleen voimakasjohtoista
organisaatiota.

Lopuksi

Kristina Creutzin väitöskirja yhdistää
varsin onnistuneella tavalla perinteisen,
tarkan typologisen esinetutkimuksen
laajempaan sosiaaliarkeologiseen yhtey-
teen. Laaja-alainen työ ottaa huomioon
niin huolellisen perustutkimuksen kuin
sekä sosiaalisesti että ajallisesti
monipuolisen tulkinnan. Tekijä onnistuu

löytämään vastauksia aineistolleen
esittämiinsä kysymyksiin, ja saavuttaa
runsaasti uusia tutkimustuloksia, jotka
liittyvät niin kärkien valmistukseen ja
koristeluun kuin niiden taustalla
toimineiden ihmisten välisiin suhteisiin.
Keihäänkärkiin yhteydessä olleiden
ihmisten kautta Creutz tavoittaa
rautakauden lopun yhteiskunnan omi-
naispiirteitä ja kykenee tekemään myös
niistä uusia tulkintoja.

Creutz on hyödyntänyt tutkimukses-
saan luonnontieteellistä ja perinteiseen
käsityöhön ja materiaaalintyöstöön
liittyvää tietämystä, mikä osoittaa jälleen
kerran poikkitieteellisen lähestymis-
tavan positiivisia vaikutuksia loppu-
tulokseen. Myös työn kansainvälinen
luonne sen maantieteellisesti laajan,
nykyisten valtioiden rajoja ylittävän
tutkimusalueen vuoksi lisää työhön
mielenkiintoisen ulottuvuuden. Harvoin
samoja esinetyyppejä tutkitaan yhtä
laajoilla alueilla samanaikaisesti yhden
ja saman tutkimuksen sisällä. Creutzin
itsensä rooli eri maiden tutkimus-
perinteiden välissä ja niitä yhdistävänä
tekijänä on hyvin kiintoisa. Se on
aiheuttanut tutkimukselle omia ongel-
mia, mutta kuten tekijä itse toteaa, myös
huomattavia etuja. Kaikkiaan voidaan
todeta, että Creutzin halu uudistaa
näkemystä Itämeren alueen yhteis-
kunnallisista oloista rautakauden
lopulla saa väitöskirjassa taustalleen
varsin varteenotettavia perusteluita.

*Anna Väänänen
Arkeologia
Henrikink. 2
20014 Turun yliopisto
ansova@utu.fi*

*HuK Anna Väänänen opiskelee
arkeologiaa Turun yliopistossa.*

Uutisia meiltä ja maailmalta

Paula Kouki ja H.-M. Pellinen

Pohjoismainen arkeologikonferenssi taas Suomessa

22. pohjoismainen arkeologikonferenssi järjestetään Oulussa 18.-23.8.2004. Kyseessä on kautta aikojen suurin Oulussa järjestetty humanistisen alan konferenssi. Sen kolme pääteemaa käsittelevät yhteiskunnallisia ilmiöitä esi- ja varhaishistoriassa, kielen, etnoksen ja arkeologisten kulttuurien välisiä suhteita sekä myöhäisneoliittista aikaa. Konferenssia on järjestetty jo 80 vuoden ajan. Viimeksi se oli Suomessa vuonna 1986, jolloin konferenssi pidettiin Turussa.

Edullisinta on ilmoittautua 18.6. mennessä, jolloin osallistumismaksu on ammattiarkeologeilta 120 euroa, opiskelijoilta 60 euroa ja seuralaiselta 80 euroa. Lisää tietoa konferenssista löytyy internet-osoitteesta www oulu.fi/nak22 ja tiedusteluja voi tehdä osoitteesta nak22@oulu.fi.

Ilmakuva-arkeologian seminaari Helsingissä

Helsingissä järjestetään 4.-9.10.2004 ilmakuva-arkeologian seminaari ja workshop. Seminaarin tarkoituksena on

kertoa ilmakuvien ja muiden kaukokartoitusmenetelmien pohjalta tehtävästä arkeologisesta tutkimuksesta Pohjoismaissa ja Baltiassa. Seminaarissa keskustellaan ilmasta käsin ja ilmakuvien pohjalta suoritetun arkeologisen tutkimuksen menetelmistä ja käyttömahdollisuuksista sekä niihin liittyvistä ongelmista eri maissa. Lisäksi tarkoituksena on tarjota tukea ilmakuva-arkeologian parissa työskenteleville muodostamalla alueellinen verkosto sekä antaa päätöslauselmat ilmakuva-arkeologian käytöstä alueella ja olemassa olevan ilmakuva- ja muun aiheeseen liittyvän aineiston suojelun, konservoinnin ja tutkimuksen tarpeesta. Workshop järjestetään 6.-9.10., ja siihen mahtuu noin 20 osanottajaa. Osallistumisoikeutta workshopiin voivat hakea jatko-opiskelijat, yliopistojen ja museoiden työntekijät sekä muut arkeologin ammatissa toimivat.

Seminaarin järjestävät Teknillisen korkeakoulun Fotogrammetrian ja kaukokartoituksen laboratorio, Museovirasto ja Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkeologian oppiaine yhteistyössä AARG:n (Aerial Archaeology Research Group) kanssa. Seminaari paikka on Helsingin Kulttuuritalo. Seminaarin osallistumismaksu on 15 euroa, workshopin osanotto 25 euroa. Ilmoittautumiset

seminaariin pyydetään tekemään 18.9. mennessä alla olevaan sähköpostiosoitteeseen, ja hakemukset workshopiin osallistumiseksi 15.4. mennessä.

Ilmoittautumiset ja lisätietoja osoitteesta: hesaa-2004@helsinki.fi

Fibula ry täyttää 35 vuotta

Helsingin yliopiston arkeologian opiskelijoiden ainejärjestö Fibula täyttää tänä vuonna 35 vuotta. Tämän kunniaksi ilmestyy mm. ainejärjestön lehden juhlaulkaisu.

Suomen kulttuurirahastosta useita apurahoja myös arkeologiseen tutkimukseen

Suomen kulttuurirahastoston apurahat on jaettu. Apurahan saivat seuraavat arkeologit tai tutkimusryhmät: Professori Paavo Castrén ja työryhmä 20 000

euroa kaivaus- ja tutkimustyöhön Pompejin keskustassa, FM Harri Kiiskinen, 14 000 euroa antiikin roomalaisten villojen tilallisia käytäntöjä käsittelevään väitöskirjatyöhön, FM Antti Lahelma 14 000 euroa Suomen esihistoriallista kalliotaidetta käsittelevään väitöskirjatyöhön, FM Teemu Mökkönen 14 000 euroa Muinais-Saimaan pyyntikulttuureja käsittelevään väitöskirjatyöhön, Ph.D. Ulla Rajala, fil. tohtori Eero Jarva ja Dr Francesco di Gennaro (Cambridge) 15.000 euroa arkeologiseen tutkimukseen ja kenttätöihin Crustumeriumissa Roomassa sekä dosentti Tuija Rankama ja työryhmä 40.000 euroa rajapintoja itäisen Fennoskandian mesoliittisessa kivikaudessa käsittelevään tutkimukseen.

Museoviraston nimitysuutisia

Museoviraston arkeologian osaston osastonjohtajan virkaan on 1.6.2004 alkaen nimitetty FL Marianne Schauman-Lönnqvist.

Tilaa nyt

vuoden 2003 arkeologipäivien
esitelmäjulkaisu
aiheena luonnontieteelliset
menetelmät ja GIS arkeologiassa
hintaan noin 10 € (hinta määräytyy painoksen mukaan)
tilaukset ottaa vastaan Eeva Raike,
p. 09- 40509226, eeva.raike@nba.fi

RAUTILA - keskus

RAUTILA- keskus sijaitsee kauniilla paikalla Vehmassalmen rannalla, jonka lähialueelta löytyy myös arkeologeja kiinnostavia muinaisjäännöksiä.

Tarjoamme hyvät koulutus-, luento- ja majoituspuitteet 10-100 hengen ryhmille.

Ateriapalvelut ammattitaidolla hoitaa Pitokokki Satu Suominen.

RAUTILA-keskus
Vikaistentie 29,
23260 RAUTILA

Toimisto:
p. 02- 4308 321
p. 02- 4308 320
fax. 02- 4308 324
s.posti: rmtk@vehmaa.fi

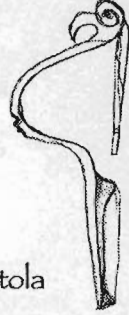
Mikko Läpikivi
p. 0400 - 827 627

Laitila, Vakka-Suomi

Untamalan kesä 2004

Tapahtumia, historiaa, käsitöitä...

Iia-Preussilainen silmasolki

Pietarinpäivämarkkinat 3.- 4.7. 2004

Kaksipäiväiset kylämarkkinat levittäytyvät Kylätalo Ventolan ja Kesämyymälän ympäristöön. Lauantai (klo 10-15) on varsinaisen markkinapäivä, jolloin tarjolla on runsaasti lähiseudun yrittäjien tuotteita ja ohjelmaa. Sunnuntaina on Untamalan kirkossa jumalanpalvelus klo 12. Kylätalo Ventolassa lounaskattaus klo 13.30, ja samalla gastronominen esitelmä roomalaisajan ruokakulttuurista. Laitilan oppaat järjestävät opastettuja kierroksia.

Kylätalo Ventola

Ventolan paritupatyypinen päärakennus toimii kylätalona, kesäkahvilana sekä perhejuhlien ja vaihtuvien näyttelyiden pitopaikkana.

Tiedustelut, tilaukset sekä varaukset
Kirsti Vuorela 050 359 5493.

Kesämyymälä

Tunnelmallinen navetanvintti tarjoaa käsityönä valmistettuja tuotteita, kasveja, opastuksia ja paljon muuta. Tuoteideat lähtevät Untamalan historiasta, luonnosta, tarinoista ja miljööstä. Jokainen keskiviikko on tapahtumapäivä, jolloin voi tavata yrittäjiä sekä kuulla ja nähdä, kokeillakin, kuinka tuotteet valmistetaan.

Aukioloajat: 1.6.- 1.8.2004
KYLÄTALO VENTOLA, KESÄMYYMÄLÄ

arkisin	10 – 18
La	10 – 15
Su	11 – 18

Arkeologikeskus Untamala opastaa vieraitaan tutustumaan Vakka-Suomen kiehtovaan muinaisuuteen ja kulttuurimaisemaan.

Kesän 2004 kohokohta on **Jo muinaiset roomalaiset... Rooman valtakunnan heijastuksia Vakka-Suomessa** -näyttely 15.4.-15.9. on avoinna arkipäivinä keskuksen aukioloaikoina.

Muita kesän tapahtumia mm:

- 17.-19.5. Valtakunnallisen museoviikon aikana työpajatoimintaa näyttelyyn liittyen lapsille ja lapsenmieleisille
- 18.5. Kansainvälisenä museopäivänä vapaa pääsy näyttelyyn, klo 18.00 yleisöluento: "Roomalaisajan tapakulttuuria Suomessa", Yli-intendentti Marianne Schouman-Lönnqvist
- 29.6. Pietarin päivän yleisöluento Arkeologikeskus Untamalassa
- 26.7.-6.8. Yleisökaivaukset Laitilassa
- 28.8. Muinaistulien yö klo 18-23
- 29.8.-4.9. Tapahtumaviikko Muinaistulien yöstä Arkeologian päiviin joka päivä klo 10-17

Keskuksen aukioloajat 2004 vuoden ympäri arkena klo 10-16. 1.6.-15.8. arkipäivinä klo 10-17
Vakka-Suomen Vuosituhannet -näyttely on avoinna arkipäivinä keskuksen aukioloaikoina sekä 1.6.-15.8. la klo 10-15 ja su klo 11-18
Lisätietoja: www.nba.fi/fi/untamala tai puh (02) 853 400

Muinaisuus ja tarinat tuotteiksi -projekti
Matkailun tuoteryhmien kehittäminen -projekti
Muutokset mahdollisia, seuraa www.untamala.info

Untamala

elävä raittikylä